

Issue №21

Part 2

International periodic scientific journal

ONLINE

www.sworldjournal.com

D.A.Tsenov Academy of Economics - Svishtov (Bulgaria)

Indexed in
INDEXCOPERNICUS
(ICV: 87.25)
GOOGLESCHOLAR

SWorld Journal

Issue №21
Part 2
September 2023

Published by:
SWorld & D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

UDC 08
LBC 94

Editor: Shibaev Alexander Grigoryevich, *Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician*
Scientific Secretary: Kuprienko Sergey, *PhD in Technical Sciences*

Editorial board: More than 250 doctors of science. Full list on page:
<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/about/editorialTeam>

Expert-Peer Review Board of the journal: Full list on page:
<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/expertteam>

The International Scientific Periodical Journal "SWorldJournal" has gained considerable recognition among domestic and foreign researchers and scholars. Today, the journal publishes authors from from different countries.

Journal Established in 2018. Periodicity of publication: twice a year

The journal activity is driven by the following objectives:

- Broadcasting young researchers and scholars outcomes to wide scientific audience
- Fostering knowledge exchange in scientific community
- Promotion of the unification in scientific approach
- Creation of basis for innovation and new scientific approaches as well as discoveries in unknown domains

The journal purposefully acquaints the reader with the original research of authors in various fields of science, the best examples of scientific journalism.

Publications of the journal are intended for a wide readership - all those who love science. The materials published in the journal reflect current problems and affect the interests of the entire public.

Each article in the journal includes general information in English.

The journal is registered in the INDEXCOPERNICUS, GoogleScholar.

UDC 08
LBC 94
DOI: 10.30888/2663-5712.2023-21-02

Published by:
SWorld &
D.A. Tsenov Academy of Economics
Svishtov, Bulgaria
e-mail: editor@sworldjournal.com

Copyright
© Authors, scientific texts 2023

УДК 532.5.011.1

PHYSICAL MODELING OF THE MOTION OF LIQUID WITH A FREE SURFACE IN A CONTAINER DURING REVERSE OF MASS FORCES
ФІЗИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РУХУ РІДИНИ ІЗ ВІЛЬНОЮ ПОВЕРХНЮ В ЄМНОСТІ ПРИ РЕВЕРСІ МАСОВИХ СИЛ

Brunetkin O.I. / Брунеткін О.І.*d.t.s., prof. / д.т.н., проф.*

ORCID: 0000-0002-6701-8737

Kurinko D. D. / Курінько Д. Д.*PhD candidate / здобувач PhD***Perfiliev D. S. / Перфільєв Д. С.***PhD candidate / здобувач PhD*

ORCID: 0009-0004-5850-7426

Philippov E. G. / Філіппов Є. Г.*PhD candidate / здобувач PhD*

ORCID: 0000-0002-9034-176X

*Odesa Polytechnic National University Odesa, Shevchenko, 1, 65044**Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, Шевченка, 1, 65044*

Анотація. Розглядається рух несжимаемой ньютонівської рідини, що має вільну поверхню при реверсі масових сил, в ємності, що не деформується. Демпфування слабке. Враховується можливість зміни характеру руху рідини залежно від крайових умов її поверхні. До них відносяться початкові умови у вигляді форми вільної поверхні та швидкості руху її елементів у напрямку дії поля масових сил. Одна з граничних умов визначається впливом поверхневого натягу (меніск) на форму вільної поверхні у процесі її руху. Визначаються умови моделювання.

Ключові слова: рідина, вільна поверхня, реверс масових сил, моделювання.

Вступ.

Розглянутий характер зовнішнього на рідину з вільною поверхнею відсилає вирішуване завдання ефекту нестійкості Релея – Тейлора. У процесі обурення поля масових сил зміна форми вільної поверхні залежить від її параметрів Початкова година. До них можна віднести форму вільної поверхні та швидкість руху її елементів у напрямку дії поля. Проведені експериментальні дослідження показали можливість розвитку одиночного центрального виступу (аналог «сосискової» форми) навіть за незбурненої (плоскої, нерухомої) в початковий момент поверхні. Причиною такої поведінки вільної поверхні є наявність меніска. Такого незначного спотворення плоскої, нерухомої поверхні виявилось достатньо розвитку осесиметричного руху рідини. Подальші експериментальні дослідження показали, що коливання поверхні з деякою малою амплітудою в початковий момент не виключає появи центрального виступу, хоча спотворює форму його розвитку. Поставлено завдання оцінки межі впливу на зміну форми вільної поверхні амплітуді її коливання за наявності меніска та визначення умов моделювання цього процесу.

Основний текст.

Рух рідини з непорушеною в початковий момент поверхнею визначається її кривизною, що надається поверхневим натягом. У цьому спостерігається осесиметрична картина розвитку руху рідини як центральної хвилі.

Були виконані експерименти, які мають якісний характер, у яких перед початком реверсу вільна поверхня рідини здійснювала коливальні рухи. У цьому випадку спостерігалось не осесиметричне розвиток руху рідини вздовж стінки ємності від піднятого краю вільної поверхні.

Для визначення між впливом початкової кривизни та коливань вільної поверхні, оцінимо поверхневу та кінетичну енергію колінь перед початком реверсу масових сил. Запишемо рівняння поверхневої енергії з урахуванням умів Дюпре -Юнга у вигляді:

$$\sigma \cdot \cos(\theta) \cdot (S_{cm} - S_{cm_0}) + \sigma \cdot (S_{\Sigma} - S_{\Sigma_0}) + ngr \int_{S_{\Sigma}'} \frac{\eta^2}{2} d(S) = 0; \quad (1)$$

$$\sigma \cdot \cos(\theta) = \sigma_1 - \sigma_2 ,$$

де S_{Σ}' – проекція вільної поверхні на площину, перпендикулярну до осі ємності;

S_{cm}, S_{cm_0} – площа змоченої поверхні ємності;

S_{Σ}, S_{Σ_0} – площа вільної поверхні;

η – координата вільної поверхні щодо її мінімального рівня;

$\sigma, \sigma_1, \sigma_2$ – коефіцієнти поверхневого натягу на межі газ-рідина, газ-стінка, рідина-стінка;

θ – кут змочування;

ρ – щільність рідини;

n – перевантаження;

$$g = 9.8 \text{ м/с}^2$$

У довго змоченої поверхні $\theta = 5^\circ$. Для верхньої оцінки покладемо $\theta = 0$ або $\cos(\theta) = 1$. При $n = 0$ вільна поверхня трансформується у сферу з обсягом, що дорівнює вільному об'єму, і вся поверхня ємності змочена. При $n = 1$ і більше вільну поверхню можна вважати плоскою. Ці припущення дозволяють розрахувати $S_{cm}, S_{cm_0}, S_{\Sigma}, S_{\Sigma_0}$ та визначити запасену енергію. Для циліндричної ємності з плоскими днищами

$$\Delta E = \sigma \cdot 2\pi \cdot R \cdot c ; \quad (2)$$

$$c = a \cdot (1 - \bar{h}) + 2 \cdot \sqrt[3]{\left(\frac{3}{4} \cdot a \cdot (1 - \bar{h})\right)^2}; \quad (3)$$

$$a = H/R; \quad \bar{h} = h/H ,$$

де R – радіус ємності ;

H – висота ємності ;

h – висота столба рідини .

Кінетичну енергію рідини, що коливається, можна оцінити використовуючи метод інтегральних коефіцієнтів [1]. Для циліндричної ємності:

$$\Delta K = 2\rho \cdot 4V_{\max}^2 \cdot (0.3)^2 \cdot \frac{\pi}{6} \cdot R^3 , \quad (4)$$

де V_{max} – максимальна швидкість рідини біля стінки ємності .

Записуючи ставлення кінетичної енергії коливань до поверхневої енергії, отримаємо:

$$N = \frac{\Delta K}{\Delta E} = 0.06 \cdot \frac{W_e}{c}; \quad (5)$$

$$W_e = \frac{V_{max}^2 \cdot \rho \cdot R}{\sigma}, \quad (6)$$

де We - Число Вебера.

При $N > 10$ переважає енергія коливань, за $N < 0.1$ переважає поверхнева енергія і визначальним фактором руху в початковий момент є кривизна вільної поверхні.

Запишемо кутову частоту коливань рідини у ємності у вигляді [1]:

$$\omega = \sqrt{\frac{n \cdot g}{R}} \cdot \sqrt{\bar{h}_{\phi}} \cdot k_{\omega}. \quad (7)$$

При $h > R$ слід $\bar{h}_{\phi} \omega = 1$. Коефіцієнт $k_{\omega} < 1.6$ для всіх випадків положення поздовжньої осі циліндричної ємності та впливу навантаження. Пологі, що вільна поверхня рідини при коливаннях залишається плоскою, V_{max} можна записати в наступному вигляді:

$$V_{max} = R \cdot tg(\gamma) \cdot \sqrt{\frac{ng}{R}} \cdot 1.6, \quad (8)$$

де γ - Кутова амплітуда коливань.

З (5), (6), (8) отримаємо:

$$tg(\gamma) = 2.55 \cdot \sqrt{\frac{N \cdot c \cdot \sigma}{R^2 \cdot ng \cdot \rho}} = 2.55 \cdot \sqrt{N \frac{c}{Bo}}, \quad (9)$$

де Bo – число Бонд.

Задаючи N можна визначити граничну величину кутової амплітуди коливань вільної поверхні рідини, при якій розвиток руху рідини при реверсі поля масових сил надає переважний вплив початкова кривизна вільної поверхні або кінетична енергія коливань. З (9) випливає, що $tg(\gamma) \sim 1/R$. Таким чином, проявляється масштабний ефект при моделюванні.

Визначення масштабів фізичного моделювання, що нормують для знерозмірювання змінних у математичній моделі, проведемо відповідно до [2]. Використовуючи метод оцінки суттєвості окремих членів рівнянь, можна показати, що для більшості аналізованих ємностей і параметрів процесів, що протікають вплив в'язкості рідини і сил поверхневого натягу несуттєво. У цьому випадку математична модель у циліндричних координатах запишеться у вигляді:

- Рівняння Ейлера

$$\begin{aligned} \frac{\partial(V_r)}{\partial t} + V_r \frac{\partial(V_r)}{\partial r} + \frac{V_\varphi}{r} \cdot \frac{\partial(V_r)}{\partial \varphi} - \frac{V_\varphi^2}{r} + V_z \cdot \frac{\partial(V_r)}{\partial z} = \\ n_x g \cdot \cos(\varphi) + n_y g \cdot \sin(\varphi) - \frac{1}{\rho} \cdot \frac{\partial P}{\partial r} ; \\ \frac{\partial(V_\varphi)}{\partial t} + V_r \frac{\partial(V_\varphi)}{\partial r} + \frac{V_\varphi}{r} \cdot \frac{\partial(V_\varphi)}{\partial \varphi} + \frac{V_r \cdot V_\varphi}{r} + V_z \cdot \frac{\partial(V_\varphi)}{\partial z} = \\ -n_x g \cdot \sin(\varphi) + n_y g \cdot \cos(\varphi) - \frac{1}{\rho} \cdot \frac{1}{r} \cdot \frac{\partial P}{\partial \varphi} ; \end{aligned} \quad (10)$$

$$\frac{\partial(V_z)}{\partial t} + V_r \frac{\partial(V_z)}{\partial r} + \frac{V_\varphi}{r} \cdot \frac{\partial(V_z)}{\partial \varphi} + V_z \cdot \frac{\partial(V_z)}{\partial z} = n_z g - \frac{1}{\rho} \cdot \frac{\partial P}{\partial z} .$$

Рівняння нерозривності:

$$\frac{\partial(V_r)}{\partial r} + \frac{V_r}{r} + \frac{1}{r} \cdot \frac{\partial(V_\varphi)}{\partial \varphi} + \frac{\partial(V_z)}{\partial z} = 0 .$$

Початкові умови:

$$V_r = V_\varphi = V_z|_{t=0} = 0 .$$

Граничні умови:

$$V_r|_{r=R} = V_z|_{z=0} = V_\varphi|_{\varphi=\pi \cdot n} = 0 .$$

Кінематична гранична умова на вільній поверхні:

$$\frac{d\eta}{dt} = \frac{\partial\eta}{\partial t} + V_r \cdot \frac{\partial\eta}{\partial r} + \frac{V_\varphi}{r} \cdot \frac{\partial\eta}{\partial \varphi} .$$

Динамічна гранична умова на вільній поверхні: $P = 0$

Нормалізуючі множники для знерозмірювання змінних відповідно до [2] мають такий вигляд:

$$\begin{aligned} V_r^\Delta &= (n_z g R)^{1/2} , & z^\Delta &= R , \\ V_\varphi^\Delta &= (n_z g R)^{1/2} , & t^\Delta &= (R/n_z g)^{1/2} , \\ V_z^\Delta &= (n_z g R)^{1/2} , & (n_x g)^\Delta &= n_z g , \\ P^\Delta &= (n_z g R \rho) , & (n_y g)^\Delta &= n_z g , \\ r^\Delta &= R . \end{aligned} \quad (11)$$

Варіюючи масштабами величин $n_z g, R, \rho$ можна одержати масштаби моделювання інших величин.

Покладемо $\mu = a / a^*$,

де μ – масштаб моделювання,

a – величина на моделі,

a^* – величина на натурному об'єкті.

Взявши модельну ємність, радіус якої в 10 разів менше, ніж у натурної, моделюючи, наприклад, азотну кислоту та НДМГ водою, варіюючи масштаби навантаження, отримуємо такі масштаби моделювання (таблиця 1):

Таблиця 1 - Масштаби моделювання

$n_z g$	1	1	1/10	1/10
R	1/10	1/10	1/10	1/10
ρ	1/1.44	1/0.79	1/0.79	1/1.44
V_r	$\sqrt{1/10}$	$\sqrt{1/10}$	1/10	1/10
V_φ	$\sqrt{1/10}$	$\sqrt{1/10}$	1/10	1/10
V_z	$\sqrt{1/10}$	$\sqrt{1/10}$	1/10	1/10
P	0.0695	0.127	0.0127	0.00698
r	1/10	1/10	1/10	1/10
z	1/10	1/10	1/10	1/10
t	$\sqrt{1/10}$	$\sqrt{1/10}$	1	1
$n_x g$	1	1	1/10	1/10
$n_y g$	1	1	1/10	1/10

Висновки. Отримані результати показують, що у випадку, коли модельна ємність менша за натурну, зменшення модельного навантаження може призвести до труднощів при вимірі динамічних навантажень, що виникають (змін тиску). При рівних модельних та натурних навантаженнях зменшується час дії навантажень при моделюванні. І тут можуть виникнути проблеми відтворення циклограми навантаження при короткочасному реверсі масових сил. У всіх випадках необхідно враховувати можливість прояву масштабного ефекту.

Література:

1. Максимов, М.В. Визначення власної частоти коливань рідини із вільною поверхнею в ємностях складних форм / М.В. Максимов, А.І. Брунеткін, Т.С. Добровольська // Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Сер. : Математичне моделювання у техніці та технологіях . - 2012. - № 27. - С. 134-143.
2. Брунеткін А.І., Максимов М.В. Зниження мірності простору моделювання шляхом приведення математичної моделі до автомобільного за критеріями. // Праці Одеського політехнічного університету, вип. 2(36), 2011, с. 234 -242.

Abstract. The movement of an incompressible Newtonian fluid, which has a free surface during the reversal of mass forces, in a non-deformable container is considered. Damping is weak. The possibility of changing the nature of the movement of the liquid depending on the boundary conditions of its surface is taken into account. These include the initial conditions in the form of the shape of the free surface and the speed of movement of its elements in the direction of action of the field of mass forces. One of the boundary conditions is determined by the influence of surface tension (meniscus) on the shape of the free surface during its movement. Simulation conditions are defined.

Key words: liquid, free surface, reversal of mass forces, modeling

УДК 615.322:582.998.16-119.2:547.474

**SATURATED FATTY ACIDS OF INFLORESCENCES OF TAGETES
ERECTA L. VAR. «INKA II YELLOW»
НАСИЧЕНІ ЖИРНІ КИСЛОТИ СУЦВІТЬ ЧОРНОБРИВЦІВ ПРЯМОСТОЯЧИХ
СОРТУ «INKA II YELLOW»**

Maliuhina O. O. / Малюгіна О. О.*Ph.D, senior lect. / к. фарм. н., ст. викл.*

ORCID: 0000-0002-4909-4250

Smoilovska G. P. / Смойловська Г. П.*Ph.D., doc. / к. фарм. н., доц.*

ORCID: 0000-0002-6272-2012

*Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University,**Zaporizhzhia, Maiakovskoho avenue 26, 69035**Запорізький державний медико-фармацевтичний університет,**Запоріжжя, просп. Маяковського 26, 69035*

Анотація. Насичені жирні кислоти мають перспективи у якості допоміжних агентів, у тому числі при створенні лікарських засобів спрямованого транспорту. Особливу цікавість викликає застосування природних сполук, які містяться у рослинній сировині, у складі сучасних лікарських засобів. Однією з перспективних рослин для розробки новітніх препаратів є чорнобривці. Метою роботи є визначення якісного складу та кількісного вмісту насичених жирних кислот у суцвіттях чорнобривців прямостоячих сорту «Inka II Yellow» методом газової хроматографії. У результаті проведеного дослідження визначено, що сумарний вміст насичених жирних кислот у досліджуваній сировині складає до $17,016 \pm 0,85\%$. Ідентифіковано п'ять насичених жирних кислот: арахінову, бегенову, міристинову, пальмітинову та стеаринову.

Ключові слова: жирні кислоти, чорнобривці прямостоячі, *Tagetes L.*

Вступ.

Речовини ліпофільної природи, зокрема жирні кислоти, є невід'ємною складовою будь-якої живої клітини та виконують ряд важливих функцій. Сучасні дослідження підкреслюють їх важливу роль не тільки як джерела енергії, але як структурного компоненту клітинних мембран, фосфоліпідів та сфінголіпідів, пальмітоїльованих білків, муцину, сурфактанту легенів, ліпідних медіаторів тощо [1-3].

Дослідження останніх років акцентують увагу на фізіологічній ролі жирних кислот екзогенного надходження в регуляції балансу між насиченими та ненасиченими жирними кислотами [4]. При нормальному рівні надходження насичених жирних кислот до організму не відмічається суттєвого їх впливу на вміст ЛПНП у сироватці крові.

Насичені жирні кислоти значно рідше, ніж ненасичені, застосовують у якості лікувальних агентів. Існують метаболічні шляхи, які забезпечують необхідний рівень насичених жирних кислот у організмі людини навіть при їх дієтичній недостатності. При порушеннях метаболізму та надмірному споживанні, надлишок насичених жирних кислот може сприяти погіршенню стану здоров'я. У той же час, насичені жирні кислоти мають широкі перспективи застосування у якості допоміжних агентів, у тому числі при створенні сучасних лікарських засобів спрямованого транспорту [5].

Дослідження останніх років направлено на можливість використання в якості складників та носіїв ліків природних сполук з рослинної сировини. Спорідненість до клітинних структур організму людини підвищує здатність новітніх препаратів долати клітинні мембрани та збільшує їх терапевтичний ефект. Розглядається можливість використання фітосом як більш досконалої форми застосування рослинних сполук. Рослини роду Asteraceae, у тому числі чорнобривці, розглядаються як перспективні для отримання сучасних лікарських засобів [6, 7]

Чорнобривці прямостоячі – один з найбільш поширених і досліджуваних видів роду *Tagetes* L. у світі. У їх складі ідентифіковано широкий спектр біологічно активних речовин: флавоноїди, каротиноїди, дубильні речовини, органічні кислоти, ефірні олії, вітаміни та мікроелементи тощо. Екстракти та індивідуальні сполуки з рослинної сировини чорнобривців виявляють антимікробну, ранозагоюючу, протизапальну дію, ефективні при захворюваннях шкіри та шлунково-кишкового тракту [8, 9]. Вид *Tagetes erecta* L. відноситься до культивованих та об'єднує велику кількість сортів, які відрізняються за морфологічними характеристиками та складом біологічно активних речовин. Внутрішньовидові відмінності у хімічному складі чорнобривців прямостоячих всебічно досліджуються [10]. При цьому менше уваги приділено вивченню компонентному складу та вмісту жирних кислот сортів роду *Tagetes* L.

Метою роботи було визначення якісного складу та кількісного вмісту насичених жирних кислот у рослинній сировині чорнобривців прямостоячих сорту «Inka II Yellow».

Матеріали і методи.

Суцвіття чорнобривців прямостоячих сорту «Inka II Yellow», заготовлені у період активного цвітіння (липень-вересень) на території України. Рослинну сировину висушували до повітряно-сухого стану у сушильній шафі при +60°C.

Визначення вмісту жирних кислот здійснювали методом газової хроматографії на хроматографі «НР» 6890 series з полум'яно-іонізаційним детектором [11, 12]. Висушену сировину ретельно подрібнювали та екстрагували н-гексаном (1:2 об/об), витяг концентрували. Метилування ліпідної фракції виконували за стандартними методиками, використовуючи розчин натрую метилату у метанолі 2 моль/дм³. Отриману суму метилових ефірів жирних кислот розводили н-гексаном та вносили до хроматографічної системи (обсяг проби 1 мм³). Хроматографічне розділення здійснювали за допомогою капілярної колонки з наступними параметрами: температура термостату колонок 196°C, температура інжектора 250°C, температура печі інжектора 275°C. Газ-носіє – азот зі швидкістю потоку 40 мл/хв.

Вміст жирних кислот розраховували, спираючись на площу піків, за методикою внутрішньої нормалізації. Суму площ усіх піків приймали за 100%. Проводили статистичну обробку результатів

Результати і обговорення.

У результаті поведеного дослідження визначено, що сумарний вміст насичених жирних кислот у досліджуваній сировині складає до 17,016±0,85%. Ідентифіковано п'ять насичених жирних кислот: арахінову, бегенову,

міристинову, пальмітинову та стеаринову. У вмісті переважали пальмітинова (до $8,775 \pm 0,439\%$) та стеаринова ($4,117 \pm 0,205$) жирні кислоти, у менших кількостях знаходились бегенова та арахінова, міристинова кислота визначалась у слідових кількостях (таблиця 1, рисунок 1).

Таблиця 1 - Вміст насичених жирних кислот у суцвіттях чорнобривців прямоствячих сорту «Inka II Yellow», ($\bar{x} \pm \Delta\bar{x}$), n=6, P=95 %

Речовина, що визначається		Час виходу	Вміст, % від загальної кількості
Міристинова	C14:0	5,940	$0,294 \pm 0,015$
Пальмітинова	C16:0	8,435	$8,775 \pm 0,439$
Стеаринова	C 8:0	14,608	$4,117 \pm 0,205$
Арахінова	C 0:0	19,788	$1,081 \pm 0,054$
Бегенова	C 2:0	30,478	$2,749 \pm 0,137$
Разом насичених жирних кислот:			$17,016 \pm 0,85$

Авторська розробка

Рисунок 1 - Якісний склад та кількісний вміст насичених жирних кислот у ЛРС чорнобривців прямоствячих сорту «Inka II Yellow»

Авторська розробка

Пальмітинова кислота – одна з найпоширеніших у природі насичених жирних кислот. Вона може як надходити до організму людини з їжі, так і синтезуватися ендогенно та виконує широкий спектр важливих біологічних функцій. Вона виступає як структурний елемент клітинних мембран, секреторних та транспортних ліпідів, відіграє вирішальну роль у пальмітоїлюванні білків та сигнальних молекулах, впливає на біосинтез пальмітоїлетаноламиду [2, 5]. Також пальмітинова кислота бере участь у синтезі колагену, еластину, гіалуронової кислоти [13]. Пальмітинова кислота та її похідні широко застосовується у фармацевтичній та косметичній промисловості як допоміжна речовина, що окрім формотворчої функції, ще виступає як

емульгатор та емомент. Суміш пальмітинової та стеаринової кислот застосовується у виробництві рідких кремів [14, 15].

Стеаринова кислота та, особливо, її ефіри є розповсюдженими компонентами рослинних олій. Ряд експериментальних даних вказує на протизапальні ефекти стеаринової кислоти, які можна використовувати при складанні рецептур. На даний час стеаринова кислота широко використовується у виробництві таблеток та косметичних засобів [14, 16].

Таким чином, суцвіття чорнобривців прямостоячих сорту «Inka II Yellow» є перспективною рослинною сировиною для отримання індивідуальних жирних кислот, їх комплексів та препаратів на їх основі.

Висновки

Досліджений якісний склад та кількісний вміст насичених жирних кислот у суцвіттях чорнобривців прямостоячих сорту «Inka II Yellow». Визначено, що загальний вміст насичених жирних кислот у досліджуваній сировині сягає 17%. Основними насиченими жирними кислотами є пальмітинова та стеаринова.

Література:

1. Agostoni C. Palmitic Acid and Health: Introduction / C. Agostoni, L. Moreno, R. Shamir // *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*. – 2016. – Vol. 56, Is. 2. – P. 1941-1942.

2. Innis S. M. Palmitic Acid in Early Human Development / S. M. Innis // *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*. – 2016. – Vol. 56, Is. 12. – P. 1952-1959.

3. Вивчення жирних кислот трави анісу звичайного / У. А. Умаров, С. В. Колісник, О. О. Алтухов та ін. // *Журнал органічної та фармацевтичної хімії*. – 2020. – Т. 18, вип. 4 (72). – С. 56-58. DOI 10.24959/ophcj.20.208401

4. Palmitic Acid: Physiological Role, Metabolism and Nutritional Implications [Електронний ресурс] / G. Carta, E. Murru, S. Banni, C. Manca // *Frontiers in Physiology*. – 2017. – Is. 8. – Режим доступу: <https://doi.org/10.3389/fphys.2017.00902>

5. The Unexplored Potential of Edible Flowers Lipids [Електронний ресурс] / L. Fernandes, E. Raalhosa, J. A. Pereira et al. // *Agriculture*. – 2018. – №8 (146). – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.3390/agriculture8100146>

6. Phyto-Niosomes: In Vitro Assessment of the Novel Nanovesicles Containing Marigold Extract / R. Nur Un, B. Barlas, M. Yavuz et al // *International Journal of Polymeric Materials and Polymeric Biomaterials*. - 2015. - Vol. 64, Is. 17. - P. 927-937 DOI: 10.1080/00914037.2015.1030663

7. Edible flowers with the common name “marigold”: Their therapeutic values and processing / B. Chitrakar, M. Zhang, B. Bhandari // *Trends in Food Science & Technology*. - 2019. - Vol. 89. - P. 76-87 DOI: 10.1016/j.tifs.2019.05.008

8. Phytochemicals and Their Biological Activities of Plants in Tagetes L. / XU Li-wei, C. Juan, QI Huan-Yang, SHI Yan-ping // *Chinese Herbal Medicines*. – 2012. – №4 (2). – P. 103-117.

9. Effect lutein of marigold flower (*Tagetes erecta* L.) on decreasing glucose and malondialdehyde levels in Alloxan-induced blood mice [Електронний ресурс] / Kusmiati, W. Caesarianto, F. Afiati, R. Hutabarat // *AIP Conference Proceedings*. –

Режим AIP Conference, 2019. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1063/1.5115726>

10. Quantitative analysis of polyphenolic compounds in two different cultivars of marigold (*Tagetes erecta* L.) using high-performance thin-layer chromatography [Електронний ресурс] / R. A. Mir, S. Irshad, S. Argal et al. // *Frontiers in Horticulture*.

11. Малюгіна О. Визначення вмісту жирних кислот у насінні чорнобривців прямоствоячих високорослої форми сорту «Гаваї» / О. Малюгіна, Г. Смойловська // *Матеріали ХХХІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 33. – С. 496-499.

12. ДСТУ ISO 5509–2002 Жири тваринні і рослинні та олії. Приготування метилових ефірів жирних кислот [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/zhiri-tvarinni-i-roslinni-ta-oliyi-prigotuvannja-metilovih-std9838.html>

13. Смойловська Г. П. Дослідження якісного складу та кількісного вмісту карбонових кислот у листі *Urtica dioica* L. // *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*. – 2015. – №3 (19). – С. 48-51.

14. Допоміжні речовини у виробництві ліків : навч. посіб. для студентів вищ. фармац. навч. закл. / О. А. Рубан, І. М. Перцев, С. А. Кученко, Ю. С. Маслій; за ред. І. М. Перцева. – Харків : Золоті сторінки, 2016. – 720 с.

15. Safety Assessment of Fatty Acids & Fatty Acid Salts as Used in Cosmetics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cir-safety.org/sites/default/files/Fatty%20Acids%20and%20Fatty%20Acid%20Salts.pdf>

16. Wu Y. Lubricants in Pharmaceutical Solid Dosage Forms / J. Li, Y. Wu // *Lubricants*. – 2014. – No 2. – P. 21-43 doi:10.3390/lubricants2010021

References.

1. Agostoni, C., Moreno, L., & Shamir, R. (2016). Palmitic Acid and Health: Introduction. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 56(12). <https://doi.org/10.1080/10408398.2015.1017435>

2. Innis, S. M. (2016). Palmitic Acid in Early Human Development. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 56(12). <https://doi.org/10.1080/10408398.2015.1018045>

3. Umarov, U. A., Kolisnyk, S. V., Altukhov, O. O., Fathullaeva, M., Shabilalov, A. A., & Gazieva, A. S. (2020). The study of fatty acids of *Pimpinella anisum* herb. *Journal of Organic and Pharmaceutical Chemistry*, 18(4(72)), 56-58. <https://doi.org/10.24959/ophcj.20.208401>

4. Carta, G., Murru, E., Banni, S., & Manca, C. (2017). Palmitic acid: Physiological role, metabolism and nutritional implications. In *Frontiers in Physiology* (Vol. 8, Issue NOV). <https://doi.org/10.3389/fphys.2017.00902>

5. Fernandes, L., Ramalhosa, E., Pereira, J., Saraiva, J., & Casal, S. (2018). The Unexplored Potential of Edible Flowers Lipids. *Agriculture*, 8(10), 146. <https://doi.org/10.3390/agriculture8100146>

6. Rabia Nur Un, F. Baris Barlas, Murat Yavuz, Didem Ag Seleci, Muharrem Seleci, Z. Pinar Gumus, Emine Guler, Bilal Demir, Mustafa Can, Hakan Coskunol & Suna Timur (2015) Phyto-Niosomes: In Vitro Assessment of the Novel Nanovesicles Containing Marigold Extract, *International Journal of Polymeric Materials and Polymeric Biomaterials*, 64:17, 927-937, DOI: 10.1080/00914037.2015.1030663

7. Chitrakar, B., Zhang, M., & Bhandari, B. (2019). Edible flowers with the common name “marigold”: Their therapeutic values and processing. *Trends in Food Science & Technology*, 89, 76–87. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2019.05.008>

8. XU, L. wei, CHEN, J., QI, H. yang, & SHI, Y. ping. (2012). Phytochemicals and Their Biological Activities of Plants in *Tagetes* L. In *Chinese Herbal Medicines* (Vol. 4, Issue 2). <https://doi.org/10.3969/j.issn.1674-6384.2012.02.004>

9. Kusmiati, Caesarianto, W., Afiati, F., & Hutabarat, R. (2019). Effect lutein of marigold flower (*Tagetes erecta* L.) on decreasing glucose and malondialdehyde levels in Alloxan-induced blood mice. 070009. <https://doi.org/10.1063/1.5115726>

10. Mir, R. A., Irshad, S., Argal, S., Agarwal, R. M., & Khatoon, S. (2023). Quantitative analysis of polyphenolic compounds in two different cultivars of marigold (*Tagetes erecta* L.) using high-performance thin-layer chromatography. *Frontiers in Horticulture*, 2. <https://doi.org/10.3389/fhort.2023.1120267>
11. Maliuhina, O., & Smoilovska, H. (2018). Vyznachennia Vmistu Zhyrnykh Kyslot U Nasinni Chornobryvtsiv Priamostoiachykh Vysokorosloi Formy Sortu «Havai». «Tendentsii ta Perspektyvy Rozvytku Nauky i Osvity v Umovakh Hlobalizatsii»: Materialy XXXIII Міжнародної Міжнародної Науково-Пракtychno Internet - Konferentsii, 496-499. [in Ukraine]
12. State standard of Ukraine ISO 5509-2002 Animals and vegetable fats and oils. Preparation of fatty acids methyl esters” [“DSTU ISO 5509-2002 Zhyry tvarynni i roslynni ta olii. Pryhotuvannia metylovykh efiriv zhyrnykh kyslot”], available at: http://document.ua/zhiri-tvarinni-i-roslinni-ta-oliyi_-prigotuvannja-metilovih--std9838.html
13. Smoilovska, G. P. (2015). Study for quality and amount of carbonic acids in the leaves of *Urtica dioica* L. *Current Issues in Pharmacy and Medicine: Science and Practice*, 3(19), 48-51. <https://doi.org/10.14739/2409-2932.2015.3.52675>
14. Ruban, O. A., Pertsev, I. M., Kutsenko, S. A., & Maslii, Yu. S. (2016). Dopomizhni Rechovyny u Vyrobnystvi Likiv: navch. posib. dlia. studentiv. vyshch. farmats. navch. zakl. (Pertsev, I. M.). *Zoloti Storinky*. 720 p. [in Ukraine]
15. CIR. (2019). Safety Assessment of Fatty Acids & Fatty Acid Salts as Used in Cosmetics. *Cosmetic Ingredient Review*.
16. Li, J., & Wu, Y. (2014). Lubricants in pharmaceutical solid dosage forms. In *Lubricants* (Vol. 2, Issue 1). <https://doi.org/10.3390/lubricants2010021>

Abstract. *The lipophilic compounds such as fatty acids are an integral part of all plant cells. They have many important functions in human body cell. Modern studies demonstrated that fatty acids are not only an energy source, but also the structural parts of cell membrane. Saturated fatty acids are very perspective as excipients in pharmaceutical manufacturing, e.g., as part of the drug delivery systems.*

Research in recent years has focused on the possibility of using natural lipids as drug carriers, which is connected with their affinity to the cellular structures of the human body, which increases the ability of the drugs to overcome cell membranes and increase the therapeutic effect. Based on this, the possibility of using phytosomes as a more advanced form of plant compounds is considered. One of the promising plants for the creation of modern medicines are marigolds.

Tagetes erecta L. is one of the most widespread and studied species of the genus Tagetes L. in the world. They contain a wide range of biologically active substances: flavonoids, carotenoids, tannins, organic acids, essential oils, vitamins and trace elements, etc. Extracts and individual compounds of marigolds have antimicrobial, wound-healing and anti-inflammatory effects. Tagetes erecta L. includes a large number of varieties that differ in morphological features and composition of biologically active substances. Intraspecific differences in the chemical composition of marigolds have been comprehensively studied. At the same time, less attention was paid to the study of the component composition and content of fatty acids of varieties of the genus Tagetes L.

The aim of the work was studied the qualitative composition and quantitative content of saturated fatty acids in plant material of *Tagetes erecta* L. var. “Inka II Yellow”.

Materials and Methods. Plant material was collected from July to September in Ukraine and dried by an oven at +60°C to air-dry state. The content of unsaturated fatty acids in the raw materials was performed by gas chromatography. The quantitative content of fatty acids was determined by the method of internal normalization. The received data were statistically analyzed.

Results and Discussion. The total content of saturated fatty acids was determined up to 17,016±0,85%. There were identified to 5 saturated fatty acids such as palmitic acid, stearic acid, behenic acid, arachinic acid and myristic acid. The main saturated acids are stearic acid (4,117±0,205%) and palmitic acid (8,775±0,439). Stearic and palmitic acids are the structural components of the cell membrane and play the significant role in different physiological processes. These acids widely used in pharmaceutical and cosmetical manufacturing.

Conclusion. We studied a qualitative composition and quantitative content of saturated fatty acids of inflorescences of *Tagetes erecta* L. var. “Inka II Yellow”. The plant material contains up

to 17,016 ± 0,85% saturated fatty acids such as palmitic acid, stearic acid, behenic acid, arachinic acid and myristic acid. The main saturated acids are stearic acid and palmitic acid.

Key words: *fatty acids, African Marigold, Tagetes L.*

Стаття відправлена: 25.09.2023 р.
© Малюгіна О. О, Смойловська Г. П.

УДК 633.85:631

THE INFLUENCE OF METHODS OF VARIOUS DEPTH MAIN TILLAGE ON POTENTIAL AND ACTUAL WEEDINESS OF SUNFLOWER SOWING ВПЛИВ СПОСОБІВ РІЗНОГЛИБИННОГО ОСНОВНОГО ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ НА ПОТЕНЦІЙНУ І АКТУАЛЬНУ ЗАБУР'ЯНЕНІСТЬ ПОСІВІ СОНЯШНИКА

Laslo O.O./Ласло О.О.

PhD, Associate Professor /к.с.з.н., доц,

ORCID: 0000-0002-0101-4442

Poltava State Agrarian University,

Poltava, Skovorody, 1/3, 36003

Полтавський державний аграрний університет,

Полтава, Сковороди, 1/3, 36003

Анотація. В роботі розглядається питання встановленню оптимальної системи обробітку ґрунту для контролювання чисельності сегетальних рослин і визначенню потенційної та актуальної забур'яненості поля під посів соняшника. Встановлено, що за час проведення досліджень було зареєстровано 17 видів бур'янів різних біологічних груп і класів. Кореневища багаторічних бур'янів, як свідчать дані весняного обліку, представлені наступними видами: пирій повзучий, берізка польова, осот жовтий польовий. Найбільшу кількість становлять насіння дворічних, зимуючих та ярих бур'янів. Як показали лабораторні дослідження потенційної забур'яненості, серед визначених видів бур'янів за насінням відмітили: ярі ранні: гірчиця польова, рутка лікарська, гірчак березковидний; ярі пізні: плоскуха звичайна, лобода біла, мишій сизий, мишій зелений, якірці сланкі, щиріця звичайна; зимуючі: талабан польовий, триреберник непахучий, сокирки польові, сухоребрик Льозеліїв, кучерявець Софії. Дослідженнями встановлено, що за варіанту з глибоким полицевим обробітком ґрунту спостерігається найнижча потенційна забур'яненість – 65 шт/м.кв, що свідчить про високу культуру землеробства в досліді. Відзначено, що найбільший ступінь забур'янення була на варіанті де застосовували мілкий безполицевий обробіток (87,1 шт/м.кв), на варіанті зі глибоким безполицевим обробітком також відмічено збільшення кількості насіння потенційної сегетальної рослинності (72,7 шт/м.кв). Рекомендуємо на варіантах із застосуванням безполицевого різноглибинного обробітку ґрунту, де висіватимуть соняшник, застосувати ґрунтові гербіциди у поєднанні з механічними обробками міжрядь для зниження актуальної забур'яненості. У роботі відмічено, що перед першим міжрядним обробітком, після застосування ґрунтового гербіциду у посівах переважали однорічні ярі ранні бур'яни в усіх варіантах досліду, найбільша їх кількість відмічена на варіанті з безплужним мілким дисковим обробітком ґрунту; зимуючі бур'яни також були відмічені на варіанті з мілким обробітком; ярі пізні бур'яни спостерігали у незначній кількості і лише на варіанті з обробітком чизель-плугом. Багаторічні бур'яни: кореневищні та коренепаросткові – відмічені на усіх варіантах досліду, найнижча їх кількість на варіанті з оранкою, а найбільша при мілкому дисковому обробітку. Кількість багаторічних види бур'янів на період збирання значно знизилася. Найменша кількість бур'янів спостерігалася на варіанті з оранкою, найбільша – з використанням дискового агрегату. У роботі підтверджено дослідження науковців з питання підвищення культури землеробства шляхом ретельно підбраної системи основного обробітку ґрунту, що забезпечує поліпшений фітосанітарний стан поля, збереження і підвищення його родючості, попередження деградаційних процесів, оптимізацію водного режиму і фізичних властивостей ґрунту, що у підсумку впливає на покращення фітосанітарного стану поля.

Ключові слова: основний обробіток ґрунту, соняшник, бур'яни, потенційна й актуальна забур'яненість.

Вступ.

Соняшник є культурою великих можливостей, адже сучасні гібриди цієї культури при високій агротехніці, культурі землеробства і сприятливих ґрунтово-кліматичних умов можуть забезпечувати врожай насіння у межах 3,0...4,0 т/га. Проте у господарствах урожайність становить лише 2,0...2,1 т/га. Серед причин, що впливають на гальмування росту урожайності соняшнику, слід виділити недостатню забезпеченість ґрунту вологою та поживними речовинами. Наразі висока вартість добрив виникає необхідність пошуку більш доступних, економніших джерел поповнення ґрунту елементами живлення та збереження вологи. Саме таким джерелом компенсації нестачі мінеральних добрив і вологи у технології вирощування соняшнику може бути нетоварна частина урожаю попередника [2]. Водночас для збільшення урожайності та покращення якості насіння доцільно використовувати позакореневе підживлення рослин макро і мікродобривами [1]. Також збільшення цін на енергоносії вимагає проведення обробітку ґрунту з меншими витратами. Саме тому актуальним є вивчення впливу різних видів основної обробітку ґрунту на забур'яненість поля та продуктивність соняшника.

Основний текст.

Головним завданням основної обробітку ґрунту під соняшник є контроль за фітосанітарним станом посівів, а саме максимальне знищення багаторічних та однорічних бур'янів, накопичення і збереження якомога більшої кількості вологи у кореневмісному шарі після осінньо-зимових і ранньовесняних опадів, мобілізація поживних речовин, активізація біологічних процесів ґрунту, створення оптимальної структури орного шару, запобігання вітровій і водній ерозії [6].

Безполицевий обробіток ґрунту зі залишенням на полі нетоварної частини урожаю у вигляді мульчі, що проводиться без перевертання скиби, суттєво впливає на перебіг і спрямованість ґрунтових процесів, зокрема, на азотний режим чорноземів. Застосування мульчувального обробітку ґрунту на фоні великої кількості рослинних решток знижує швидкість мінералізації гумусу і гальмує перехід органічних азотних сполук у доступні для рослин неорганічні форми. Досліджуваним фактором при вирощуванні соняшнику є фітосанітарний стан поля та потенційна забур'яненість майбутніх посівів [7].

Як відомо, бур'яни відзначаються високою шкідливістю по відношенню до рослин соняшнику. Адже вони впливають на виснаження та висушування ґрунту, пригнічують ріст і розвиток рослин соняшника, знижують урожайність і якість насіння.

Бур'яновий компонент за рахунок своєї надземної маси здатен затіняти і пригнічувати посіви соняшнику, внаслідок чого він розвиваються повільніше, зменшується інтенсивність фотосинтезу завдяки скороченню асиміляційної поверхні листя. Сегетальна рослинність підсилює негативну дію посухи, використовуючи значну кількість ґрунтової вологи.

Науковцями доведено, що післязбиральне лущення стерні та наступна оранка на зяб є найбільш ефективним заходом захисту посівів соняшнику від бур'янів за рахунок заорювання насіння у нижні шари ґрунту, в результаті чого

воно не проростає [5].

Під час застосування різних видів безполицевого обробітку до 50% загальної кількості насіння бур'янів зосереджено в шарі 0–10 см, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки. За низької культури землеробства на такому агрофоні існує потенційна небезпека підвищення шкідливості сегетальної рослинності [4]. В той же час локалізоване у верхньому шарі насіння підпадає впливу різких коливань температури і вологості ґрунту, в результаті чого одна частина їх втрачає схожість, інша скорочує період біологічного спокою, за сприятливих умов швидко проростає і знищується до сівби, під час догляду за посівами чи після збирання олійної культури.

Ефективність мілкої обробітку під соняшник суттєво зростає за поєднання механічних та хімічних прийомів знешкодження бур'янів.

Отже, основний обробіток ґрунту відіграє вагомий роль у підвищенні культури землеробства та контролюванні забур'яненості посівів, тому у зоні нестійкого зволоження його слід проводити з урахуванням розвитку ерозійних процесів, біологічних особливостей рослин соняшника, попередників, погодних умов [3].

Мета і завдання дослідження: вибір ефективного способу основного обробітку ґрунту, що визначає систему регулювання фітосанітарного стану і у подальшому, створює сприятливі умови реалізації біологічного потенціалу продуктивності соняшнику.

Ґрунтовий покрив на території закладання польового експерименту – чорнозем типовий. Вміст гумусу в шарі ґрунту 0–30 см – 3,09%; нітратного азоту – 13,2 мг/кг, рухомих сполук фосфору і калію (за Чириковим), відповідно, 145 та 115 мг/кг.

Метод проведення досліджень – польовий, доповнений лабораторними. Повторність – триразова, розміщення варіантів і повторень – систематичне. Посівна площа ділянки – 500 м², облікова – 56 м.

Схема досліду передбачала наступні види обробітків ґрунту після збирання попередника: полицевий обробіток, безполицевий обробіток (дискування, чизелювання). Проводили глибоку оранку на 22–24 см, мілкий дисковий обробіток на 10–12 см і обробіток чизель-плугом на глибину 22–24 см. Визначення потенційної засміченості поля проводили навесні 2023 року після закриття вологи. За час проведення досліджень було зареєстровано 17 видів бур'янів різних біологічних груп і класів. Кореневища багаторічних бур'янів, як свідчать дані весняного обліку, представлені наступними видами: пирій повзучий, берізка польова, осот жовтий польовий. Найбільшу кількість становлять насіння дворічних, зимуючих та ярих бур'янів.

Визначення величини насінневої продуктивності основних видів бур'янів свідчить про найбільший показник бур'янів експлерентів, які належать до ярих видів бур'янів. Дворічні і багаторічні бур'яни віоленти за цією ознакою істотно поступалися. Насіннева продуктивність рослин бур'янів очевидно зазнає також істотного впливу фітосередовища в агрофітоценозах альтернативних технологічних груп культурних рослин. Прогнозована величина ступеня забур'янення у посівах пророслих культур, особливо соняшника у 3–6 разів

більша порівняно із зерновими культурами.

Як показали лабораторні дослідження (рисунок 1), найнижча потенційна забур'яненість відмічена на варіанті із глибоким полицевим обробітком ґрунту 65 шт/м.кв після збору попередника (пшениця озима), найбільший ступінь забур'янення прогнозується на варіанті де застосовували мілкий безполицевий обробіток (87,1 шт/м.кв), на варіанті зі глибоким безполицевим обробітком також відмічено збільшення кількості потенційних бур'янів (72,7 шт/м.кв).

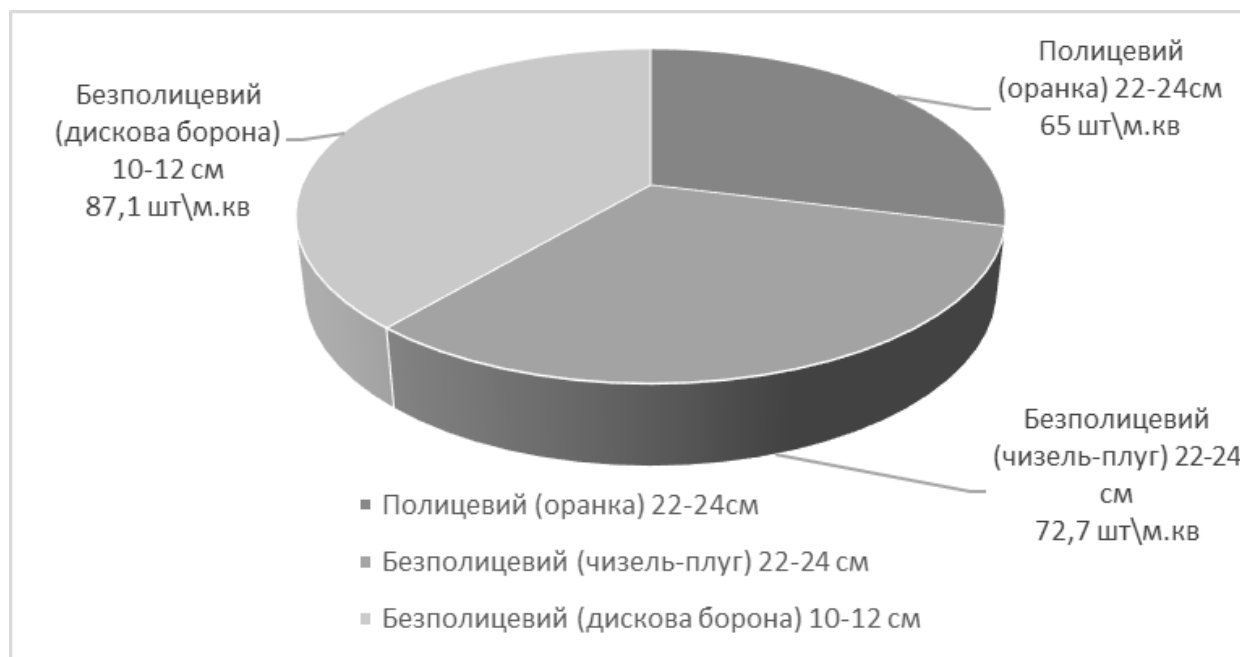

Рисунок 1. Потенційна засміченість поля насінням малорічних та кореневищ багаторічних бур'янів за різноглибинного основного обробітку ґрунту

Авторська розробка

За даними діаграми (рисунок 1) можемо зробити висновок, що на варіантах із застосуванням безполицевого різноглибинного обробітку ґрунту, де висіватимуть соняшник, є необхідність у застосуванні ґрунтових гербіцидів у поєднанні з механічними обробками міжрядь для зниження забур'яненості.

Наші дослідження підтверджують, що післязбиральне лушення стерні пшениці озимої та наступний глибокий полицевий обробіток на зяб є найбільш ефективним заходом захисту посівів соняшнику від бур'янів завдяки заорюванню насіння в нижні шари ґрунту, у результаті чого воно не проростає.

Проведення досліджень потенційної забур'яненості поля під соняшник при різноглибинному основному обробітку ґрунту показав, що є необхідність внесення ґрунтового гербіциду. Передбачалося, що за сприятливих кліматичних умов вегетаційного періоду фітотоксична дія препарату вплине на більшість сегетальної рослинності у посіві соняшника.

Вплив систем обробітку ґрунту на забур'яненість соняшника перед першим міжрядним обробітком представлена у таблиці 1.

Таблиця 1 – Вплив систем обробітку ґрунту на забур'яненість поля під посівом соняшника (перед першим міжрядним обробітком)

Основні види сеgetальної рослинності	Полицевий обробіток	Безполицевий обробіток	
	оранка (22–24см)	обробіток чизель-плугом (22–24см)	мілкий дисковий обробіток (10–12см)
Багаторічні коненевищні	0,8	1,0	2,2
Багаторічні коренепаросткові	1,1	1,3	2,0
Однорічні ярі ранні	2,8	3,0	3,5
Однорічні ярі пізні	-	0,1	-
Зимуючі	0,9	0,4	1,7

Авторська розробка

Основні види сеgetальної рослинності, що переважають у варіантах дослідження представлені:

- багаторічні коненевищні – пирій повзучий;
- багаторічні коренепаросткові – берізка польова, осот жовтий польовий;
- однорічні ярі ранні – гірчиця польова, рутка лікарська, гірчак безривковидний;
- однорічні ярі пізні – плоскуха звичайна, лобода біла, мишій сизий, мишій зелений, якірці сланкі, щиріця звичайна;
- зимуючі – талабан польовий, триреберник непахучий, сокирки польові, сухоребрик Льозеліїв, кучерявець Софії.

З таблиці 1 видно, що перед першим міжрядним обробітком, після застосування ґрунтового гербіциду у посівах переважали однорічні ярі ранні бур'яни в усіх варіантах дослідження, найбільша їх кількість відмічена на варіанті з безплужним мілким дисковим обробітком ґрунту; зимуючі бур'яни також були відмічені на варіанті з мілким обробітком; ярі пізні бур'яни спостерігали у незначній кількості і лише на варіанті з обробітком чизель-плугом. Багаторічні бур'яни: коненевищні та коренепаросткові – відмічені на усіх варіантах дослідження, найнижча їх кількість на варіанті з оранкою, а найбільша при мілкому дисковому обробітку.

Спостереження за фітосанітарним станом ґрунту перед збиранням соняшника подано у таблиці 2.

Як бачимо з таблиці 2, у варіанті із застосуванням оранки була відсутня актуальна забур'яненість багаторічними коренепаростковими та однорічними ярими ранніми бур'янами, проте збільшилася кількість зимуючих видів. Кількість багаторічних видів бур'янів на період збирання значно знизилася. Найменша кількість бур'янів спостерігалася на варіанті з оранкою, найбільша – з використанням дискового агрегату.

Таблиця 2 – Вплив систем обробітку ґрунту на забур'яненість поля під посівом соняшника (перед збиранням)

Основні види сеgetальної рослинності	Полицевий обробіток	Безполицевий обробіток	
	оранка (22–24см)	обробіток чизель-плугом (22–24см)	мілкий дисковий обробіток (10–12см)
Багаторічні коненевищні	0,1	0,5	0,3
Багаторічні коренепаросткові	-	0,3	0,2
Однорічні ярі ранні	-	0,1	0,2
Однорічні ярі пізні	0,2	0,2	0,4
Зимуючі	1,2	0,9	1,4

Авторська розробка

Висновок.

У роботі були розглянуті різноглибинні способи основного обробітку ґрунту під посів соняшника та їх вплив на потенційну та актуальну забур'яненість.

Були отримані результати досліджень з потенційної та актуальної забур'яненості поля під посівом соняшника. Забур'яненість була найнижчою на варіанті із застосуванням оранки по усіх видах, дещо вищий показник відмічено на варіанті з чизель-плугом, а найвищий показник забур'янення був за мілкого обробітку дисковими боронами.

Література:

1. Chuprina, Yu.Yu., Klymenko, I.V., Belay, Yu.M., Golovan, L.V., Buzina, I.M., Nazarenko, V.V., Buhaiov, S.M., Mikheev, V.H., Laslo, O.O. (2021). The adaptability of soft spring wheat (*Triticum aestivum* L.) varieties. *Ukrainian Journal of Ecology*, 11 (1), 267-272. doi: 10.15421/2021_239.

2. Irina Korotkova, Mykola Marenych, Volodymyr Hanhur, Oksana Laslo, Oksana Chetveryk, Viktor Liashenko. Weed Control and Winter Wheat Crop Yield With the Application of Herbicides, Nitrogen Fertilizers, and Their Mixtures With Humic Growth Regulators. *Acta Agrobotanica* / 2021 / Volume 74 / Article 748. doi: 10.5586/aa.748.

3. Андрієнко О., Андрієнко А. Обробіток ґрунту під соняшник. *Агронімія Сьогодні*. 2021. URL: <http://agronomy.com.ua/statti/oliini/284-obrobitok-gruntu-pid-soniashnyk.html>.

4. Ласло О.О. Показники ефективності застосування регуляторів росту рослин у технології вирощування соняшника за умов глобальних кліматичних змін. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2022. № 2. С.107-113. doi: 10.31210/visnyk2022.02.12.

5. Маслійов С.В., Степанов В.В., Зіновий О.Б. Вплив основного обробітку ґрунту на продуктивність соняшнику в умовах Луганської області. *Таврійський*

науковий вісник № 112. 2020. С. 111–115. doi: <https://doi.org/10.32851/2226-0099.2020.112.15>.

6. Циліорик О.І. Вплив мульчувального обробітку ґрунту на живлення соняшнику. *Агронам*. №1, 2023. URL: <https://www.agronom.com.ua/vplyv-mulchivalnogo-obrobitku-gruntu-na-zhyvlennya-sonyashnyku/>.

7. Циліорик О.І. Вплив обробітку ґрунту на забур'яненість посівів соняшнику. *Агробізнес Сьогодні*. 2019. URL: <http://agro-business.com.ua/aharni-kultury/item/12677-vplyv-obrobitku-gruntu-na-zaburianenist-posiviv-sonyashnyku.html>

Abstract. *The paper examines the issue of establishing an optimal tillage system for controlling the number of segetal plants and determining the potential and actual weediness of the sunflower field. The rhizomes of perennial weeds, as evidenced by the data of the spring census, are represented by the following species: creeping heather, field birch, yellow field thistle. The largest amount is the seeds of biennial, winter and spring weeds. As shown by laboratory studies of potential weediness, among the identified types of weeds by seed, the following were noted: spring and early: field mustard, medicinal turnip, birch mustard; late spring: common sedge, white quinoa, mouse gray, mouse green, slinky acorns, common scotch; wintering: field talaban, unscented three-ribbed, field axes, Lozelii's dry rib, Sofia's curlew. Research has established that the lowest potential weediness is observed for the variant with deep shelf tillage - 65 pieces per square meter, which indicates a high culture of agriculture in the experiment. It was noted that the highest degree of weeding was on the option where shallow tillage was applied (87.1 pieces per square meter), on the variant with deep tillage without shelves an increase in the number of seeds of potential segetal vegetation was also noted (72.7 pieces per square meter). We recommend using soil herbicides in combination with mechanical inter-row treatments to reduce actual weediness on the variants with the use of shelf-less multi-depth tillage, where sunflowers will be sown. It was noted in the paper that before the first inter-row tillage, after the application of the soil herbicide, one-year spring early weeds prevailed in the crops in all variants of the experiment, the largest number of them was noted in the variant with plowless shallow disk tillage; overwintering weeds were also noted on the shallow tillage option; late spring weeds were observed in small quantities and only in the chisel-plough variant. Perennial weeds: rhizomes and rhizomes - noted in all variants of the experiment, their number was lowest in the variant with plowing, and the largest in shallow disk tillage. The number of perennial weed species during the harvesting period has significantly decreased. The least number of weeds was observed on the variant with plowing, the largest - with the use of a disk unit. The article confirms the research of scientists on the issue of improving the culture of agriculture through a carefully selected system of basic soil cultivation, which ensures an improved phytosanitary condition of the field, preservation and increase of its fertility, prevention of degradation processes, optimization of the water regime and physical properties of the soil, which ultimately affects the increase in productivity sunflower.*

Key words: *main tillage, sunflower, weeds, potential and actual weediness*

Стаття відправлена: 11.09.2023

© Ласло О.О.

УДК 633.15

**MAIZE PRODUCTIVITY DEPENDS ON WEATHER CONDITIONS AND
FERTILIZER SYSTEMS**
**ПРОДУКТИВНІСТЬ КУКУРУДЗИ ЗАЛЕЖНО ВІД ПОГОДНИХ УМОВ ТА СИСТЕМ
УДОБРЕННЯ**

Len O.I./Лень О.І.*k. s.-g. n./к. с.-г. н.*

ORCID: 0000-0003-1498-8315

*Poltava State Agricultural Research Station named after M. I. Vavilova of the Institute of Pig
Breeding and APV of the National Academy of Sciences, Ukraine, Swedish, 86, 36009**Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція ім. М. І. Вавилова Інституту
свинарства і АПВ НААН, Україна, Шведська, 86, 36009***Marinich L.G./Мариніч Л.Г.***k. s.-g. n./к. с.-г. н.*

ORCID: 0000-0002-0073-9433

*Poltava State Agrarian University, Skovorody 1/3, 36003**Полтавський державний аграрний університет, Сковороди 1/3, 36003***Orlovskiy O.V./Орловський О.В.***zdobuvach stupenya vyshchoyi osvity MAHISTR**Poltava State Agrarian University, Skovorody 1/3, 36003**Полтавський державний аграрний університет, Сковороди 1/3, 36003*

Актуальність. У світовому рослинництві кукурудза посідає третє місце після пшениці й рису і використовується для технічних цілей – 15–20%, на корм худобі – 60–65%. Вона економічно вигідна на аграрному ринку, для України – це експортно орієнтована культура, попит на яку на внутрішньому ринку становить приблизно третину її загального виробництва, тому її більше реалізують на зовнішньому. Ефективне застосування систем удобрення дає змогу підвищити і стабілізувати продуктивність кукурудзи. **Визначення проблеми.** Реалізувати потенційну продуктивність кукурудзи слід не за допомогою високих доз добрив, а оптимізацією всіх властивостей і життєвих процесів у ґрунті, що забезпечують відновлення його родючості. **Мета** наших досліджень полягала в розробці екологічно безпечної та енергоощадної системи удобрення кукурудзи у сівозміні з короткою ротацією залежно від співвідношень органічних і мінеральних добрив, залишення нетоварної частини урожаю та використання проміжних культур. **Матеріали і методи.** Дослідження проводили впродовж 2020–2022 рр. на полях сівозміні відділу наукових досліджень з питань землеробства та кормовиробництва Полтавської державної сільськогосподарської станції ім. М.І. Вавилова ІС і АПВ НААН України. **Результати.** Найбільш оптимальними були наступні системи удобрення: побічна продукція + N_{10} на 1 т соломи озимої пшениці + $N_{90}P_{110}K_{110}$ кг/га д.р. + N_{15} (підживлення 5-6 листок культури) і побічна продукція + N_{10} на 1 т соломи озимої пшениці + сидерат (гірчиця біла) + $N_{90}P_{110}K_{110}$ кг/га д.р., за яких приріст до контролю (без добрив) становив 2,41 і 2,57 т/га, або 39,4 і 42,1 % відповідно за врожайності на контролі 6,11 т/га.

Висновки. Визначено, що найраціональніше водоспоживання посівами кукурудзи ($455\text{--}458\text{ м}^3/\text{т}$) проходило за системи удобрення яка передбачала крім основного внесення мінерального добрива також підживлення по вегетації, а також застосування сидерату. Досліджено, що оптимальні умови для росту і розвитку рослин кукурудзи забезпечувала система удобрення яка передбачала залишення побічної продукції попередника, внесення мінеральних добрив в дозі $N_{90}P_{110}K_{110}$ д.р. і сидерат (гірчиця біла) (8,68 т/га).

Ключові слова: кукурудза, системи удобрення, урожайність зерна, коефіцієнт водоспоживання

Вступ

У світовому землеробстві кукурудза займає приблизно 130 млн га, валові збори її зерна перевищують 470 млн т. Найбільші посівні площі цієї культури зосереджені в США – приблизно 30 млн га, Бразилії – до 12 млн га, Індії – 6 млн га, Румунії – 3 млн га [1].

Одним з важливих чинників формування і підвищення урожайності сільськогосподарських культур в тому числі і кукурудзи в умовах лівобережного Лісостепу, де переважає нестійке зволоження, є нагромадження та ефективне використання вологи атмосферних опадів, яка є серед важливих неконтрольованих абіотичних чинників, що обмежує продуктивність. Беручи до уваги положення закону мінімуму, слід відзначити, що вміст доступної вологи в ґрунті та надходження її у вигляді опадів протягом періоду вегетації встановлюють екологічний поріг фактичного рівня врожайності у відповідних ґрунтових і кліматичних умовах [2, 3].

Кукурудза (*Zea mays* L.) порівняно з іншими зерновими культурами потребує більше елементів живлення і формує значну листостеблову масу тому для формування високих врожаїв необхідно застосувати мінеральні і органічні добрива, норми внесення яких коливаються залежно від ґрунтово-кліматичних умов, біологічних особливостей живлення кукурудзи і технології вирощування [4–8].

Також важливе значення набуває застосування в посівах сільськогосподарських культур мікроелементних препаратів для регулювання ростових процесів і посилення стійкості рослин до несприятливих гідротермічних умов, підвищення рівня врожайності та якості продукції [9,10].

За даними Дудки М. І., Якуніної О. П., Ковтун О. В., Гладких О. В. [11] в умовах ДП ДГ «Дніпро» ДУ Інститут зернових культур НААН урожайність зерна кукурудзи на варіантах з підживленням рослин сумішшю карбамід + мікроелементи досягала 8,30–8,78 т/га.

Згідно проведених досліджень в умовах Чернігівської області максимальну урожайність зерна кукурудзи (11,23 т/га) сформовано під час застосування «Гулівер Стимул» за обробки у фазі 3 листків й обробки насіння кукурудзи «Росток кукурудза» з прибавкою 0,95 т/га до контролю [12].

В умовах Лівобережного Лісостепу України використання норми азотних добрив 150 кг/га виявилось найефективнішим незалежно від умов року [13].

За результатами багаторічних досліджень визначено, що рівень мінерального живлення культур разом із попередниками, сортовими особливостями культур і кліматичними умовами є регулюючими факторами формування врожайності з високими якісними показниками [14-16]. Низка авторів стверджує про високу ефективність застосування органічних, мінеральних добрив і альтернативних систем удобрення [17, 18]. Реалізувати потенційну продуктивність кукурудзи слід не за допомогою високих доз добрив, а оптимізацією всіх властивостей і життєвих процесів у ґрунті, що забезпечують відновлення його родючості.

Мета наших досліджень полягала в розробці екологічно безпечної та енергоощадної системи удобрення кукурудзи у сівозміні з короткою ротацією

залежно від співвідношень органічних і мінеральних добрив, залишення нетоварної частини урожаю та використання проміжних культур.

Матеріали і методи.

Дослідження проводили впродовж 2020–2022 рр. на полях сівозміни відділу наукових досліджень з питань землеробства та кормовиробництва Полтавської державної сільськогосподарської станції ім. М.І. Вавилова ІС і АПВ НААН України.

Загальна площа посівної ділянки – 173,0 м², облікова – 50,4 м². Повторність – триразова, розміщення варіантів – систематичне. Технологія вирощування кукурудзи, крім досліджуваних чинників, є загальноприйнятою для зони Лівобережного Лісостепу. Попередником кукурудзи в досліді була пшениця озима. Після збирання врожаю пшениці озимої на ділянках, згідно схеми досліду, вносили мінеральні добрива. Заробляння мінеральних добрив проводили ґрунтообробним агрегатом АГ-2,4. Основний обробіток ґрунту оранка відвальна (ПЛН-3-35) – на 20–22 см. Весняний обробіток ґрунту розпочинали з боронування з подальшим проведенням двох культиваций: першої – на глибину 8–10 см, другої (передпосівної) – на глибину загортання насіння. Сівбу кукурудзи в досліді провели в першу декаду травня сівалкою УПС-8. Під час вегетації внесли бакову суміш гербіцидів (Мілафорт 1,2 л/га + Сумаро 0,25 л/га). Густота стояння рослин для гібрида Кредо становить 60 тис./га. Варіанти удобрення: 1) контроль (без добрив); 2) побічна продукція + N₉₀P₁₁₀K₁₁₀; 3) побічна продукція + N₉₀P₁₁₀K₁₁₀+ гумат калію 0,4 л/га (5-6 листок); 4) побічна продукція (солома озимої пшениці); 5) побічна продукція + N₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці; 6) побічна продукція + N₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці + N₉₀P₁₁₀ K₁₁₀; 7) побічна продукція + N₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці + N₉₀ P₁₁₀ K₁₁₀ + N₁₅ (підживлення, 5-6 листок); 8) побічна продукція + N₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці + сидерат (гірчиця біла) + N₉₀P₁₁₀K₁₁₀. В 2019 р. отримали 1,8 т/га, в 2020 – 1,4 т/га, а у 2021 р- 0,9 т/га відповідно сидерату гірчиці білої. Гумати вносили у фазу 5-6 листок 0,4 л/га, хімічний склад: гумінові кислоти – 70 г/л, фульвокислоти – 34 г/л, гумусові речовини – 104 г/л. Залишення побічної продукції пшениці у 2019 році становило 7,1 т/га, вносилося 71 кг/га д.р. азоту; у 2020 році 6,7 т/га – 67 кг/га д.р. азоту, а у 2021 році 7,2 т/га, вносилося відповідно 72 кг/га д.р. азоту під кукурудзу.

Ґрунт дослідних ділянок – чорнозем типовий важкосуглинковий, орний шар якого характеризується такими основними агрохімічними та агрофізичними показниками: вміст гумусу – 4,9–5,2 %; азоту, що легко гідролізується (за Тюріним та Коновою) – 119–127 мг/кг; P₂O₅ в оцтовокислій витяжці (за Чиріковим) – 100–131 мг/кг; обмінного калію (за Масловою) – 171–200 мг/кг ґрунту. Реакція ґрунтового розчину нейтральна, рН – 6,0–6,4. Щільність ґрунту – 1,05–1,17 г/см³.

Результати дослідження.

Науково обґрунтовано, що продуктивність гібридів кукурудзи забезпечується їх біологічними особливостями позитивно реагувати на погодні фактори та рівень мінерального живлення. Роки наших досліджень різнилися за вологозабезпеченістю, істотними коливаннями середньодобової температури

повітря, що суттєво вплинуло на їх ріст і розвиток, індивідуальну продуктивність та урожайність зерна (табл. 1). Разом з тим це дало можливість оцінити ефективність систем удобрення під кукурудзу. У роки проведення нами досліджень (2020–2022 рр.) погодні умови характеризувалися істотними відхиленнями від середніх багаторічних значень за показниками «середньодобова температура повітря» – у сторону перевищення, за «кількістю опадів» – в окремі місяці спостерігався дефіцит опадів, у інші – їх надмірна кількість, що відповідає загальним тенденціям зміни клімату в Україні у напрямі зростання його посушливості та температури.

Таблиця 1 – Погодні умови вегетаційного періоду кукурудзи 2020–2022 рр.

Показники	Місяці					За період вегетації
	травень	червень	липень	серпень	вересень	
Середньодобова температура повітря, оС						
2020 р.	14,9	22,9	22,6	21,3	18,9	20,1
2021 р.	16,8	21,6	24,8	23,4	13,9	20,1
2022 р.	15,2	21,5	21,4	24,3	13,7	19,2
Середнє за 1957–2022 рр.	16,0	19,7	21,4	20,5	14,8	18,5
Сумарна кількість опадів, мм						
2020 р.	126,6	85,5	50,2	16,9	16,3	295,5
2021 р.	62,1	66,8	19,2	53,1	34,3	235,5
2022 р.	17,9	94,5	58,3	45,7	115,1	331,5
Середнє за 1957–2022 рр.	48,3	64,8	58,8	42,3	45,5	259,7
Гідротермічний коефіцієнт						
ГТК 2020 р	2,74	1,24	0,72	0,26	0,29	0,96
ГТК 2021 р	1,19	1,03	0,25	0,73	0,82	0,76
ГТК 2022 р	0,38	1,47	0,88	0,61	2,80	1,13
ГТК Середнє за 1957–2022 рр.	0,97	1,10	0,89	0,67	1,02	0,92

Травень 2020 року був холоднішим порівняно із багаторічними показниками на 1,1°С, що в деякій мірі негативно вплинуло на ріст і розвиток рослин. Сума опадів за травень становила 126,6 мм, що на 78,3 мм більше від середньо статистичного показника. У травні 2021 року температура повітря була вищою за багаторічні показники на 0,8°С, але слід відмітити, що в першій декаді відмічались різкі коливання температури, що в деякій мірі негативно вплинуло на ріст і розвиток рослин, за суми опадів вищої на 13,8 мм. Температурний режим травня 2022 року місяця був нижчим відносно багаторічних даних на 0,8°С. Слід також відмітити нижчу кількість опадів на 30,4 мм.

Гідротермічний коефіцієнт також суттєво різнився по місяцях. У червні цей показник становив 1,24 за норми 1,10, тоді як у липні і серпні він дорівнював 0,72 і 0,26 проти 1,089 і 0,67 одиниць.

Вміст доступної вологи у ґрунті є найбільш важливим зв'язуючим фактором між рослиною та ґрунтом, котрий відіграє ключову роль в проходженні процесів

проростання насіння, одержання своєчасних, повних, вирівняних сходів та подальшого росту і розвитку сільськогосподарських культур. Дефіцит вологи в ґрунті впродовж періоду вегетації польових культур окрім негативного впливу на динаміку ростових процесів, ще призводить до зниження ефективності окремих елементів технології вирощування, зокрема дії мінеральних добрив, системи захисту посівів і інших [10].

Кукурудза досить чутлива до умов зволоження культура, тому раціональне використання вологи на формування 1 т урожаю є досить важливим показником. Так нашими дослідженнями встановлено, що загальні витрати вологи за вегетаційний період залежали в більшій мірі від погодніх умов ніж від системи удобрення кукурудзи.

Коефіцієнт водоспоживання коливався в залежності від року дослідження від 820 м³/т у 2020 році до 524 м³/т у 2021 році на контрольному варіанті (табл. 2.) За результатами багаторічних досліджень визначено, що найбільш раціональне використання вологи на формування 1 т урожаю (455-460 м³/т) виявлено у варіантах 3,7,8 за внесення побічної продукції і мінеральних добрив як основне так і в підживлення по вегетації, а також сидератів. За внесення побічної продукції попередників і мінеральних добрив (вар 2,6) водоспоживання культури зростає (483-496 м³/т). За залишення на полі лише побічної продукції попередника даний показник становив 519-535 м³/т. Найвищий коефіцієнт водоспоживання зафіксовано у варіанті з контролем без добрив – 647 м³/т.

Таблиця 2 – Водоспоживання вологи посівами кукурудзи.

№ вар	Загальні витрати вологи за вегетаційний період, мм				Коефіцієнт водоспоживання, м ³ /т			
	2020 р	2021 р	2022 р	середнє	2020 р	2021 р	2022 р	середнє
1	418,2	343,0	397,8	386,3	820	524	596	647
2	413,9	350,9	388,0	384,3	565	436	487	496
3	403,1	354,0	391,0	382,7	510	415	456	460
4	394,5	345,1	395,5	378,4	557	491	556	535
5	419,7	346,6	399,9	388,7	578	470	508	519
6	412,9	348,9	399,6	387,1	536	421	493	483
7	419,0	352,8	397,8	389,9	517	409	449	458
8	410,0	355,2	417,7	394,3	501	406	459	455

Зернова продуктивність кукурудзи залежала від рівня живлення рослин та погодніх умов вегетації кукурудзи (табл. 3). На контролі (без добрив) цей показник варіював від 5,10 т/га в 2020 році до 6,68 т/га в 2022 році.

Усі системи удобрення кукурудзи забезпечили істотне збільшення урожайності зерна порівняно до контролю. У варіанті з внесенням побічної продукції і мінеральних добрив N₉₀P₁₁₀K₁₁₀ кг/га д.р. продуктивність кукурудзи зростала на 1,67 або на 27,3%, з застосуванням побічної продукції + N₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці і N₉₀P₁₁₀ K₁₁₀ кг/га д.р. на 1,92 т/га, або 31,4 %, з застосуванням додатково гумату калію 0,4 л/га підвищувало продуктивність на 2,23 т/га порівняно з контролем. Найбільш оптимальним були наступні системи удобрення: побічна продукція + N₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці + N₉₀ P₁₁₀ K₁₁₀

кг/га д.р. + N₁₅ (підживлення 5-6 листок культури) і побічна продукція + N₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці + сидерат (гірчиця біла) + N₉₀P₁₁₀K₁₁₀ кг/га д.р., за яких приріст до контролю (без добрив) становив 2,41 і 2,57 т/га, або 39,4 і 42,1 % відповідно.

Таблиця 3 – Урожайність зерна кукурудзи за різних систем удобрення, т/га

№	Система удобрення	Урожайність, т/га				+_ до контролю
		2020 р.	2021 р.	2022 р.	середнє	
1	без добрив	5,10	6,55	6,68	6,11	
2	побічна продукція + N ₉₀ P ₁₁₀ K ₁₁₀	7,33	8,04	7,96	7,78	1,67
3	побічна продукція + N ₉₀ P ₁₁₀ K ₁₁₀ + мікродобриво	7,90	8,54	8,57	8,34	2,23
4	побічна продукція (солома озимої пшениці)	7,08	7,03	7,11	7,07	0,96
5	побічна продукція + N ₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці	7,26	7,38	7,87	7,50	1,39
6	побічна продукція + N ₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці + N ₉₀ P ₁₁₀ K ₁₁₀	7,71	8,28	8,11	8,03	1,92
7	побічна продукція + N ₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці + N ₉₀ P ₁₁₀ K ₁₁₀ + N ₁₅ (підживлення)	8,10	8,62	8,85	8,52	2,41
8	побічна продукція + N ₁₀ на 1 т соломи озимої пшениці + сидерат (гірчиця біла) + N ₉₀ P ₁₁₀ K ₁₁₀	8,18	8,75	9,11	8,68	2,57
НІР _{0,95}		0,22	0,20	0,26		

Найменш ефективним виявився варіант системи удобрення де залишалась лише побічна продукція попередника 0,96 т/га або 15,7 %.

Висновки.

Визначено, що найраціональніше водоспоживання посівами кукурудзи (455-458м³/т) проходило за системи удобрення яка передбачала крім основного внесення мінерального добрива також підживлення по вегетації, а також застосування сидерату.

Досліджено, що оптимальні умови для росту і розвитку рослин кукурудзи забезпечувала система удобрення яка передбачала залишення побічної продукції попередника, внесення мінеральних добрив в дозі N₉₀P₁₁₀K₁₁₀д.р. і сидерат (гірчиця біла) (8,68 т/га).

Література:

1. Шевченко Н. В. Тривалість міжфазних періодів рослин гібридів кукурудзи залежно від обробки та позакоренових підживлень. Збалансоване природокористування. 2018. Вип. 1. С. 73–76.

2. Олєпир Р.В., Глущенко Л.Д., Заєць Т.О. Кругообіг біогенних елементів ґрунту за різних систем удобрення у сівозміні. *Хімія, біотехнологія, екологія та освіта*: зб. матеріалів VI міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. Полтава, 16-17 травня 2022 р. Полтава, 2022. С. 232–237

3. Система удобрення сільськогосподарських культур у землеробстві початку XXI століття. / За ред. С. А. Балюка, М. М. Мірошниченка. Київ: Альфа-стевія, 2016. 400 с.
4. Шпаар Д. Кукуруза: выращивание, уборка, хранение и использование: моногр. Киев: Зерно, 2012. 464 с.
5. Хургин Ю. В., Коржан Н. К., Пашковский А. И., Дяченко В. И. Кукуруза (интенсивные технологии выращивания). Житомир: Рута, 2016. 480 с.
6. Волощук О. П., Волощук І. С., Глива В. В., Пащак М. О. Біологічні вимоги гібридів кукурудзи до умов вирощування в Західному Лісостепу. Передгірне та гірське землеробство і тваринництво. 2019. Вип. 65. С. 22–36. <https://doi.org/10.32636/01308521.2019>
7. Тоцький В. М., Лень О. І. Продуктивність гібридів кукурудзи залежно від системи удобрення та основного обробітку ґрунту Селекція і насінництво. 2020. № 117. С. 199–205 <https://doi.org/10.30835/2413-7510.2020.207173>
8. Лень О. І., Тоцький В. М., Гангур В. В., Єремко Л. С Вплив системи удобрення та основного обробітку ґрунту на продуктивність гібридів кукурудзи. Вісник ПДАА. 2021. № 2. С. 52–58. <https://doi.org/10.31210/visnyk2021.02.06>
9. Молдован Ж. А., Собчук С. І. Оцінка показників індивідуальної продуктивності рослин кукурудзи за допосівної обробки насіння та позакореневого підживлення. Зернові культури. 2018. Т. 2. № 1. С. 101–108. Doi: <https://doi.org/10.31867/2523-4544/0014>
10. Chipman R. B., Raper C. D., Patterson R. P. Allocation of nitrogen and dry matter for two soybean genotypes in response to water stress during reproductive growth. Journal of Plant Nutrition. 2001. № 24. pp. 873–884.
11. Дудка М. І., Якунін О. П., Ковтун О. В., Гладкий О. В. Формування врожайності зерна кукурудзи залежно від макро- і мікродобрив. Зернові культури. 2021. Том 5. № 1. С. 45–51.
12. Шевченко Л. А., Чмель О. П., Хоменко С. В. Вплив мікродобрив та рістрегуляторів на продуктивність гібридів кукурудзи в умовах півночі України. Аграрні інновації. 2020. № 4. С.73–78.
13. Маренич М. М., Капленко В. О., Коба К. В., Голуб О. Р. Особливості управління врожайністю кукурудзи в умовах нестійкого зволоження. Вісн. Полтавської держ. аграр. акад. 2019. № 4. С. 43–50. <https://doi.org/10.31210/visnyk2019.04.05>
14. Агросфера як провідний фактор сталого розвитку України / О. О. Созінов та ін. Вісник аграрної науки. 2005. № 10. С. 5–13.
15. Камінський В. Ф. Науково-методичні основи досліджень з розроблення технологій вирощування сільськогосподарських культур. Зб. наук. праць Нац. наук. центру «Ін-т землеробства НААН». 2013. Вип. 1/2. С. 3–9.7
16. Лихочвор В. В. Рослинництво. Технології вирощування сільськогосподарських культур. Київ, 2004. 808 с.9
17. Бердніков О. М., Никитюк Ю. А. Роль сидерації в сучасному землеробстві. Вісник аграрної науки. 2004. № 3. С. 12–15.
18. Склянчук В. М., Науменко М. Д. Вплив елементів біологізації землеробства на врожайність сільськогосподарських культур у Західному

Полісці. Зб. наук. праць ННЦ «Ін-т землеробства УААН» (спецвипуск). Київ : ЕКМО, 2006. С. 112–118.

Abstract. *In world crop production, corn ranks third after wheat and rice and is used for technical purposes - 15-20%, for livestock feed - 60-65%. It is economically profitable on the agricultural market, for Ukraine it is an export-oriented culture, the demand for which in the domestic market is about a third of its total production, so it is more widely sold abroad. Effective application of fertilization systems makes it possible to increase and stabilize the productivity of corn. The potential productivity of corn should not be realized with the help of high doses of fertilizers, but by optimizing all the properties and life processes in the soil, which ensure the restoration of its fertility. The goal of our research was to develop an environmentally safe and energy-saving system of corn fertilization in crop rotation with a short rotation depending on the ratio of organic and mineral fertilizers, leaving the non-marketable part of the crop and using intermediate crops. Materials and methods. The research was conducted during 2020–2022 in the crop rotation fields of the Department of Scientific Research on Agriculture and Fodder Production of the Poltava State Agricultural Station named after E. Vavilova IS and APV of the National Academy of Sciences of Ukraine. The results. The following fertilization systems were the most optimal: by-products + N_{10} per 1 ton of winter wheat straw + $N_{90} P_{110} K_{110}$ kg/ha d.r. + N_{15} (fertilization of 5-6 leaves of the crop) and by-products + N_{10} per 1 ton of winter wheat straw + siderate (white mustard) + $N_{90} P_{110} K_{110}$ kg/ha d.y., for which the growth to the control (without fertilizers) was 2.41 and 2.57 t/ha, or 39.4 and 42.1%, respectively, for the control yield 6.11 t/ha. Conclusions. It was determined that the most rational water consumption by corn crops (455-458m³/t) was carried out by fertilization systems that included, in addition to the main application of mineral fertilizer, top dressing during vegetation, as well as the use of siderate. It was investigated that the optimal conditions for the growth and development of corn plants were provided by the fertilization system, which provided for the abandonment of by-products of the predecessor, the introduction of mineral fertilizers in the dose of $N_{90} P_{110} K_{110}$ d.r.y. and siderate (white mustard) (8.68 t/ha).*

Key words: corn, fertilization systems, grain yield, water consumption coefficient.

Стаття відправлена 18.09.2023 р.
Марініч Л.Г.

УДК 332.3

SOME ASPECTS OF URBAN LAND PLANNING ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПЛАНУВАННЯ МІСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Smoliarchuk M.V. / Смолярчук М.В.

*p.h.d., prof. / к.е.н., доц.*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7350-431X>

Lviv National Environmental University, V/ Velykogo, 1, 80381

Львівський національний університет природокористування, Львів, В.Великого, 1, 80381

Анотація. В роботі розглядаються науково-теоретичні засади планування і управління землями міст в сучасних умовах регулювання земельних відносин. Завдання, які нами поставлено, вимагають концентрації уваги на всебічних аспектах взаємодії міста з об'єктами промисловості, історико-культурними утвореннями, периферійними зонами, зонами транспорту і з їх впливом на формування житлових утворень в контексті екологічно-безпечного природнього середовища.

Розкрита роль потреби вдосконалення просторового розвитку периферійних територій при плануванні сучасних міст. Як об'єкт дослідження обрано територію мікрорайону Збоїща Шевченківського району міста Львова.

Ключові слова: просторове планування, регулювання земельних відносин, планування міського землекористування, периферійні території.

Вступ. Обрана нами проблематика, як виявилось, потребує пошуку нових осучаснених підходів та методів дослідження просторового та містобудівного планування. Значне зростання кількості міст до повномасштабного вторгнення, спонукало до освоєння нових земель та територій для розміщення будівництва як промислових так і житлових об'єктів. Звичайно, на сьогодні, враховуючи попит на земельні ресурси, вибір буде на користь порушених та обмежено придатних земель для житлового будівництва. Розуміємо, що є необхідністю відмова від екстенсивних методів і перехід навпаки до інтенсивних екологічно-орієнтованих методів в розплануванні і забудові міського землекористування.

Основний текст Стрімкий розвиток різноманітних методів планування та забудови характерний для багатьох країн зарубіжжя та, головним чином, зорієнтований на питаннях раціональності землекористування еколого-безпечності та вдосконаленні існуючої бази планування тої чи іншої країни.

Еколого-безпечному територіальному розвитку в системі сталого землекористування міських земель, в останні роки присвячена особлива увага й в нашій державі. Розуміємо, що саме останні виступають важливим механізмом формування екологічно-сприятливого проживання людей та раціонального використання природних ресурсів, в тому числі й земельних. Такі механізми дозволяють забезпечити розвиток внутрішніх і зовнішніх функціонально-планувальних залежностей [1].

Вітчизняне містобудування та просторове планування зумовлює необхідність проведення містобудівної оцінки територій. Зокрема, освоєння територій, які можна було б залучити під проектування нової забудови чи реконструкції. Проте, для цього необхідно проводити детальний аналіз, прогноз стану природних та антропогенних систем містобудування, та ретельного аналізу їхньої взаємодії [1,2].

Слід відмітити, що в останні роки спостерігається суттєве скорочення українського населення до понад 8 мільйонів, а починаючи з 24 лютого через військову агресію росії, ще більшого його скорочення. Проте, все ж таки в останні 15 років території населених пунктів, зокрема земель під забудовою стрімко зростали. Щодо військового вторгнення, то такі території, помічено, теж зросли, але уже здебільшого на західних теренах нашої країни. За спостереженнями Світового Банку, наша держава входила до п'ятірки країн, де спостерігалась найбільша кількість забудованих територій. До лютого 2022 року майже 33,3 км² нашої території входила до земель забудови, а це зауважмо, далеко перегнало показники Бразилії, де вони складають – 33,5 км².

Попри такий показник високої забудованості території, існує проблема дефіциту міських територій, насамперед таких, які були б придатними та відповідали містобудівній оцінці території для розвитку міста на перспективу, через будівництво об'єктів різного функціонального призначення. Водночас спостерігаємо, що велика частка міських територій без виключення усіх функціональних зон є використаною неефективно. Найбільше місто зіштовхується з проблемою, де організувати території під розміщення полігонів ТПВ, міських кладовищ, очисних споруд для водовідведення, чи міських водозаборів. Що в свою чергу, спонукає до пошуку територій або в непривабливих районах міста, чи поза межами міста на його периферійних територіях.

Керуючись чинним законодавством, включення новоорганізованих містобудівних об'єктів до функціонально-планувальної структури будь-якого міста нашої держави повинно проходити із врахуванням чутливості та потенційного впливу новоутвореної функції на вже існуючу міську функціональну організацію мікрорайонів. В нашому дослідженні це мікрорайон Львова – Збоїща (рис. 1) [4].

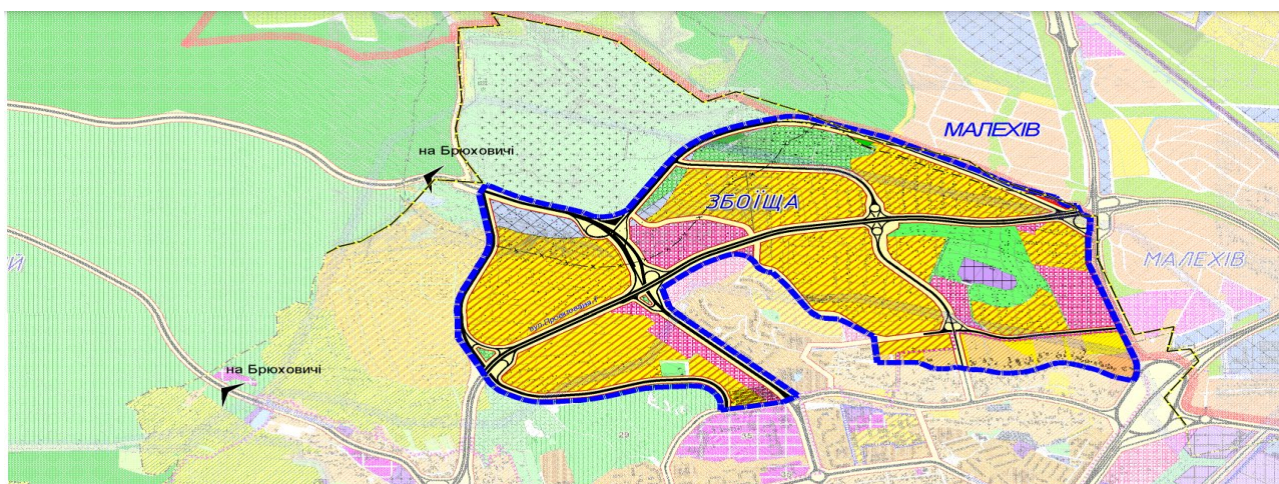

Рисунок 1 Схема розміщення мікрорайону Збоїща

Район за планувальним районуванням належить до північного планувального району Львова. Збоїща – місцевість яка віднесена до Шевченківського району міста Львова. Станом на 2022 рік, обмежується вулицями Миколайчука, Полтвяною та вулицею Б. Хмельницького. Район

вважається, най північнішою точкою міста з-поміж інших мікрорайонів Львова [5,6,7].

Довгий час уже за часів сучасності в мікрорайоні не було якихось об'єктів економіки та роздрібної торгівлі. Та на початку 1990-х, уже на виїзді із Збоїщ (вул. Б. Хмельницького) в напрямку смт. Малехів запрацював ринок «Галицьке перехрестя», який функціонує й по сьогоднішній день.

Щодо особливостей планування мікрорайону, слід відзначити, що забудова багатоповерховими будинками в цьому районі практично до недавнього часу відбувалася дуже кволо. «Знаковою» та найвідомішою спорудою Збоїщ є «Китайська стіна». Збудований житловий будинок ще за радянської влади, будинок по вулиці Б. Хмельницького 267/269, вважається найдовшим і до цього часу, коли львівська забудова майже досягла свого апогею, маємо найвищі та найнезвичніші архітектурні проекти [6].

Ідея освоєння території урочища “Збоїща” під район багатоповерхової житлової забудови узгоджується із затвердженням у 1966 році генеральним планом Львова. Згідно містобудівної документації 1966 року територія, яку нині за земельно-кадастровими даними облікуємо як колективні сади, входила до земель оборони та використовувалась в ролі військового полігону.

Першу містобудівну документацію для житлового району «Збоїща» таку як детальний план території розроблений в 1979 році. Детальний план (рис. 2) передбачав комплексне освоєння периферійної території «Збоїща» під організацію багатоповерхового житлового фонду, панельного типу. Так керуючись детальним планом території збудованими були перші із 6-ти мікрорайонів М-42 Миколайчука, Щурата, Дж. Леннона. На початку 1980 року закладається проект Голосківського кладовища, яке в сьогоднішніх межах далеко перевищує проектні межі [3].

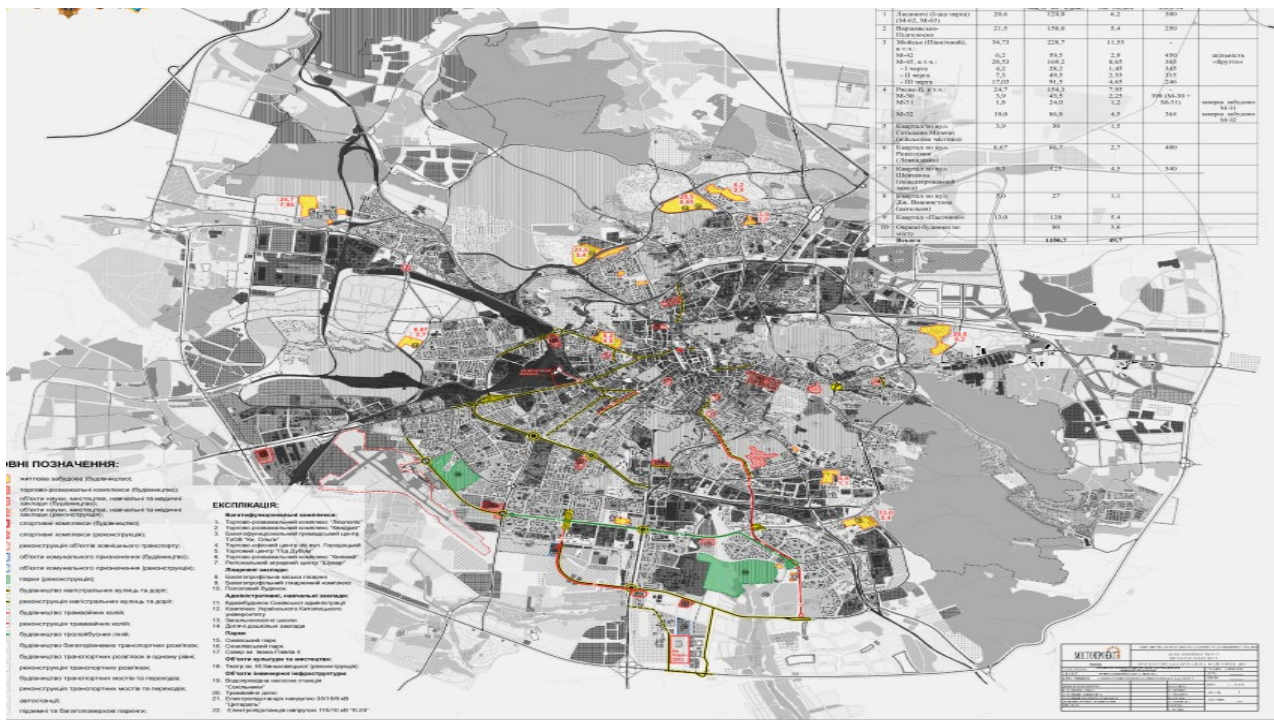

Рисунок 2 Детальний план забудови

Таке регулювання щодо подальшого функціонального використання міської території, має передбачатись затвердженням зонінгом міста, його актуальним генеральним планом (затверджений 30.09. 2010 року Ухвала Львівської міської ради № 3924). Відзначимо, зважаючи на локальні характеристики міських територій, слід детальніше вивчати та досліджувати її потенціали. Необхідно максимально вивчити потенціал таких периферійних територій, щоб не порушити міського балансу. Наприклад якщо мова йде про ущільнення забудови таких периферій, слід «толерантно» відноситись до існуючого середовища [5,7].

Зокрема нами обґрунтовано необхідність оптимізації функціонального зонування території та планувальної структури мікрорайону Збоїща, при цьому варто зберегти сформовану вулично-дорожню мережу Шевченківського району. Таким чином функціональне наповнення даної зони на перспективу представлятиметься перевагою малоповерхової забудови квартирної і садибного типів. Зауважмо, що по площі ця територія існуючої забудови садибного типу є більшою, ця зона вважається квартирною з зважаючи на такі показники:

- ❖ кількість квартир переважає над кількістю садибної забудови;
- ❖ ущільнення території відбуватиметься за рахунок будівництва малоповерхової квартирної забудови.

Вважаємо, що мікрорайон «Збоїща» як периферійна територія міста Львова повинен забезпечувати виконання таких функцій зовнішнього та внутрішнього поясу. Зокрема внутрішній пояс повинен забезпечити функціонування таких функцій як:

- ❖ Містообслуговуючої;
- ❖ Містодоповнюючої;
- ❖ Розселенської;
- ❖ Природоохоронної;
- ❖ Інженерно-комунікаційної;
- ❖ Виробничої.

Вважаємо, що зростання нового відсотку житлової забудови у досліджуваному нами мікрорайоні Збоїща та явна відсутність інфраструктурних об'єктів, повинна, насамперед, стимулювати розвиток таких об'єктів, збільшення їх кількості відносно уже існуючих, адже розуміємо, що така кількість є недостатньою для нормального функціонування нашого мікрорайону. Беззаперечно, вважаємо доцільним таке проектування інфраструктурних елементів з виконанням ними функцій обслуговування населення, навчально-освітніх закладів, які відсутні сьогодні. В нашому дослідженні, враховуючи нинішню ситуацію, пов'язану з війною в державі, розуміємо, що із зростанням відсотку тимчасово переміщених осіб зростатиме й потреба не лише в житловому фонді, але одночасно в потребі забезпечення об'єктами культурно-побутового та іншого призначення.

Висновки.

Були розглянуті приклади залучення периферійних територій міст при просторовому плануванні міст, що дозволить реалізовувати проекти розвитку міста в цілому нових галузей, модернізацію чи створення промислових

підприємств, формування інноваційних економічних кластерів, де будуть організовуватись технологічні парки, та інші об'єкти.

Основна мета планування таких периферійних територій як досліджуваний мікрорайон Збоїща, насамперед, має бути у забезпечення взаємної відповідності між різносторонніми громадськими потребами мешканців міста і можливостями природного та технічного комплексу для кожного виду їхнього господарського використання. А найголовніше, на нашу думку, це беззаперечне формування умов збалансованого еколого-орієнтованого розвитку міських територій, в нашому випадку міста Львова.

Література:

1. Габрель, М. М., Морфологія та комфортність середовища міст. Показники й методи оцінки взаємодій, Містобудування та територіальне планування, - 2018.с. 78–91
2. Коник, С. І., 2019. Вплив процесу ущільнення забудови на візуальний образ Львова. Сучасні проблеми архітектури та містобудування, 54, С.257-267.
12. Львівська міська рада, 2021.
3. Детальні плани територій [online] Доступно:< <https://city-adm.lviv.ua/lmr/detalni-plani-teritorij-old>>
4. Львівська міська рада. Комплексна стратегія розвитку Львова на 2012-2025 рр. [online]. Доступно: < [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/0/23349f49bc91ba52c225793400489747/\\$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2.pdf](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/0/23349f49bc91ba52c225793400489747/$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2.pdf)>
5. Львівська міська рада: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/housing-and-utilities/289934-u-lvovi-rozpovily-pro-priorytetni-kroky-z-pokrashchennia-infrastruktury-zhytlovoho-mikroraionu-zboishcha>
- 6 Містобудівний кадастр Львова – Львівська міська рада [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mbk.city-adm.lviv.ua/>
7. Офіційний портал Львівської міської ради [Електронний ресурс] : - Режим доступу: <https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/> (SearchForWeb)/A2519DE8C190D1E CC2257 CB0004FCCB5

References.

1. Gabrel, M. M., Morphology and comfort of the urban environment. Indicators and methods of assessment of interactions, Urban planning and territorial planning, - 2018.p. 78–91
2. Konyk, S. I., 2019. The impact of the process of building densification on the visual image of Lviv. Mo Detailed plans of territories [online] Available:< <https://city-adm.lviv.ua/lmr/detalni-plani-teritorij-old>>dern problems of architecture and urban planning, 54, P.257-267. 12. Lviv City Council, 2021.
3. Detailed plans of territories [online] Available:< <https://city-adm.lviv.ua/lmr/detalni-plani-teritorij-old>>
4. Lviv city council. Comprehensive development strategy of Lviv for 2012-2025 [online]. Available: < [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/0/23349f49bc91ba52c225793400489747/\\$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2 .pdf](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/0/23349f49bc91ba52c225793400489747/$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2.pdf)>
5. Lviv City Council: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/housing-and-utilities/289934-u-lvovi-rozpovily-pro-priorytetni-kroky-z-pokrashchennia-infrastruktury-zhytlovoho-mikroraionu>

zboishcha

6. Urban Cadastre of Lviv - Lviv City Council [Electronic resource]. - Access mode: <https://mbk.city-adm.lviv.ua/>

7. Official portal of the Lviv City Council [Electronic resource]:- Access mode: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/A2519DE8C190D1ECC2257CB0004FCCB5](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/A2519DE8C190D1ECC2257CB0004FCCB5)

Abstract. *The work examines the scientific and theoretical foundations of planning and managing urban lands in contemporary conditions of regulating land relations. The tasks we have set require a focus on comprehensive aspects of the interaction between the city and industrial objects, historical-cultural formations, peripheral areas, transport zones, and their impact on the formation of residential areas in the context of an environmentally safe natural environment.*

The role of improving the spatial development of peripheral territories in planning modern cities is justified. The research focuses on the territory of the Zboishcha microdistrict in the Shevchenkivskyi district of Lviv city.

The necessity of optimizing the functional zoning of the territory and the planning structure of the Zboishcha microdistrict is substantiated. At the same time, it is important to preserve the existing road network in the Shevchenkivskyi district. Therefore, the future functional content of this area should predominantly consist of low-rise residential and cottage-type construction.

We believe that the growth of the new percentage of residential development in the researched Zboishcha microdistrict and the evident lack of infrastructure objects should stimulate the development of such objects, increasing their quantity relative to the existing ones, as we understand that the current quantity is insufficient for the normal functioning of our microdistrict.

The main goal of planning such peripheral territories as the studied Zboishcha microdistrict should be to ensure the mutual correspondence between the various public needs of city residents and the capabilities of the natural and technical complex for each type of their economic use.

Key words: *Spatial planning, land relations regulation, urban land use planning, peripheral territories.*

УДК 528.92

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF USING DIGITAL SOFTWARE
DIGITALS FOR CREATING TOPOGRAPHIC PLANS
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
DIGITALS ДЛЯ СТВОРЕННЯ ТОПОГРАФІЧНИХ ПЛАНІВ**

Likhva N.V. / Ліхва Н.В.*senior lecturer / старший викладач*

ORCID: 0000-0001-6656-5766

Stadnikov V.V. / Стадніков В.В.*s.t.s., as.prof. / к.т.н., доц.*

ORCID: 0000-0002-2479-9780

Konstantinova O.V. / Константінова О.В.*s.e.s. / к.е.н*

ORCID: 0000-0002-9336-9215

Kolosuyk A.A. / Колосюк А.А.*s.e.s., as.prof. / к.е.н., доц.*

ORCID: 0000-0001-7220-4772

*Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture,
Odessa, Didrihsona, 4, 65000
Одеська державна академія будівництва та архітектури,
Одесса, вул.Дідріхсона, 4, 65000*

Анотація. Мета статті полягає у розробці теоретичних та методологічних основ використання сучасного програмного забезпечення DigitalS для створення цифрових топографічних планів населених пунктів. У роботі проведено аналіз можливостей використання даного програмного забезпечення, висунуто теоретичні та методологічні принципи його використання у процесі створення цифрових топографічних планів для населених пунктів, а також розглянуто основні напрямки використання результатів картографічної роботи. Під час дослідження було виявлено численні переваги використання програмного забезпечення DigitalS для завдань у галузі геодезії та картографії.

Ключові слова: топографічний план, населений пункт, DigitalS, картографія.

Вступ.

Органи державної влади, місцевого самоврядування, галузі економіки та оборона країни постійно потребують створення та оновлення великомасштабних цифрових топографічних планів. Наявність таких планів та їх включення в електронні бази топографічної інформації має велике значення для забезпечення просторового розвитку регіонів, розміщення промислових комплексів, видобутку корисних копалин, розробки генеральних планів населених пунктів, будівництва і реконструкції інфраструктури, проведення меліораційних робіт, землеустрою, а також для міського та сільського господарства та інших галузей.

Цифровий топографічний план - це цифрова модель місцевості, яка створюється з врахуванням картографічних законів генералізації, прийнятих для планів проєкцій, розграфлення, системи координат та висот, і зберігається на цифрових носіях. Всі види державних кадастрів потребують актуальних та якісних цифрових топографічних карт та планів як основних наборів геопросторових даних.

Програма "DigitalS" призначена для створення та оновлення топографічних

та спеціальних карт, а також для вирішення інженерних і прикладних завдань.

Вона має наступні можливості:

- необмежена кількість шарів, які визначають атрибути відображення об'єктів, такі як колір і товщина ліній, заливка, умовні знаки та інші;
- необмежену кількість параметрів об'єктів (полів бази даних) з можливістю розміщення їх на карті у вигляді підписів;
- вбудовану бібліотеку умовних знаків, яка включає точкові, лінійні, лінійно-орієнтовані, лінійно-масштабовані та площинні умовні знаки;
- можливість управління порядком відображення шарів та окремих об'єктів на карті.

Основний текст.

Камеральний етап створення топографічного плану масштабу 1:2000 включає в себе використання геоінформаційних моделей, які були отримані в результаті фотограмметричного опрацювання, таких як ортофотоплан, хмара точок, карти горизонталей та 3D моделі. Збір інформації та створення топографічного плану виконується за допомогою комп'ютерної програми Digitals. Основою для цього збору даних є аналіз та дешифрування елементів місцевості на ортофотоплані. Процес дешифрування включає в себе докладне вивчення різних елементів місцевості в певній послідовності:

1. Населені пункти (рисунок 1): визначення розташування населених пунктів, їх розмір та інші характеристики.

Рисунок 1. Векторизація контурів населених пунктів

Авторська розробка

2. Дорожня мережа (рисунок 2): картографування доріг, автомагістралей, вулиць та іншої інфраструктури.

Рисунок 4. Векторизація об'єктів гідрографії

Авторська розробка

5. Рослинність (рисунок 5): виявлення природних та штучних лісів, дерев, чагарників та інших видів рослинності.

Рисунок 5. Векторизація елементів рослинності

Авторська розробка

6. Родовища, кар'єри, підприємства, інженерні мережі (рисунок 6): нанесення місцезнаходження родовищ корисних копалин, кар'єрів, промислових підприємств, інженерних мереж та інших об'єктів.

Рисунок 6. Векторизація промислових об'єктів та інженерних мереж
Авторська розробка

7. Рельєф (рисунок 7): визначення та контурів рельєфу, включаючи точки висот, пагорби, яри, вершини та інші особливості рельєфу.

Рисунок 7. Векторизація елементів рельєфу
Авторська розробка

У разі виявлення неточностей або спотворень на ортофотоплані, які не дозволяють однозначно ідентифікувати об'єкти або визначити їхні властивості, необхідно провести дешифрування на місцевості для коректного внесення даних у топографічний план. Цей процес вимагає точності та уважності, оскільки точність та якість топографічного плану важливі для подальшого використання цих даних в різних галузях діяльності.

Створення топографічного плану за допомогою Digitals включає в себе наступні кроки:

1. Збір інформації за допомогою інструментальної панелі "Сбор": під час цього кроку збирається інформація про всі топографічні об'єкти, такі як будівлі, огорожі, межі присадибних ділянок, городи, рілля, дорожня мережа, лінії електропередач (ЛЕП), озеленення (ліси, сади, чагарники, одинокі дерева і інше). Вибір виду створюваного об'єкту та шара з умовним позначенням виконується відповідно до геометрії об'єкту та активного шару.

2. Редагування об'єктів: після збору об'єктів можуть бути виявлені помилки, такі як неправильна геометрія об'єкту або топологічні неузгодження. Ці помилки виправляються за допомогою інструментальної панелі "Правка".

3. Надання семантичних характеристик (атрибутів): після завершення процесу збору об'єктам надаються відповідні семантичні характеристики (атрибути). Наприклад, для будівель вказується їх тип (КН - житловий будинок, КЖ - житловий будинок з господарськими спорудами і т. д.).

4. Контроль якості: для забезпечення якості створеного плану виконуються різні перевірки. Одна з найпоширеніших - це перевірка локалізації, під час якої виявляються та виправляються помилки у розташуванні об'єктів. Також виконується перевірка топологічної узгодженості та повноти внесення атрибутивної інформації

5. Повторний контроль: після редагування карти проводиться повторний контроль для переконання, що всі помилки були виправлені і план відповідає вимогам.

Після виконання всіх цих кроків отримується цифровий топографічний план масштабу 1:2000, який має відображати актуальну інформацію про місцевість і об'єкти на ній. Цей план може бути використаний для різних цілей, таких як планування місцевого розвитку, проектування і будівництво, землеустрій тощо.

В результаті проведених досліджень можна зробити висновок, що програмне забезпечення Digitals надає можливість повністю створювати цифровий топографічний план населеного пункту завдяки гнучким налаштуванням і розширеному набору функцій.

Література:

1. Інструкція з топографічного знімання у масштабах 1:5000, 1:2000, 1:1000 та 1:500 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0393-98>

2. Класифікатор інформації, яка відображається на планах масштаба 1:5000, 1:2000, 1:1000, 1:500 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.geoguide.com.ua/basisdoc/basisdoc.php?part=tgo&art=3304>

3. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 серпня 2001р. №295 «Умовні знаки для топографічних планів 1:5000, 1:2000, 1:1000 та 1:500» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://gki.com.ua/files/page/Um_znaki_5000-500_St360-413.pdf&ved=2ahUKEwjVwvqE24flAhUllsKHx9ArsQFjAAegQICBAC&usg=A

OvVaw16cnAyxoW64vhhEa6YUL6C

References:

1. Instruction on topographic surveying in scales 1: 5000, 1: 2000, 1: 1000 and 1: 500 [Electronic resource]. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0393-98>
2. Classifier of information displayed on the scale plans 1: 5000, 1: 2000, 1: 1000, 1: 500 [Electronic resource]. Access mode: <http://www.geoguide.com.ua/basisdoc/basisdoc.php?part=tgo&art=3304>
3. Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine of August 3, 2001. №295 "Symbols for topographic plans 1: 5000, 1: 2000, 1: 1000 and 1: 500" [Electronic resource]. Access mode: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://gki.com.ua/files/page/Um_znaki_5000-500_St360-413.pdf&ved=2ahUKEwjVwvqE24flAhUxAvQs

Abstract. *The purpose of the article is to develop a theoretical and methodological basis for the use of modern software Digitals to create a cartographic basis of settlements. The possibilities of using the software are analyzed, the theoretical and methodological bases of using the modern Digitals software for creation of the cartographic basis of settlements are offered, the basic directions of application of results of mapping are covered. As a result, a number of advantages of using Digitals software for geodesy and cartography were revealed.*

Key words: *topographic plan, settlements, Digitals, cartography.*

Стаття відправлена: 01.09.2023 р.
© Ліхва Н.В., Стадніков В.В.,
Константинова О.В., Колосюк А.А.

УДК: 631.459: 528.92

RESEARCH OF THE DEVELOPMENT OF EROSION PROCESSES ON SLOPING LANDS BASED ON DIGITAL PHOTOGRAMMETRY METHODS ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЕРОЗІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СХИЛОВИХ ЗЕМЛЯХ НА ОСНОВІ МЕТОДІВ ЦИФРОВОЇ ФОТОГРАММЕТРІЇ

Laslo O. O. / Ласло О.О.,

PhD, Associate Professor /к.с.г.н., доц

ORCID 0000-0002-0101-4442

Chuvpilo V. V. / Чувпило В.В.,

PhD /к.н.з держ.унр.

ORCID ID 0000-0001-9102-7396

Olepir R. V. / Олєпір Р.В.,

PhD /к.с.г.н.

ORCID ID 0000-0002-0825-7914

Poltava State Agrarian University,

Poltava, Skovorody, 1/3, 36003

Полтавський державний аграрний університет,

Полтава, Сковороди, 1/3, 36003

Анотація. Стаття присвячена визначенню ступеня еродованості ґрунтів та небезпеки зсувів на схилових землях Полтавщини за допомогою фотограмметричних зйомок, що спричинені природними і антропогенними явищами використання таких територій для проведення спортивних змагань з мотоспорту. Відмічено тенденцію до небезпеки виникнення зсувів, що є результатом замочування лесової товщі і призводить до розвитку нерівномірного просідання масиву лесового ґрунту внаслідок змочування на схилах. У статті наведено результати зйомок з квадрокоптера, на основі яких побудовано карти висот (карта рельєфу об'єкта досліджень). При вивченні досліджуваної території на карті висот додатково посилені невеликі перепади висот для полегшення візуального аналізу рельєфу. Створена карта рельєфу дозволяє виявити проблемні області, а у нашому випадку зони поширення водної ерозії. За результатами досліджень на ортофотоплані показано територію поширення природних ерозійних процесів, проте включення антропогенних факторів дає можливість використовувати територію дослідження для спортивних змагань. Саме даний антропогенний вплив дозволяє вносити коригувальні зміни і ґрунтозахисні заходи на тих ділянках досліджуваної території, де прояви водної ерозії несуть у собі небезпеку зсувів. Досвід боротьби з водною ерозією ґрунтів свідчать про те, що окремі ґрунтозахисні заходи і навіть їх сукупне застосування не в змозі попередити ерозійні процеси, особливо природного характеру. У цих умовах, коли масштаби ерозійної деградації ґрунтів і спричинена нею шкода настільки значна як в економічному, так і в екологічному відношеннях, потрібні істотні зміни в антропогенній діяльності та природокористуванні. Ці зміни мають бути пов'язані із оптимізацією співвідношення природних екосистем, селітебних територій та урбоекосистем Полтавської області, реконструкцією досліджуваного ландшафту на екологічній основі, протиерозійною організацією території на рівні окремих масивів.

Ключові слова: водна ерозія, зсуви, ортофотоплан, карта висот, фотограмметрія, ГІС технології, геологічні умови, рельєф.

Вступ.

Організація раціонального та стабільного природокористування на селітебних територіях, аграрних угіддях чи одиницях адміністративного поділу є одним з важливих факторів антропогенного впливу у сукупності з природними умовами, які мають як сприятливий вплив, так і деградаційні прояви [5].

Відмітимо, що будь-який вид природокористування використовує природний ресурс у вигляді форм рельєфу та пов'язаних із ним геоморфологічних процесів, і саме аналіз останніх природних чинників є обов'язковою умовою забезпечення нормального функціонування агроєкосистеми та селітебних територій зокрема [1].

Як відомо, основним розміщенням земель Полтавщини є однойменна рівнина, із пласкою і горбистою поверхнею з долинами та балками. З погляду дослідників і науковців таке розміщення має одні з найбільш сприятливих геолого-геоморфологічних умов в Україні. І саме певне їх розмаїття серед інших регіонів робить актуальним аналіз несприятливих екзогенних процесів у літосфері [4].

Полтавська область вважається сприятливим полігоном для досліджень, проте значної шкоди екосистемам завдають гравітаційні процеси, дефляція, ерозія, дегуміфікація, декальцинація, засолення, абразія, зсуви і т.і [5]. Саме ці процеси значною мірою ускладнюють освоєння нових і використання вже існуючих земельних і природних ресурсів, погіршуючи їх якість та ефективність продуктивного і збалансованого використання.

Результати екологічного і ґрунтового моніторингу засвідчують, що стан земельних ресурсів у Полтавській області, як і в попередні роки, залишається передкризовим.

Антропогенне навантаження на екосистему, селітебну зону та природні ресурси Полтавщини досягло масштабів, за якими вбачаються катастрофічні наслідки не тільки для всієї системи природокористування, але і в цілому для селітебних територій та урбоєкосистем [4].

Унаслідок ерозійних процесів погіршується структура ґрунту, склад, поживний і водно-повітряний режими, а чим інтенсивніші ерозійні процеси, тим менше вологи вбирає ґрунт. При цьому запаси вологи зменшуються на 14–22 %, що призводить до нестачі вологи у вегетаційний період.

Ерозійні процеси значно погіршують ґрунтову родючість чим порушують встановлену в процесі тривалого природного розвитку складну екологічну систему, змінюючи кругообіг поживних речовин у біосфері [5].

Основний текст.

Регіональною Програмою захисту земель від водної та вітрової ерозії, інших видів деградації земель на території Полтавської області, розробленою ще у 1995 році Полтавським філіалом Інституту землеустрою УААН визначено, що в області налічується 420,3 тис. га еродованих земель, із яких водній ерозії піддається 369,3 тис. га (16,5 % сільськогосподарських земель або 20,6 % ріллі), вітрової – 380 тис. га (16,9 % і 21,5 % відповідно), у тому числі 9,4 % – сильно деградовані. За рік від ерозії втрачається близько 0,8 млн. т. гумусу. Середньорічні темпи приросту площ еродованих ґрунтів становлять 3,5 тис. га за рік [4].

Незважаючи на застосування комплексу протиерозійних заходів, що охоплюють практично всю ерозійно небезпечну територію Полтавщини, ерозію ґрунтів не зупинено. Прискорення цих процесів певною мірою обумовлено зменшенням фінансування на охорону, поліпшення і раціональне використання

деградованих земель, а реформування земельних відносин сприяли прискореній адаптації до діджитал-технологій нового покоління [3]. У даний час Полтавщина – один з найнебезпечніших регіонів у сенсі нестійкості ґрунту. В Україні полтавські зсуви займають четверте місце після Карпат і Дніпропетровської області.

На сьогодні в м. Полтаві та Полтавському районі зареєстровано 42 зсуви, із них – 30 діючих та 12 – стабільних. Занепокоєння викликають території смт Дальні Яківці, Червоний Шлях, Вороніна, район Білої Альтанки, с. Патлаївка та ін. руйнуванню державної системи ґрунтоохоронних заходів.

Схема ерозійного зонування нашої країни показує, що Полтавська область знаходиться в осередку переважаючого поширення водної ерозії, в оточенні переважаючого впливу дощового стоку. Із активністю ерозійних процесів пов'язано також утворення і розповсюдження в області ярів і балок [4]. Діючі яри частіше зустрічаються у північно-східній частині Полтавщини. Балки зустрічаються по всій території, об'єднуючись у розгалужені яро-балочні системи деревовидної форми.

Саме застосування методів сучасних цифрових фотограмметричних систем і технологій, а саме: цифрових моделей території досліджень, карт висот, ортофотоплану з осередками розвитку і поширення водної ерозії набуває усе більшої актуальності та є предметом досліджень багатьох науковців [2, 3, 6].

Метою статті є виявити ступінь еродованості ґрунтів та безпеку зсувів на схилі землях за допомогою фотограмметричних зйомок.

Завдання дослідження – проаналізувати ступінь небезпеки ерозії ґрунту на схилі землях використовуючи методи фотограмметрії.

У дослідженні використано методи сучасних цифрових фотограмметричних систем і технологій, а саме: цифрові моделі території досліджень, карти висот, ортофотоплан з осередками розвитку і поширення водної ерозії.

Нами проведено дослідження території, що утворилася під впливом природних ерозійних процесів. Місце знаходження – селітебна територія смт Дальні Яківці та село Патлаївка. Унікальні наслідки поширення водної ерозії і сьогодні дають можливість використовувати дану територію для спортивних змагань.

Нами проведено топографічну зйомку із виділенням карти висот, на якій зображено цифрову модель рельєфу території, що показана на рис.1.

Отримана за допомогою квадрокоптера карта висот (карта рельєфу об'єкта досліджень) – це карта на якій висоти місцевості закодовані різними кольорами. Найбільш високі ділянки виділено відтінками коричневого, червоного і жовтого кольорів, низини відмічено відтінками зеленого і синього кольорів. При вивченні досліджуваної території на карті висот додатково посилені невеликі перепади висот для полегшення візуального аналізу рельєфу. Відмітимо, що створена карта рельєфу дозволяє виявити проблемні області, а у нашому випадку зони поширення водної ерозії.

На ортофотоплані, який ми отримали зі кількох знімків з квадрокоптера, показано територію поширення природних ерозійних процесів, що мають місце і сьогодні, проте включення антропогенних факторів дає можливість

використовувати територію дослідження для спортивних змагань.

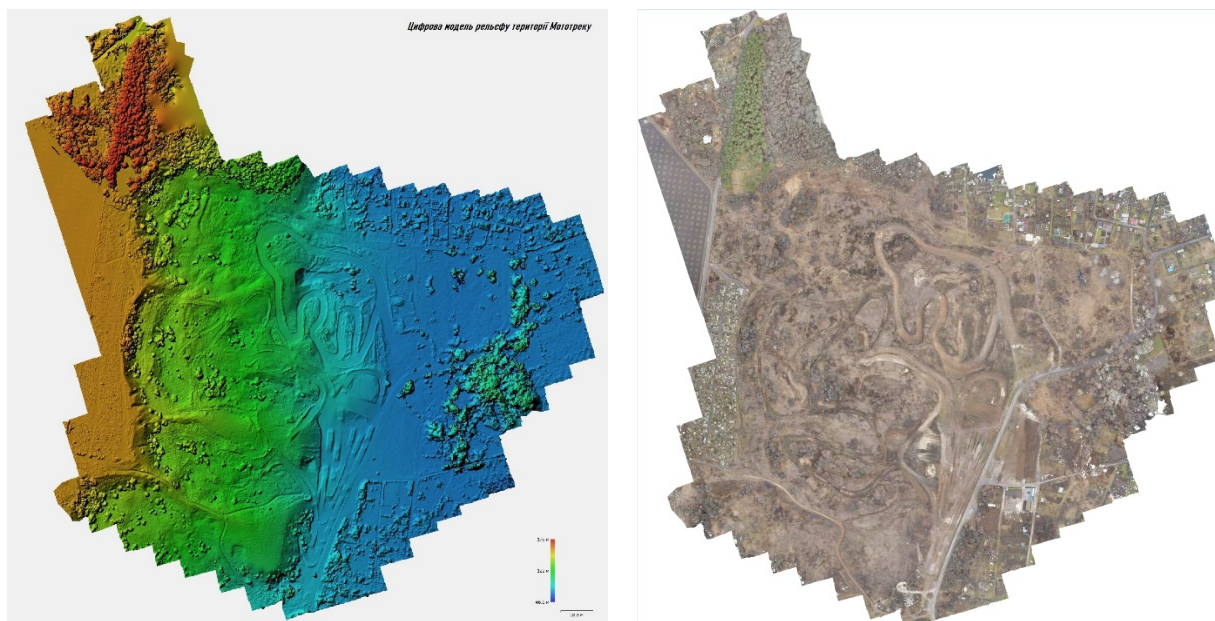

Рисунок 1. Модель рельєфу та ортофотоплан поширення водної ерозії на території розміщення мототреку

Авторська розробка

Саме даний антропогенний вплив дозволяє вносити коригувальні зміни і ґрунтозахисні заходи на тих ділянках досліджуваної території, де прояви водної ерозії несуть у собі небезпеку зсувів [5].

Проведені дослідження, а також досвід боротьби з водною ерозією ґрунтів свідчать про те, що окремі ґрунтозахисні заходи і навіть їх сукупне застосування не в змозі попередити ерозійні процеси, особливо природного характеру.

Проблемою для об'єкту дослідження є також небезпека зсувів. Зсувні та зсувонебезпечні схили сформувалися в межах відносно піднятих у сучасному рельєфі Полтавської рівнини структурно-тектонічних блоків із позначкою лесового плато 140–160м [4].

Для інженерно-геологічних умов Полтавського лесового плато характерне залягання з поверхні товщі лесових та лесовидних суглинків. Майже по всій території дослідження ці відклади підстилаються четвертинними червоно-бурими глинами твердої і напівтвердої консистенції потужністю 10–15 м. Ці глини є водотривом для ґрунтових вод, вони оцінюються як середньонабухаючі.

Така будова зумовила появу першого горизонту ґрунтових вод саме у нижній частині лесових відкладів. Живлення цього горизонту в природних умовах відбувається в основному за рахунок інфільтрації атмосферних опадів і його потужність не перевищує декількох метрів. Розвантаження ґрунтових вод відбувається на схили річкових долин та балок, як нашому випадку, висота яких сягає понад 70–80 м [4].

Вищевказані особливості будови схилів на Полтавському лесовому плато, що утворилися у районі смт Дальні Яківці – с. Патлаївка, зумовлюють розвиток зсувних процесів, що проходять дуже швидко, інколи миттєво, і

характеризуються обвалом великої маси породи вниз по схилу. До причин виникнення таких зсувів можна віднести просадочні деформації, що є результатом замочування лесової товщі. Внаслідок підняття рівня ґрунтових вод у результаті дії природних процесів, формування заглиблень у покрівлі водотривкого шару відбувається нерівномірно за рахунок замочування товщ просадочних лесових ґрунтів, що, у свою чергу, призводить до розвитку нерівномірного просідання [5]. Причиною ж формування тріщини відриву може бути нерівномірне просідання масиву лесового ґрунту внаслідок змочування на схилі. До аналогічного результату може привести вихід ґрунтових вод на схилі.

Висновок.

У роботі були розглянуті несприятливі геоморфологічні процеси на схилових територіях Полтавщини: зсуви, водна ерозія та дефляція ґрунту. Вони на значній території завдають не лише значних економічних збитків, але й створюють проблеми для нормальної життєдіяльності населення області та її окремих районів. Тому застосування сучасних цифрових фотограмметричних систем і ГІС технологій є як ніколи актуальними для оцінки небезпеки природних ерозійних процесів та упровадження ґрунтозахисних заходів.

Перспективи подальших досліджень є дослідження ерозійних процесів та змін рельєфу Полтавщини за допомогою фотограмметрії та дистанційного зондування Землі. Заплановані результати досліджень будуть використовуватися при проведенні територіального планування осередків ерозії.

Література:

1. Бреус Д.С., Панамаренко А.В., Костін Г.В. Моделювання водно-ерозійних процесів на території басейну низов'я Дніпра. *Таврійський науковий вісник*, № 109. Частина 1. 2019. С. 189–195. URL: <https://doi.org/10.32851/2226-0099.2019.109-1.28>.
2. Зацерковний В., Бабій В., Скоробагатько А. Особливості автоматизованого дешифрування космознімків сільськогосподарських угідь (на прикладі Кіптівської територіальної громади). *Військово-спеціальні науки*. 2020. № 2(44) С. 50–53. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2020.44.50-53>
3. Ковальчук І.П., Іванов С.А., Андрійчук Ю.М. Моделювання стану природно-антропогенних систем з використанням ГІС-технологій. *Український міжвідомчий науково-технічний збірник*. Львів, 2004. 112 с.
4. Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки з урахуванням регіональних пріоритетів Полтавської області на 2022–2027 роки («Довкілля – 2027»). Полтава, 2021. 138 с.
5. Світличний О.О. Основи ерозієзнавства. Підручник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. 266с.
6. Солом'янчук Л.Ю. Аналіз використання даних дистанційного зондування землі в сільському господарстві. *Інженерна геодезія*, 2017, вип. 64. С. 99-106.

Abstract. *The article is devoted to the determination of the degree of soil erosion and the danger of landslides on sloping lands with the help of photogrammetric surveys, which are caused by natural and anthropogenic phenomena of the use of such territories for motor sports competitions.*

A tendency towards the danger of landslides was noted, which is the result of wetting of the loess stratum and leads to the development of uneven subsidence of the loess soil massif due to wetting on the slopes.

The article presents the results of quadcopter shooting, based on which a height map (relief map of the research object) was constructed. When studying the studied area on the height map, small differences in height are additionally reinforced to facilitate the visual analysis of the terrain. The created relief map allows you to identify problem areas, and in our case, water erosion spreading zones.

According to the research results, the territory of the spread of natural erosion processes is shown on the orthophotoplan, but the inclusion of anthropogenic factors makes it possible to use the research territory for sports competitions. It is this anthropogenic impact that makes it possible to make corrective changes and soil protection measures in those areas of the studied territory where manifestations of water erosion carry the danger of landslides.

The experience of combating water erosion of soils shows that individual soil protection measures and even their combined application are unable to prevent erosion processes, especially of a natural nature. In these conditions, when the scale of soil erosion degradation and the damage caused by it is so significant in both economic and ecological terms, significant changes in anthropogenic activities and nature management are required. These changes should be related to the optimization of the ratio of natural ecosystems, residential areas and urboecosystems, reconstruction of the studied landscape on an ecological basis, anti-erosion organization of the territory at the level of individual massifs.

Key words: *water erosion, landslides, orthophotoplan, height map, photogrammetry, GIS technologies, geological conditions, relief*

Стаття відправлена: 24.09.2023

© Ласло О.О., Чувпило В.В., Олєпїр Р.В.

УДК 338.47(100:474.74)(045)

**ZONE OF INFLUENCE OF INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDORS
IN THE ODESSA REGION****ЗОНА ВПЛИВУ МІЖНАРОДНИХ ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ В ОДЕСЬКІЙ
ОБЛАСТІ****Herasymenko O.V. / Герасименко О.В.**

ORCID: 0000-0003-0127-0953

Ph.D., Associate Professor/ к.п.н., доцент

Associate Professor of the Department of Geography and Teaching Methods, /

доцент кафедри географії та методики її навчання,

Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna /

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Анотація. Мета публікації – є дослідження стану розвитку транспортної системи Одеської області в умовах європейських інтеграційних процесів. Здійснено аналіз транспортних коридорів №№ 7,9 в межах Одеської області. Визначено головні його прояви на соціально-економічний розвиток громад. Виявлено, що в межах 15-ти кілометрової зони від важливих магістралей області посилений розвиток роздрібною торгівлі, малого підприємництва. Прилеглі території до міжнародних транспортних коридорів є інвестиційно привабливими та характеризуються розвитком урбанізаційних процесів.

Ключові слова: міжнародний транспортний коридор, транспорт, економічні зв'язки, об'єднані територіальні громади, економіка.

Вступ.

Міжнародні транспортні коридори (МТК) відграють інтеграційну роль у розвитку економічних районів та слугують головним районоутворюючим чинником в територіальному поділу праці. Цьому сприяє комплекс наземних і водних транспортних доріг з відповідною інфраструктурою, допоміжними спорудами, під'їзними шляхами, прикордонними пунктами, пунктами обслуговування, вантажно-пасажирськими терміналами та обладнанням для організації руху для міжнародних транспортних коридорів.

Основний текст.

Питаннями розвитку транспортної системи України та регіонів займається досить велика кількість вчених, серед яких Ю.Є. Пащенко, Ю.М. Цветов, А.М. Новікова, А.М. Редзюк, Л.Н. Руднєва, А.М. Кудрявцев, М.В. Ковбатюк, Т.Є. Масенко та інші. Актуальним є визначення впливу транспортної інфраструктури регіону на суспільно-географічні процеси.

Предметом нашого дослідження були критські транспортні коридори в межах Одеської області. Було використано історичний метод в частині аналізу транспортної мережі Одеської області, економіко-статистичний метод для аналізу пасажирських перевезень та вантажоперевезень в регіоні, здійснено географічну оцінку територіальних закономірностей розміщення транспортної інфраструктури.

Географічне положення Одеської області (близькість до Чорного моря, протікання уздовж кордонів нижніх течій найбільших річок Європи Дунаю та Дністра, рівнинний рельєф, прикордонне положення) сприяє формуванню різноманітних видів транспорту, включаючи автомобільний, залізничний,

морський, річковий. Таким чином область має різноманітну та добре розвинуту транспортну систему, що сприяє розвитку економіки та обласної інфраструктури, інтеграції регіону у світовий та європейський простори через МТК [6].

Згідно з Національною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки, сферою впливу МТК є частина території України в межах 15 кілометрів від важливих міжнародних магістралей країни. Вони є ключовими для забезпечення транзиту товарів і пасажирів через Україну та зв'язку з іншими країнами, створення транспортної, логістичної інфраструктури [2].

Через Одеську область пролягають європейські (критські) транспортні коридори №7, №9.

Пан'європейський транспортний коридор 7. (Дунайський). Країни-учасниці: Австрія, Угорщина, Словенія, Хорватія, Сербія, Болгарія, Румунія, Молдова, Україна. Довжина: 1600 км, з яких 70 км простягаються в Україні. Він проходить через українські порти Рені та Ізмаїл. У таблиці 1 наведено перелік ОТГ Одеської області, через які проходить Пан'європейський транспортний коридор 7 (Табл.1) [3].

Таблиця 1 - Зона впливу пан'європейського транспортного коридору № 7 в Одеській області

<i>Назва ОТГ</i>	<i>Площа, км²</i>	<i>Населення, осіб</i>
Ізмаїльський р-н		
Вилківська	589,9	12 723
Ізмаїльська	50,4	70 731
Кілійська	713,7	33 699
Ренійська	521,4	35 637
Саф'янівська	995,1	42 588
Суворовська	370,9	11 916

Пан'європейський транспортний коридор №9. Маршрут: Гельсінкі - Виборг - Санкт-Петербург - Псков - Москва - Зальцбург - Любляна - Загреб - Калінінград - Київ - Любашівка (окремо) - Чичне Україна - Бухарест - Димитровград - Александруполіс. Країни-учасниці: Фінляндія, Росія, Україна, Білорусь, Молдова, Румунія, Греція. Довжина магістралі: 3400 км, з них в Україні: залізниці – 1496 км, автошляхів – 996,1 км (в т.ч. відгалуження – 152,4 і 242,4 км). Пролягає в межах Одеської області по трасі М-05 від кордону з Білоруссю через Чернігів і Київ до Одеси. Транспортні шляхи електрифіковані, крім ділянки Ізмаїл-Одеса. У таблиці 2 наведено перелік ОТГ Одеської області, через територію якої проходить Пан'європейський транспортний коридор № 9 (Табл.2) [3].

Основний напрямок вантажопотоку критських коридорів №№7,9 в межах України концентрується в межах області на найбільший транспортний вузол «Одеса». У 2021 р. підприємствами транспорту перевезено 38,16 млн т вантажів, що на 5,5% більше, ніж у 2020 році. Вантажообіг зменшився на 4,0% і становив 61,9 млрд.ткм. Підприємствами автомобільного транспорту (з урахуванням перевезень, виконаних фізичними особами-підприємцями) у 2021 р. перевезено

11,9 млн т вантажів, що на 34,9% більше, ніж у 2020 році, та виконано вантажообіг в обсязі 2,4 млрд.ткм, який збільшився на 14,7%.

Таблиця 2 - Зона впливу пан'європейського транспортного коридору № 9 в Одеській області

<i>Назва ОТГ</i>	<i>Площа, км²</i>	<i>Населення, осіб</i>
Подільський р-н		
Любашівська	834,7	21 484
Подільська	136,9	43 158
Березівський р-н		
Стрюківська	285,5	2 785
Ширяївська	324,9	9 861
Старомаяківська	305,2	4 518
Петровіврівська	293,3	4 847
Знам'янська	411,0	8 447
Одеський р-н		
Нерубайська	97,5	12 606
Дачненська	174,9	10 474
Одеська	161,2	1 015 826

У 2021 році послугами пасажирського транспорту скористалися 221,2 млн пасажирів, виконано пасажирообіг в обсязі 6,6 млрд.пас.км, що відповідно на 10,5% та на 22,6% більше, ніж обсяги 2020 р.. Послугами автомобільного транспорту скористалися 48,1 млн. пасажирів, що на 11,1% менше, ніж у 2020 році, та виконано пасажирообіг в обсязі 1,6 млрд.пас.км, який зменшився на 9,1%. Інформація за 2022 р. не оприлюднена, на сайті Головного управління статистики в Одеській області зазначено, що інформація «...буде поширена після завершення встановленого Законом України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» терміну для подання статистичної та фінансової звітності...» [1].

Нами було проведено опитування 100 жителів прилеглих населених пунктів до МТК №№7,9. Респондентами було зазначено, що місцями працевлаштування жителів прилеглих до транспортних магістралей населених пунктів, є заправні станції Amic energy, ANP, WOG, Socar, ОККО, UPG, Shell. Motto, Sun Oil, БРСМ, Авіас та ін.; три підприємства авіаційного транспорту, 40 транспортних підприємств, 20 фізичних осіб-підприємців; регіональна філія «Одеська залізниця», 7 морських портів.

Окрім транспортних коридорів, визначених Пан'європейською конференцією, існує також створення міжнародних транспортних мереж у рамках дво- або багатосторонніх угод. Як наслідок, з 1998 р. в рамках двосторонніх відносин між Україною та Польщею функціонує та розвивається Балто-Чорноморський міжнародний транспортний коридор (Гданськ-Одеса, Ягодин-Одеса) [5].

У рамках розвитку економічних зв'язків між країнами Європи та Азії сформовано коридор Європа-Кавказ-Азія (ТРАСЕКА) та його сухопутний коридор Балто-Чорне море на території України. Головним завданням плану є

створення міжнародного глобального транспортного коридору «Захід-Схід», який із Західної Європи через Чорне та Каспійське моря дістанеться до країн Центральної Азії та далі до Китаю. Однією з важливих ланок коридору Європа-Кавказ-Азія є Чорноморський шлях, що сполучає Україну і Грузію.

З 1996 р. тут працює поромна переправа Чорноморськ - Поті (Батумі), а з 1999 р. з ініціативи України була створена поромна переправа Чорноморськ-Поті (Батумі). Це дає можливість після підписання тристоронньої угоди між Україною, Грузією та Болгарією розпочати регулярне поромне сполучення за маршрутом Поті-Ільчівськ-Варна. З 2004 р. працює поромна переправа Ільчівськ-Дренжі (Туреччина)[4].

Висновки.

Нами проаналізовано, що міжнародні транспортні коридори, які простягаються через Одеську область, роблять її важливим центром для транспортної та логістичної діяльності, що сприяє розвитку економіки області і міжнародним торгівельним відносинам України. Разом з тим, з початку повномасштабного вторгнення постійно зазнають руйнувань інфраструктурні об'єкти області.

З метою подальшого розвитку, вивчення ефективності міжнародних вантажних перевезень та реалізації транзитного потенціалу України, плануємо провести більш детальне дослідження проблем міжнародних вантажних перевезень в реаліях України. З'являються перспективи подальших досліджень в частині комплексної характеристики критських коридорів та інтеграційної ролі України в світовому просторі.

Література:

1. Головне управління статистики в Одеській області. URL: <https://od.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.09.2023).
2. Державна стратегія регіонального розвитку. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020> (дата звернення: 12.09.2023).
3. Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua> (дата звернення: 20.09.2023).
4. New Trans-European Network maps to improve connectivity with Eastern Partnership countries. URL: https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/news/2018-11-09-ten-t-maps-easternpartnership_en?fbclid=IwAR0QO3EGz17WpGkqpFzh4i4yLtrb3FiaipBmFpuSBA7nZ89G54yCcGpPsq (дата звернення: 12.09.2023).
5. Resolution on the pan-European transport policy. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51996IP0334\(01\)&from=FI](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51996IP0334(01)&from=FI) (дата звернення: 12.09.2023).
6. Status of the Pan-European Transport Corridors and Transport Areas. EUROPEAN COMMISSION DIRECTORATE GENERAL VII. TINA Office Vienna, December 1998. URL: <http://aei.pitt.edu/39350/1/A4030.pdf> (дата звернення: 12.09.2023).

Abstract. *The purpose of the publication is to study the state of development of the transport system of the Odessa region in the context of European integration processes. An analysis of transport corridors No. 7 and 9 within the Odessa region was carried out. Its main manifestations on the socio-economic development of communities are defined. It was found that within the 15-kilometer zone from the important highways of the region, the development of retail trade and small business has been strengthened. The adjacent territories to international transport corridors are attractive for investment and are characterized by the development of urbanization processes.*

Keywords: *international transport corridor, transport, economic relations, united territorial communities, economy.*

УДК 336.563:659.442

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF FUNDRAISING ACTIVITIES IN UKRAINE

Humeniuk Alla*PhD in Economics, Associate Professor,**ORCID : 0000-0003-4333-0478***Garmatiuk Olena***Senior Lecturer,**ORCID : 0000-0002-2589-3269**Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna,**Uman, Sadova, 2, 20300*

Abstract. *The purpose of writing the article is to study the concept of «fundraising» and its main tools. The experience of using fundraising tools in non-profit public organizations was studied. Fundraising activities, which at the all-Ukrainian and international levels, include several directions that ensure the work of the fundraising department with various types of donors and various types of resources, using the most optimal resource attraction tools for a particular project. The activity of attracting resources is directly related to the general strategic goals of the organization and is part of their implementation. Fundraising activities are also widely carried out at the local level, for the most part, for the holding of promotions and events and the organization of reservoir camps. The relationship between the organization's strategic goals and the need to attract resources was studied. The theoretical foundations of fundraising tools are determined and their effectiveness is determined. A basic fundraising strategy was developed in order to attract funds to project activities. It was established that in order to ensure the sustainable development of such centers, it is necessary to provide initiative groups with the necessary set of tools and provide information resources so that teams can move away from chaotic management and build work with a long-term planning horizon. For this, it is necessary to have a stable income of finances and to have tools for their attraction and diversification.*

Keywords: *fundraising; charitable activity; financial sustainability; social entrepreneurship; public organization; donor assistance.*

Introduction. Fundraising is the process of attracting funds to finance a certain project, idea or charitable goal. This process may include raising money from individual sponsors, companies, organizations and other sources.

Fundraising can be done using various methods, such as collecting funds on the Internet through special platforms, organizing charity auctions, selling products or services that are related to the project, and much more.

In particular, project management (project management) currently remains one of the most relevant and progressive management technologies, which helps to plan and manage projects of any type using a dynamic plan, a plan that provides a realistic model of expected project behavior. According to the nature of the subject area, projects are divided into projects in the business environment, in the public sphere, and scientific research projects

The study of the concept of «fundraising» is reflected in the works of many Ukrainian and foreign scientists and economists, such as A. J. Douglas, J. M. Bryson, A. N. Sokolova, A. O. Glebova, M. Delini, I. Y. Krupyak like others. However, the problem of implementing a fundraising strategy with the aim of attracting funds to project activities remains little

Presentation of the main research material. Fundraising is defined as the process of attracting funds and other resources (material, informational, human, etc.) that the organization cannot provide on its own, and which are necessary for the implementation of a certain project or activity [3]. In the fundraising process, the following are important: searching for potential donors, substantiating the needs of the organization in accordance with the interests of potential donors, long-term work with potential donors (forming, maintaining and developing relationships) formation of public opinion in favor of supporting the activity of the organization or team, collection of letters of support, acquisition of authority, etc. [4].

V. Sokolovska explains fundraising as a professional activity related to the mobilization of financial and other resources from various sources for the implementation of socially significant and scientific research non-profit projects. T. Bogolib substantiated the importance of educational and scientific fundraising as one of the important sources of multi-channel financing of educational and scientific institutions [2], identified two forms of attracting external funding sources: individual and organizational fundraising. The scope of individual fundraising includes internships or advanced training, scholarships for studies, grants for individual research (as a rule, they are provided to the recipient irrevocably for a specific purpose). The field of organizational fundraising includes project competitions, serious scientific and technical developments, innovative research [2 ,p.12].

Therefore, fundraising is a modern means of forming a material base and a tool for the development of social programs, the art of attracting financial and material resources on a voluntary basis for the implementation of socially significant projects and programs. Along with this, it should be noted that the level of fundraising is an indicator of the quality of life in society, as well as the level of its development. The development of fundraising contributes to ensuring the effective operation of non-profit public organizations that require the systematic involvement of resources for the implementation of strategic goals in certain directions.

The main principles of fundraising are [2]:

- 1) a combination of strategy and tactics (working for the future, establishing and developing long-term stable relations with the donor);
- 2) mutual benefit (the donor must also be interested in the results of the project directly or indirectly, materially or morally);
- 3) balance (proving the reality and importance of achieving intermediate goals as a guarantee of the success of the final result);
- 4) compliance of plans and opportunities (avoidance of «increased obligations» as a potential threat of incomplete or poor project implementation);
- 5) complexity (simultaneous involvement of several donors to implement various aspects of a single general goal, depending on the donor's capabilities and specifics);
- 6) cooperation with partners (creating a consortium as a factor that can increase the degree of fundraising efficiency; responsibility and finances are shared by partners by agreement);
- 7) non-commerciality (the need for a clear separation between profit and self-sufficiency).

Effective fundraising involves not only obtaining resources, such as finance, but

also establishing productive personal and institutional contacts with donor organizations that are of strategic importance in the long term .

The main tasks of fundraising: attraction of resources for the implementation of development programs of the organization, region, etc.; collection of new ideas for future development programs of the organization, region, etc.; improving the organization's image and strengthening the public's trust in it; informing and educating the public about the problems that are solved by the project or the organization's activities, respect and empathy.

The development of fundraising in Ukraine is characterized by a number of factors that promote and limit its development (Fig. 1).

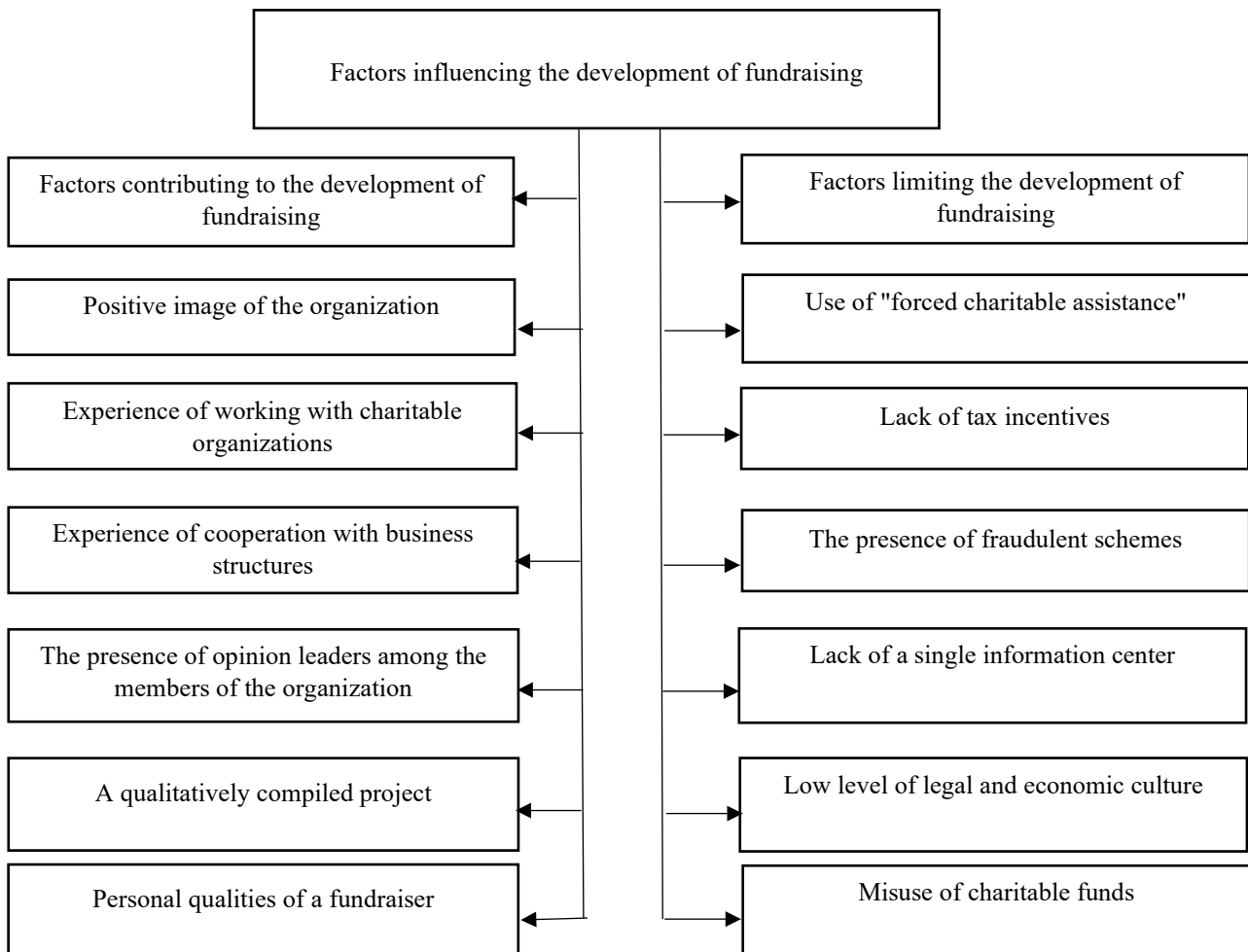

Fig. 1. Factors affecting the development of fundraising in Ukraine

Source: [developed by the authors]

Factors that increase the success of a fundraising campaign include:

- positive public image of the organization;
- a positive impression formed in the process of communication and cooperation with representatives of the donor organization;
- experience of working with other charitable organizations;
- experience of cooperation with business structures;
- the presence among the members of the recipient organization of opinion leaders, well-known figures in the field;
- a high-quality project;

- personal qualities of a person engaged in fundraising, the ability to tell and convince.

At the same time, the factors limiting the development of fundraising are: use of «forced charitable assistance» in educational, medical, etc. institutions; lack of tax incentives; a large number of fraudsters and fraudulent schemes; lack of a single information center that would have information about charitable organizations and their representatives; an imperfect system of verification and control of the legitimacy of the existence of such organizations; low level of legal literacy of potential donors in matters of charity; low level of legal and economic culture of the population; «untargeted» use of charitable funds and lack of punishment; financial institutions do not inform people who open charitable accounts that the funds allocated to them are considered non-targeted and subject to taxation[5].

For successful activities in the field of attracting resources, the team needs to analyze the available funding, the organization's assets and potential sources of increasing financial resources.

At the beginning of the organization of resource-raising activities, you should not take as a positive result only the amount of funds or non-monetary values raised, because at the first stages, a positive result will be a system of established personal connections, a positive grant history, received responses to letters written to potential donors, competently designed and timely reported mini-projects.

Conclusions. Therefore, in order to achieve a positive result of the fundraising activity of the cell, it is necessary to create a set of conditions, such as a clear definition of fundraising goals, priority projects, and expected results. The key element of such activities is the creation of a team that will have a clearly defined range of duties and powers, have the most complete information about potential donors and donors and tools for working with them, develop a fundraising plan and respond in time to challenges and changing needs.

Therefore, the successful implementation of the fundraising strategy will ensure stable support for youth initiatives, their further development and additional growth, and will enable others to adopt this experience and adapt it to their needs and projects.

References:

1. Babiy, O. Ya. (2017). Posibnyk Fundraising Guide for Business Associations: tutorial. Kyiv, 168 p. [in Ukrainian].
2. Bogolib, T. M. (2014). Educational and scientific fundraising in Ukraine. *Nauchnye trudy Don NTU*. Seriya: ekonomicheskaya. Scientific works of Donetsk National Technical University. Series: economic, 5, 11-17 [in Ukrainian].
3. *Fundraising*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80_%D0%BA%D0%BE%D1%88%D1%82%D1%96%D0%B2 [in Ukrainian].
4. Fundraising. A manual for local self-government officials]. (2015). Kyiv: TOV «PIDPRYIEMSTVO «VI EN EI», 84 p. [in Ukrainian].
5. Cherniavska, O. V., Sokolova, A. M. (2015). Fundraising. Tutorial. Kyiv: Alerta, 272 p. [in Ukrainian].

Анотація. Метою написання статті є дослідження поняття «фандрейзинг» та його основних інструментів. Вивчено досвід використання інструментів фандрейзингу в неприбуткових громадських організаціях. Фандрейзингова діяльність, яка на всеукраїнському та міжнародному рівнях, включає декілька напрямів, які забезпечують роботу відділу фандрейзингу з різними типами донорів та різними видами ресурсів, використовуючи найбільш оптимальні інструменти залучення ресурсів для конкретного проекту. Діяльність із залучення ресурсів безпосередньо пов'язана із загальними стратегічними цілями організації і є частиною їх реалізації. На місцевому рівні також широко проводиться фандрейзингова діяльність, здебільшого для проведення акцій та заходів та організації пластових таборів. Досліджено зв'язок між стратегічними цілями організації та необхідністю залучення ресурсів. Визначено теоретичні основи інструментів фандрейзингу та визначено їх ефективність. Було розроблено базову стратегію фандрейзингу для залучення коштів на діяльність проекту. Встановлено, що для забезпечення сталого розвитку таких центрів необхідно забезпечити ініціативні групи необхідним набором інструментів та забезпечити інформаційними ресурсами, щоб колективи могли відійти від хаотичного управління та будувати роботу з довгостроковим плануванням. горизонт.

Ключові слова: фандрейзинг; благодійна діяльність; фінансова стійкість; соціальне підприємництво; громадська організація; донорська допомога.

Статтю надіслано: 25.09.2023 р.
© Гарматюк О.В., Гуменюк А.В.

УДК: [911.53] (477.86)

SYSTEM-FORMING OBJECTS OF THE SACRED SPHERE OF THE IVAN-FRANKIV REGION СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ОБ'ЄКТИ САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Khimich M. I. / Хімич М.І.

trainee teacher/викладач-стажист

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2383-5636>

Uman National University of Horticulture, Uman, Instytutska 1, 20301

Уманський національний університет садівництва, Умань, Інститутська 1, 20301

Анотація: У статті розглянуто наукові підходи щодо визначення походження об'єктів сакральної сфери, які виступають системоутвірними об'єктами, «ядрами» або «центрами» при формуванні структури сакральної сфери. Проаналізовано різноманіття природних, природно-антропогенних та антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області в розрізі адміністративних районів. Визначено, що сакральні об'єкти мають велике туристсько-рекреаційне значення, оскільки вони поєднують культурну, релігійну, історичну та архітектурну цінності.

Ключові слова: сакральна сфера, сакральний об'єкт, сакральна система, Івано-Франківська область.

Постановка науково-практичної проблеми, актуальність. Сакральна сфера – це система утворена об'єктами, які мають особливе духовне, релігійне або священне значення для певної культури, релігії, етносу чи групи людей. Сукупність сакральних об'єктів утворює просторово-часову матеріальну сакральну систему, що функціонує за закономірностями взаємопов'язаного розвитку. Дослідження таких об'єктів є ключовим етапом для розуміння, оптимізації, управління та розвитку цієї системи, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Зв'язок теми статті з важливими науково-практичними завданнями. Вивчення сакральної системи має важливе практичне значення для розкриття культурного потенціалу та ідентичності території, створення нових можливостей для розвитку туризму та рекреації. Сакральні об'єкти можуть бути атрактивними місцями, що збільшує туристичний потік та сприяє інфраструктурному розвитку певної території.

Метою статті є дослідження походження та різноманіття сакральних об'єктів Івано-Франківської області.

Завдання статті:

- проаналізувати наукові підходи щодо визначення походження об'єктів сакральної сфери;
- показати різноманіття сакральних об'єктів відповідно до їх генези в адміністративних районах Івано-Франківської області;
- визначити деякі аспекти туристсько-рекреаційного значення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Результати сакрально-географічних досліджень представлені у роботах О. І. Шаблія, Л. Т. Шевчук та ін. Г.І. Денисик у своїх працях розглядає зміст поняття «сакральний простір» та

його будову, В. М. Воловик досліджує історію формування сакрального ландшафту, його дефініцію та класифікацію, О. В. Міщенко аналізує походження сакральних ландшафтів та їх види.

Виклад основного матеріалу. Сакральна сфера, на нашу думку, – це дискретний простір, наповнений об'єктами сакрального значення. При цьому під сакральним простором ми розуміємо будь-яку частину сакральної сфери.

Ми розуміємо сакральний об'єкт як такий об'єкт, що має особливе духовно-релігійне значення та відображає історію та культуру певного регіону [10]. Сакральний об'єкт – це матеріальне тіло або утворене такими тілами середовище, що має священний зміст. Разом з об'єктами, що безпосередньо не відіграють сакральної ролі, але виконують допоміжні функції щодо сакральних об'єктів, він формує сакральну інфраструктуру.

Аналіз сакрального ландшафту чи місця розглядають через призму двох дослідницьких аспектів:

а) матеріальний, який представлений об'єктами, ландшафтами або місцями, які виконують або можуть виконувати сакральні функції;

б) духовний, де сакральні функції розглядаються як надбудова над об'єктом, місцем чи ландшафтом або як його функції [1, 3]. Ми у своїй роботі акцентуємо на дослідженні матеріальної основи сакральних об'єктів.

Г.І. Денисик аналізуючи людське сприйняття структур сакрального простору, доводить що воно виражається через ієрофанію (переживання), яке дозволяє визначити особистий простір з виділенням сакрального ядра (культові або релігійні ландшафти, сакральні місця) і профанної [4] периферії.

Досліджуючи горизонтальну будову складових сакрального простору, що вміщує сакральні ландшафти і місця Г.І Денисик використовує поняття «гетеротопії». Гетеротопія вказує на особливі місця або простори, які існують у реальному світі, але мають нестандартні, інші функції та значення, в порівнянні з оточуючим середовищем. У контексті гетеротопії Г.І. Денисик виділяє такі типи «сакральних ядер»:

- до антропогенних «ядер» відносять релігійні (культові) об'єкти та ландшафти: капища, городища, кургани, церкви, костели, синагоги, монастирі, кладовища, цвинтарі, катакомби, лабіринти тощо;
- до природних: частину політеїстичного підкласу язичницької і неоязичницької групи варіантів класу сакральних ландшафтів і представлених водними джерелами, священними гаями, окремими деревами, які використовуються для ритуальних потреб;
- місця сили, пов'язані з геоактивними «салюберогенними» (властивість геологічних формацій виробляти певну форму енергії або радіації) структурами [4].

О. В. Міщенко зазначає, що будь-яка сакралізація пов'язана з пошуком центру (ядра). Для визначення змісту цього поняття важливо дослідити генезу сакрального, тобто те, що освячується людиною або групою людей і відіграє функцію ядра сакрального ландшафту. Загалом дослідниця у визначенні поняття «сакральний ландшафт» виділяє такі підходи як: релігійний, подієвий, соціокультурний, хоча на практиці той самий сакральний ландшафт одночасно

може мати релігійне, подієве, символічне, а також міфологічне походження, тому при трактуванні цього терміну доцільно використовувати інтегрований підхід [5].

Г.І. Денисик доводить, що сакральний простір представлений частиною простору ландшафтної сфери, і охоплює як антропогенні, натурально-антропогенні, так і натуральні (природні) ландшафти [1,2].

О. В. Міщенко за генезисом сакральні ландшафти класифікує на дві великі групи:

- природні та природно-антропогенні;
- антропогенні [11].

Отже, сакральні об'єкти виступають системотвірними об'єктами, «ядрами» або «центрами» при формуванні структури сакральної сфери, сакрального простору чи сакральних ландшафтів. Такі об'єкти можуть мати природну (натуральну), природно-антропогенну та антропогенну генезу.

Природні сакральні ландшафти – найменш чисельні та сформовані лише із природних складових. Природно-антропогенні сакральні ландшафти – це територіальні системи, в яких взаємозв'язані і взаємодіють природна та антропогенна складові. О.В. Міщенко зазначає, що подекуди чітку межу між природним і природно-антропогенним ландшафтом виявити складно [6], ми погоджуємося з таким твердженням.

Територія Івано-Франківщини є заселеною ще з епохи неоліту. І, починаючи з цих часів, населення згаданої місцевості знаходило в природних об'єктах духовний (сакральний) зміст. Це були різні нерівності рельєфу, кам'яні утворення, відкриті і підземні водні джерела та інші гідрооб'єкти, порожнини, вікові дерева тощо. Люди вірили в надприродну силу цих місць, вважали, що вони наділені духовними властивостями.

В залежності від походження, усі об'єкти сакральної сфери Івано-Франківської області, ми розділили на дві групи:

- ✓ природні (натуральні) та природно-антропогенні,
- ✓ антропогенні.

Природні та природно-антропогенні об'єкти, сакральної сфери Івано-Франківської області представлені об'єктами живої (вікові дерева, флористичні ландшафти) та неживої природи (вершини гір, скельні утворення, гідрооб'єкти (джерела, водоспади, озера)). Аналізуючи походження природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів та ландшафтів території дослідження їх можна класифікувати на: геолого-геоморфологічні, гідрологічні та флористичні (рис. 1).

До групи природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів ми відносимо, ті об'єкти і ландшафти, які сформувалося без значного впливу людини, в результаті природних процесів та еволюції навколишнього середовища протягом тривалого часу. Вони вражають своєю красою і унікальністю, про них відомо багато легенд та містичних переказів, що є результатом комбінації релігійних, культурних та природних факторів, які роблять ці природні явища особливими і важливими для людей.

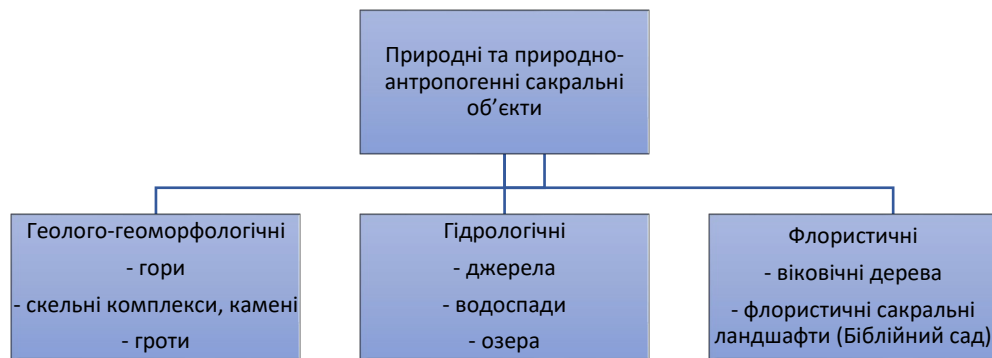

Рис. 1 Класифікація природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області за генезою (розроблено автором)

З діаграми (рис. 2) бачимо, що найбільший відсоток сакральних об'єктів в групі природних (натуральних) та природно-антропогенних об'єктів припадає на гідрооб'єкти 36%, скельні комплекси та камені становлять 34% природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів, на вершини гір припадає 21%, флористичні об'єкти – 7%, гроти – 3%.

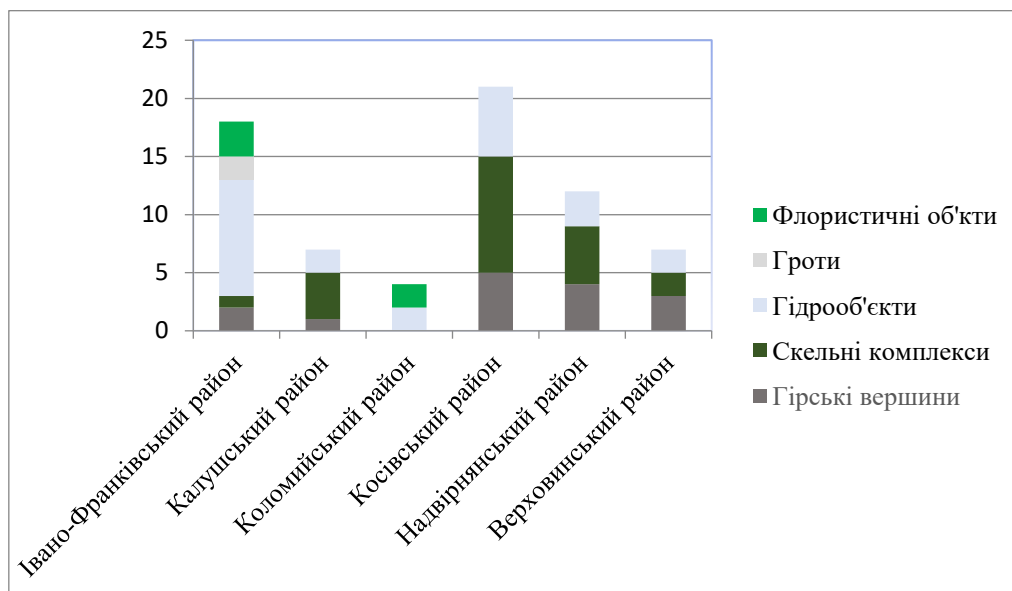

Рис. 2. Співвідношення груп природних та природно-антропогенних об'єктів сакральної сфери із зазначенням їхнього сакрального змісту за адміністративними районами Івано-Франківської області (розроблено автором)

Унікальним природно-антропогенним сакральним об'єктом є «Скелі Довбуша» в Бубнищі, 15 км від м. Болехів. Це скелясті виступи пісковиків заввишки до 80 м, що утворились більше 70 млн років тому на дні палеогенового моря. Кам'яний лабіринт завширшки 200 м тягнеться серед буково-смерекового лісу зі сходу на захід майже на 1 км. Деякі дослідники вважають, що історія Бубнища пов'язана з племенами кельтів і фракійців, які жили у Карпатах у другій половині I тис. до н.е. Кельти поклонялись великим каменям, наносили на них малюнки, приносили жертви біля них [8]. У X-XVII ст до н. е. тут існувало язичницьке святилище-палеообсерваторія. Після поширення в Карпатах

християнства, на місці язичницької святині, ймовірно, виник невеликий печерний давньоруський монастир-скит. Також тут була сторожова фортеця, яка пережила монголо-татарську навалу й проіснувала до XVI ст. У в XVII–XVIII ст, скелі були місцем табору опришків.

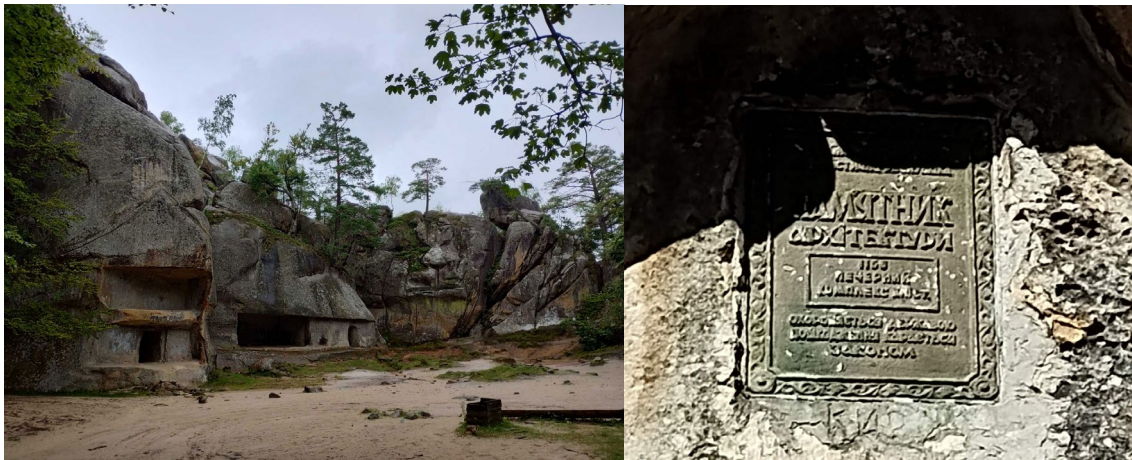

Рис. 3. Скелі Довбуша в с. Бубнище (фото автора)

Маркерами антропогенних сакральних ландшафтів слугують культові об'єкти попередніх культур і об'єкти архітектури та містобудування сучасних етносів [6]. Антропогенний сакральний об'єкт – це сакральна (релігійна) споруда, яка створена людиною з метою релігійного або духовного використання.

Антропогенні сакральні об'єкти Івано-Франківщини представлені дерев'яними та мурованими церквами, монастирями, костелами, синагогами також в області є руїни 1 кірхи. Таке різноманіття антропогенних сакральних об'єктів є наслідком впливу певних чинників та умов, що склалися і проявлялися в межах області. В результаті, сформувався етнічний, соціальний та релігійний склад населення, що досить чітко відобразилося на типах сакральних об'єктів (рис.4). Для проведення дослідження з наявних релігійних об'єктів області було відібрано 614 пам'яток, серед яких 77% складають дерев'яні церкви (472 об'єкти), 13% – муровані церкви (80 об'єктів) та 1 мурована каплиця, 6% – костели (37 об'єктів), 2% – монастирі (14 об'єктів), 1,5% – синагоги (9 об'єктів). Це ті сакральні споруди, які були збудовані до 1939 року і їх давність є вагомим чинником утвердження їх сакрального змісту, оскільки ці споруди пережили заборони існування, переслідування, руйнування. Навіть незважаючи на зміну релігійної та етнічної належності, яка відбувалася у результаті зміни влади чи релігійного напрямку, ці сакральні об'єкти зберігали свій сакральний зміст.

Сакральними перлинами антропогенної діяльності в межах Івано-Франківської області є Святодухівська церква в Рогатині та церква Пантелеймона в с. Шевченкове Івано-Франківського району. Будівництво Святодухівської церкви припадає на 1598 рік, про це свідчить напис на північній стіні нави, виявлений під час ремонту споруди 1895 [7]. Церква Св. Пантелеймона спорудження якої було закінчено 1194 р., була розташована у центрі добре укріпленого городища, можливо, монастиря. Зараз вигляд храму наближений до первісного і має всі елементи, притаманні галицькій архітектурній школі княжої доби [9].

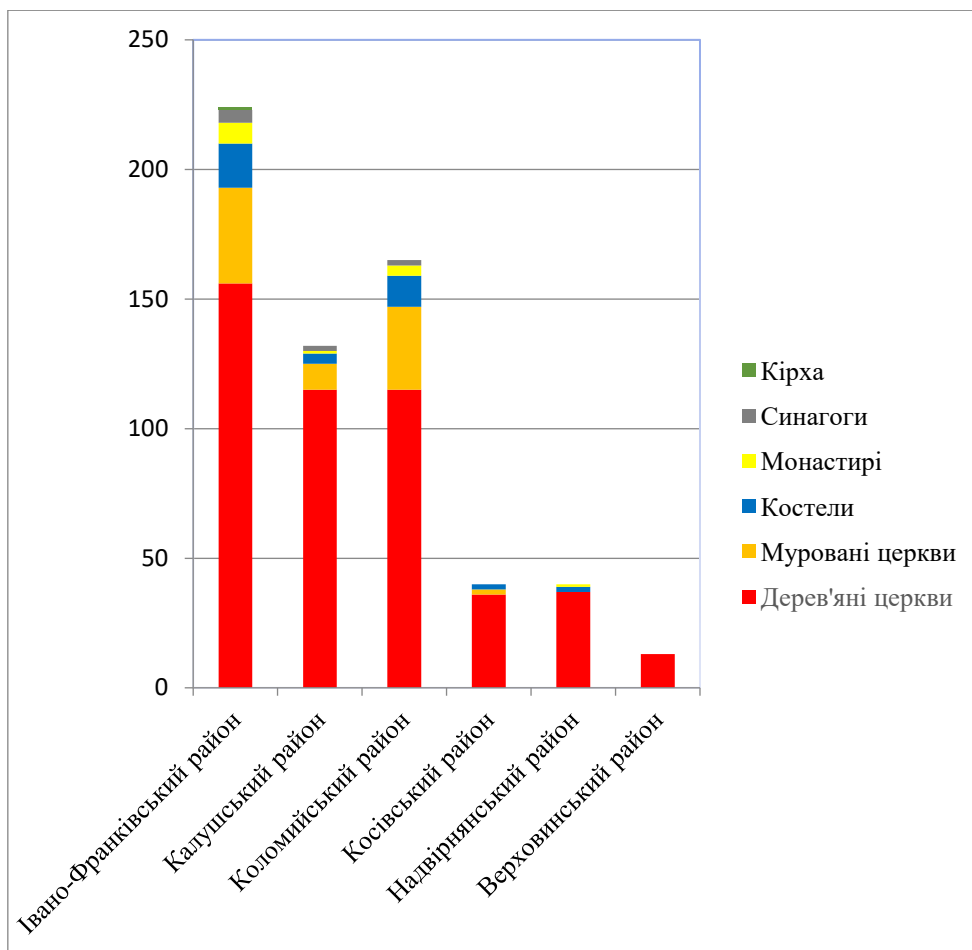

Рис. 4. Співвідношення груп антропогенних об'єктів сакральної сфери із зазначенням їхнього сакрального змісту за адміністративними районами Івано-Франківської області (розроблено автором)

Рис. 5. Святодухівська церква

Церква Пантелеймона (фото автора)

Висновки та перспективи використання результатів дослідження. Сакральна сфера Івано-Франківської області сформована об'єктами природного (натурального), природно-антропогенного та антропогенного походження, вони пов'язані з релігійними переконаннями, історичними подіями, життєвими

символами, переказами, міфами, легендами. Сакральні об'єкти мають велике туристсько-рекреаційне значення, оскільки вони поєднують культурну, релігійну, історичну та архітектурну цінності. Основні аспекти туристсько-рекреаційного значення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області:

- культурна цінність – об'єкти сакральної сфери відображають культурну спадщину і дають можливість заглибитися в історію, релігійні переконання, традиції та звичаї певної культури або епохи;
- атрактивність – багато сакральних об'єктів області відзначаються мальовничістю ландшафтів, унікальною архітектурою, майстерністю та деталізацією і викликають естетичне задоволення у людини;
- духовність та релігійність – для віруючих людей сакральні об'єкти є святими місцями, де вони можуть відчувати спокій, зосередження, знайти духовне натхнення та здійснити релігійні обряди;
- туристично-рекреаційний потенціал – залучення об'єктів сакральної сфери може сприяти розвитку інфраструктури і економіки в області. При зростанні туристичного попиту на місця, пов'язані з релігійними об'єктами, з'являються нові готелі, ресторани, магазини сувенірів та інші туристичні послуги. Це створює нові робочі місця та можливості для місцевого населення.
- соціокультурний вплив – відвідування об'єктів сакральної сфери може сприяти міжкультурному обміну та взаєморозумінню. Туристи та рекреанти різних країн та релігій можуть взаємодіяти з місцевим населенням і дізнаватись про його культуру та традиції.

Список літератури:

1. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : монографія. – Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с.
2. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина 1. Загальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2014. – 334 с.
3. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина II. Регіональне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2015. – 332 с.
4. Денисик, Г. І., Воловик, В. М., Яцентюк, Ю. В., Кізюн, А. Г. Моделі сакрального простору. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія», (53). 2022. С. 93-103.
5. Міщенко О. В. Сакральний ландшафт: зміст та функції. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Географія. 2018. Вип. 1(70). С. 83–88.
6. Міщенко О. В. Сакральний ландшафт: класифікація та інтерпретація. Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. Географія. 2019. Вип. 808. С. 40–43.
7. Мельник В.І. Церква Святого Духа в Рогатині. – К.: Мистецтво. 1991. – С. 18

8. Метафізика Карпат. Івано-Франківська область [тексти: В. Єшкілев, О. Головенський, І. Бондарев; відп. ред. В. Головенський]. Івано-Франківськ: Цинамоновий Хрущ. 2010. 107 с.

9. Томенчук Б.П. Давній Галич в історії церкви (XII – поч. XVII ст.) Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2000. Вип. 3. С. 51–78.

10. Хіміч, М. І. Суспільно-географічні передумови формування сакральної сфери Івано-Франківської області. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки», (18), 31-40.

11. Mishchenko O. Classification scheme of sacred landscapes. European Journal of Geography. – Volume 9 (4). – 2018. – P. 62-74.

Abstract: *The article examines scientific approaches to determining the origin of objects of the sacred sphere, which act as system-creating objects, "cores" or "centers" in the formation of the structure of the sacred sphere. The diversity of natural, natural-anthropogenic and anthropogenic sacred objects of the Ivano-Frankivsk region in the section of administrative districts was analyzed. Natural and natural-anthropogenic objects are represented by objects of living (age-old trees, floral landscapes) and non-living nature (mountain tops, rock formations, water bodies (springs, waterfalls, lakes). Anthropogenic sacred objects are represented by wooden and brick churches, monasteries, churches, synagogues, and there are ruins of 1 kirkh in the region. It was determined that sacred objects have great tourist and recreational value, as they combine cultural, religious, historical and architectural values.*

Key words: *sacred sphere, sacred object, sacral system, Ivano-Frankivsk region.*

Стаття відправлена 23.09.2023 р.

© Хіміч М.І.

УДК: 327(410:4-6ЄС)

POST-BREXIT PARTY-POLITICAL TRANSFORMATIONS IN THE MEDIA DISCOURSE OF GREAT BRITAIN**(JUNE 2016 - JANUARY 2020)****ПОСТ-БРЕКСІТ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У МЕДІА-ДИСКУРСІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ****(ЧЕРВЕНЬ 2016 – СІЧЕНЬ 2020 РОКИ)****Tomashevska M. V. / Томашевська М. В.**

ORCID: 0009-0004-2135-2256

*Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanyk,**Ivano-Frankivsk, Ukraine**Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,**Івано-Франківськ, Україна*

Анотація. У статті аналізується проблема відображення в інформативному просторі Великої Британії партійно-політичних трансформацій в пост-Брексіт період (червень 2016 – січень 2020 рр.). Показано особливості висвітлення в публічних і соціальних медіа змін, які відбулися в становищі провідних Консервативній і Ліберальній партіях та Партії незалежності Сполученого Королівства і Ліберально-демократичній партії після референдуму 23 червня 2016 р., на якому 52 % британців проголосували за вихід країни з Європейського Союзу.

Ключові слова: Брексіт, Велика Британія, медіа-дискурс, політичні партії, інформаційний простір.

Вступ.

Після Брексіту (англ. Brexit – Britain’s exit – буквально «вихід Великої Британії») Велика Британія опинилася в нових реаліях. Результати голосування на референдумі 23 червня 2016 р. (52 % виборців проголосували за вихід країни з ЄС) справили всеохоплюючий вплив на усі сфери суспільного життя країни. У медіа-дискурсі з’являється нове поняття – «Пост-Брексіт» («Post-Brexit»), яке позначає розвиток внутрішньої і зовнішньої політики Сполученого Королівства в період від оголошення результатів референдуму до 31 січня 2020 р., коли країна офіційно вийшла з ЄС. В цей час одне з важливих місць в її інформаційному просторі посідає проблема трансформаційних змін у діяльності провідних політичних партій.

Результати досліджень.

Повідомлення про результати референдуму викликало ейфорію у таборі «Вийти». Показовою стала передовиця «The Sun» від 24 червня 2016 р. «ДО ЄС ПІЗНІШЕ! Британія голосує за ВИХІД із ЄС». На світлинах зображався тріумфуючий лідер опозиційної Партії незалежності Сполученого Королівства (ПНСК) Н. Фарадж в оточенні прихильників із «Юніон Джеком». Редакція газети оцінила результати референдуму як «прояв народного повстання проти лондонської еліти». У коментарях до статті читачі дякували за її активну позицію, вітали одне одного та висловлювали сподівання, що, позбавившись пут Євросоюзу, країна поверне справжню свободу і світове лідерство [8].

Описуючі ці події аналітик С. Хінде у статті «Брексіт та медіа» зазначив, що апофеоз випромінювали всі таблоїди, які підтримували позицію «Вийти».

Політично заангажована британська преса «знову підтвердила надприродну силу» впливати на результати виборів і референдумів. Результат «52 % на 48 %» не був передбачуваним: соціологи, більшість експертів, навіть лідери кампанії за вихід очікували, що «Британія проголосує за статус-кво». Втім, усі сторони розуміли, що «референдум лише номінально стосується місця Британії в Євросоюзі». Після нього спільноту очікували нові виклики: розчарування в політичних лідерах, зростаючий поділ між Лондоном і рештою країни, міграція та ін. Одна її частина переживала тріумф, інша розпач, але над усіма тяжіла невизначеність [4].

У медіапросторі Британії в пост-Брексіт період сформувалася доволі чітка візія: головним тлом і чинником розвитку політичного процесу в Сполученому Королівстві є зміни в керівництві політичних партій, уряді, парламенті та трансформація їх діяльності, перемовин з укладання угоди про вихід країни з Євросоюзу («Withdrawal agreement») тощо.

Передусім увага громадськості і політикуму була прикута до результатів голосування за окремими показниками. При їх оприлюдненні медіа здебільшого покликалися на дані британської міжнародної інтернет-компанії YouGov. З них випливало: Англія та Уельс проголосували за Брексіт, а Лондон та Шотландія і Північна Ірландія – проти. Анонсувалася чітка тенденція щодо збільшення віку прихильників Брексіту та їхнього зменшення серед молоді до 30 років і представників інтелектуальної праці.

Відразу після оголошенням результатів референдуму медіапростором країни рознеслася заява Д. Кемерона про відставку з посади прем'єра та очільника консерваторів. Крім його власного ставлення до Брексіту, це рішення зумовили несподівані результати голосування: за «Вихід» висловилися 61 % членів партії та 249 округів проти 81, з яких були обрані її депутати. Утім, 52,1 % членів Палати общин від консерваторів підтримали Д. Кемерона та голосували за збереження членства Британії в ЄС [2].

Медіа по різному коментували внутрішній розкол у Консервативній партії. «Серйозна» преса проводила думку, згідно з якою від часів М. Тетчер євроскептицизм закріпився в партії та був «слабким місцем» її лідерів, тому всі спроби Д. Кемерона змінити ставлення у цьому питанні партії були приречені на невдачу. Таблоїдна преса критикували партію як «виразно лідерську» й таку, що передусім прагне перемоги на виборах та зневажає інтереси громадян, навіть більшості своїх членів. Тому Д. Кемерон, побоюючись збурення «твердих» євроскептиків і внутрішнього розколу, не здійснив оновлення ідеологічної платформи партії.

У контексті розвитку Консервативної партії медіа стримано коментували спричинені Брексітом зміни в уряді. Про це свідчать нейтральні заголовки на кшталт «Андреа Лідсом виходить із гонки лідерства консерваторів» («The Guardian» від 11 липня 2016 р.), «Прощальні слова Девіда Кемерона як прем'єр-міністра» (відео на YouTube 13 липня 2016 р. зібрало близько 610 тис переглядів), «Гоув і Джонсон: що сталося?» (BBC за 30 червня 2016) та ін.

Переважно без сенсацій і полярних оцінок ретранслювався звичний для британців процес чергової передачі владних повноважень. Після виходу з

виборчих перегонів головного конкурента С. Кребба, Т. Мей залишилася єдиним кандидатом, який представляв інтереси прихильників збереження членства Великої Британії в ЄС. Табір прихильників Брекситу виявився розділений між кількома кандидатами: М. Гоува підтримували ліберальні консерватори, а соціальні консерватори зі своїм лідером А. Ледсом виявилися роз'єднаними через різне ставлення до Брекситу. Очікувано перемогла Т. Мей, тож Д. Кемерон, склавши повноваження прем'єр-міністра, побажав їй успіхів у досягненні найкращих умов виходу країни з Євросоюзу та виконанні передвиборного маніфесту партії [3].

Важку внутрішньопартійну пост-Брексит кризу також пережили лейбористи. Про її перебіг детально інформували не лише партійні засоби комунікації, а й загальнонаціональні медіа, Twitter та ін. Інфопростір приголомшували повідомлення на кшталт незалежної медіа-групи «Full Fact», згідно з якими виборчі округи Північної та Центральної Англії, які традиційно вважалися лейбористськими, віддали 65 % голосів за Брексит [5]. Це підтвердило висловлену ще раніше думку «Business Insider», що більшість регіонального електорату партії складала «робітники-євроскептики» [6].

За такої ситуації загострилося протиборство за лідерство в партії. Непомічена раніше в прихильності до лейбористів «The Guardian», вірогідно, вбачаючи в них важливу «анти-Брексит силу» стала відкрито на бік проєвропейського крила партії. Майже в кожному числі з 24 по 30 червня та першої половини липня 2016 р. «заточені» на це питання журналісти газети А. Астана, Р. Мейсон, Р. Сял, Ф. Перродін, Н. Слоусон ретельно відстежували перебіг внутрішнього протистояння: винесення парламентарями лейбористами вотуму недовіри лідеру партії Д. Корбіну; звільнення ним міністрів тіньового уряду та його добровільна відставка; оголошення Корбіну вотуму недовіри; розкол партії (рядові члени вбачали у своїх парламентарях «заколотників»); перемога Д. Корбіна на перевиборах тощо. Ставлення до цих подій було різним: парламентарі-лейбористи закидали Д. Корбіну, що він «провалив» референдум й не витримав «тест на лідерство», натомість генеральний секретар профспілки «Unite the Union» М. Маккласкі назвав парламентарів-лейбористів «заколотниками», які «зрадили інтереси партії та нації» [1].

Журналісти «BBC News», які висвітлювали ці події на основі інтерв'ю з Д. Корбіном і депутатами від лейбористів, не шкодуючи фарб (і світлин), гіперболізували емоції і пристрасті, які кипіли всередині партії [1]

«Головним актором» драми «Лейбористи і Брексид» медіа називали Д. Корбіна, який, приховуючи власні погляди, публічно висловлював офіційну позицію партії. Викладаючи її у системному вигляді на зустрічі в Інституті інженерних технологій, він акцентував на тому, що Брексит може порушити соціальні права «мільйонів працівників» країни, зокрема, 340 тис. жінок, які щороку користуються відпусткою після пологів, та спричинити збільшення безробіття тощо. При цьому обережно коментувалася дражлива тема міграції, яка завжди наче «Дамоклів меч» висіла над лідерами партії [6].

Крім двох основних, в об'єктиві Брексит-дискурсу перебували ще дві партії. Медіа і громадськість Британії визнавали «важливу», «ключову» роль лідера

ПНСК Н. Фараджа в організації референдуму та перемозі на ньому прибічників виходу країни з ЄС. За повідомленням «BBC News» від 4 липня 2016 р. він «несподівано» заявив, що залишає посаду очільника партії, позаяк «задовольнив свої політичні амбіції» та «хоче повернути особисте життя». Прихильні та опозиційні до партії медіа пильно стежили за виборами нового лідера: з результатом 62,6 % переміг П. Наттолл. Коментуючи його програмну промову, журналісти акцентували на амбіціях перетягнути на бік партії розчарованих у політиці лейбористів виборців, яких турбували питання укладання справедливих міжнародних угод, міграції, соціальної мобільності, а також пропозиції відзначати дату референдуму за вихід із ЄС як день Незалежності Великої Британії тощо. У політичній комунікації П. Наттолл активно використовував радіо, Twitter, Facebook, відео, які, зокрема, транслювали і поважні медіа [7; 9].

Більш маргінальну позицію в інфопросторі Британії займали ліберальні демократи. Зазнавши болісного удару на червневому 2016 р. референдумі, вони відразу продемонстрували дивовижний поступ: впродовж двох днів після нього до партії приєдналося понад 10 тис. нових членів. Цей феномен пояснювався чіткою позицією лідера партії Т. Фаррона: «не задаватися», а продовжувати боротьбу за Велику Британію у складі ЄС. Вона імпонувала виборцям на тлі розмитості політики лейбористів та посилення впливу євроскептиків у таборі торі («BBC News» від 29 червня 2016 р.). Втім, незабаром ліберальні демократи опиняються на маргінесі пост-Брексіт медіа-дискурсу, позаяк у фокусі уваги опиняються громадсько-політичні організації, які вели агресивну агітацію проти виходу країни з ЄС.

Висновки.

Отже, проблема партійно-політичних трансформацій стала важливою складовою британського медіа-дискурсу, особливо на початковій стадії пост-Брексіт періоду. Аналіз матеріалів публічних і соціальних медіа показав, що підтримка виборцями консерваторів і лейбористів суттєво впала через невизначеність, хитання між «твердим» і «м'яким» Брексітом, що передбачало різні умови виходу Великої Британії з Європейського Союзу та характер стосунків між ними. Так само поступово згасала увага медійників до ПНСК, позаяк її новий лідер не мав такої харизми, як попередник, та ліберальних демократів, які в агіт-Брексіт агітації програвали агресивно налаштованим громадсько-політичним організаціям. Відтак, поступово увага медіа до політичних партійних партій згасає через актуалізацію висвітлення соціально-економічних наслідків Брексіту.

References

1. Asthana A., Syal R. Jeremy Corbyn faces no-confidence motion after Britain votes to leave EU. *The Guardian*. 2016. 24 June. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/24/jeremy-corbyn-faces-noconfidence-motion-after-brexit-vote>.

2. Cameron D. EU referendum outcome: *PM statement*. 2016. 24 June. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-referendum-outcome-pm-statement-24-june-2016>.

3. Cameron's departing words as Prime Minister. 13 July 2016. URL. <https://www.gov.uk/government/speeches/david-camersons-departing-words-as-prime-minister>.
4. Hinde S. Brexit and the media. *Dans Hermès, La Revue*. 2017. № 1. P. 80-86. URL. <https://www.cairn.info/revue-hermes-la-revue-2017-1-page-80.htm>.
5. How did different constituencies vote in the 2016 EU referendum? *Full Fact*. 2019. 30 April. URL: <https://fullfact.org/online/referendum-results-by-constituency>.
6. Payne A. The Labour party doesn't want a Brexit — but its traditional voter base does. *Business Insider*. 2016. 21 April. URL. <https://www.businessinsider.com/yougov-high-brexit-support-among-working-class-2016-4>.
7. Paul Nuttall is the new Ukip leader. *The Daily Express*. 2016. 28 November. URL. <https://www.facebook.com/watch/?v=1388236814569907>.
8. Tolhurst A., Dunn T., Hawkes S. See EU Later! Britain votes to LEAVE the EU on a dramatic night as Nigel Farage declares «victory for ordinary people». *The Sun*. 2016 24 June. <https://www.thesun.co.uk/news/1332742/britain-votes-to-backbrexit-and-leave-the-eu-on-historic-night-as-nigel-farage-declares-victory>.
9. UKIP leader Paul Nuttall stands down. By Sky News / Facebook. URL. <https://www.facebook.com/watch/?v=1788533624494560>.

***Abstract.** After the June 2016 Brexit referendum, where 52% of the voters voted for the exit of Great Britain from the EU, the country found itself in new realities. In the post-Brexit period, one of the important places in its information space is occupied by the problem of transformational changes in the activities of the leading political parties. Analysis of public and social media materials shows changes in the attitude of citizens towards the leading political parties: support for the Conservatives and Labor has decreased due to uncertainty regarding the terms of Britain's exit from the European Union. The media's attention to the United Kingdom Independence Party also faded, since its new leader did not have the same charisma as his predecessor, and the Liberal Democrats, who in the anti-Brexit campaign yielded to aggressively oriented public and political organizations. Gradually, the media's attention to political parties decreased due to the urgency of covering the social and economic consequences of Brexit.*

УДК 7.01 +7.02 | : 37.02 : 811.111 : 930 (4)

DIDACTIC DEVELOPMENT DESIGN OF THE OBJECT. PRINCIPLES AND TOOLS OF DESIGN IN ENGLISH HISTORIOGRAPHY PROBLEMS
ДИДАКТИЧНИЙ РОЗВИВАЮЧИЙ ДИЗАЙН ОБ'ЄКТ. ПРИНЦИПИ ТА ЗАСОБИ ПРОЕКТУВАННЯ В АНГЛОМОВНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМ

Tyutkina I. / Тютькіна І.

0000-0002-9204-0880

graduate student / аспірантка

Kharkiv State Academy of Design and Arts, Kharkov, Ukraine

Харківської державної академії дизайну і мистецтв, м. Харків, Україна

Анотація. Актуальною групою дизайн-об'єктів є дидактичні дизайн-об'єкти. Основна характеристика яких пов'язана із різноманітними практиками навчання та набуття досвіду, що зазвичай приводить до переосмисленням звичних матеріальних стереотипів. Саме розвиваючий контекст цього типу об'єктів має важливе значення для їхньої складання їхньої характеристики. Базовими умовами проектування дидактичних дизайн-об'єктів є виключно орієнтованість на розвиток та набуття відповідного досвіду, як носіїв певного дидактичного змісту та водночас інструментів формування вмінь і навичок.

У статті розглянуті принципи та засоби проектування дидактичного розвиваючого дизайн об'єкта, спираючись на англomовні історіографічні огляди питання. Опіраючись на сучасний художній дискурс розглянуто поняття дизайн-об'єкт як одне з основних у дослідженні предметного дизайн-проектуювання. В статті розглядається саме розвиваючий дизайн-об'єкт який виступає в дослідженнях зарубіжних вчених як самостійна проблема, яка при цьому формується на основі загальних тенденцій розвитку предметного дизайну.

Показано, що англomовне академічне середовище постійно працює над термінологічним апаратом досліджень, широко використовуючи нові технічні тренди та інновації для осмислення як естетичних, так і технічних категорій дизайну. Поняття «спільного дизайну» (co-design) та «дизайну взаємодії» (Interaction Design) застосовуються як нормативні категорії в дидактичних практиках.

Автором статті було розглянуто основні питання, яким приділяють увагу англomовні дослідники, а саме: 1. поняттєво-термінологічні питання; 2. питання розвиваючого дизайн-об'єкту у процесі взаємодії людини та технології; 3. питання принципів, методик та технік дизайн-проектуювання розвиваючих об'єктів.

Дослідження проблематики, проведенна автором статті, має напрям пошуку алгоритмів взаємодії людини та технології. За результатами цього пошуку було виокремлено два основні тренди: а) аналізу універсальних принципів дидактики дизайн-об'єкту; б) дослідженню конкретних форм та методів взаємодії людини із спроектованим.

Ключові слова: дизайн об'єкт, художній дискурс, дизайн-проектуювання, розвиваюча дидактика.

Постановка проблеми. У сучасному художньому дискурсі поняття дизайн-об'єкт виступає як одне з основних у дослідженні предметного дизайн-проектуювання. Матеріальна окресленість дизайн-об'єкту робить його зручним для інтерпретації та поляризованим у художньо-стильових характеристиках. Об'єкт є основна одиниця у багатьох комплексних проектах, що також визначає його в якості предмету уваги для аналізу складних систем.

Окремою та вкрай актуальною групою дизайн-об'єктів є дидактичні. Їхня основна характеристика пов'язана із практиками навчання, ретрансляції та набуття досвіду, переосмисленням звичних матеріальних стереотипів.

Розвиваючий контекст цього типу об'єктів має винятково важливе значення для їхньої характеристики. Орієнтованість на розвиток та набуття відповідного досвіду є базовими умовами проектування дидактичних дизайн-об'єктів, як носіїв певного дидактичного змісту та водночас інструментів формування вмінь і навичок.

Виклад основного матеріалу. Англomовна історіографія цього явища досить широка та розгалужена, що пов'язано із постійним удосконаленням форм та методик дидактики, а також із потребою узгоджувати актуальні технічні тренди із естетикою виробів. Розвиваючий дизайн-об'єкт досить часто виступає в дослідженнях зарубіжних вчених як самостійна проблема, яка при цьому формується на основі загальних тенденцій розвитку предметного дизайну.

На основі дослідженої нами літератури можна стверджувати, що в центрі уваги дослідників перебуває декілька основних питань.

1. Напрямок перший: поняттєво-термінологічні питання.

Першочергово звернемо увагу на дослідження, які опрацьовують базову термінологію та формують поняттєвий науковий апарат проблеми. Серед досить широко кола публікацій ми виокремили ті, які пропонують термінологічне унормування саме розвиваючого дизайн-об'єкту, як дидактичної моделі.

Наприклад, Ф.Гйонай (Gjonaj F.) визначає дидактику в дизайн-проекуванні як навчально-методичну галузь, що оперує одночасно і методологічними схемами, і вдається до формування т.зв. реального дизайну: об'єктів, інтер'єрів, ландшафтів. Тому дидактичний метод – це передусім послідовно представлена інформація, яка має внутрішню структуру та здатна до ретрансляції у формі навчально-методичного цілого від викладача до учнів (Gjonaj, 2017:6).

У свою чергу, як засвідчує проведений нами аналіз наукової літератури, більш вузька спеціалізація в дизайн-проекуванні, може слугувати мотивом для звуження такого широкого визначення розвиваючого дизайн-об'єкту.

Наприклад, К. П. Янтке та Р. Кнауф (Jantke K. P., Knauf R.), досліджуючи використання інфографічних систем дизайну, підкреслюють необхідність широти корегування поняття «дидактика». З їхньої точки зору, специфіка формування дизайнерської ідеї як художнього акту, який виникає та формулюється естетичними засобами, не дозволяє однозначно кваліфікувати розвиваючу дидактику дизайн-об'єктів як суто матеріальне явище. Вагоме значення має розвиток ціннісних та естетичних принципів проектування (Jantke, et al, 2007:4).

У цілому ряді досліджень спільний дизайн (т.зв. co-design) розглядається як одна із провідних тенденцій в дизайн-проекуванні. У межах предметного дизайну зазначений тренд реалізується у напрямку групи методів, що в англomовній термінології отримали назву *методи спільного проектування*.

Наприклад, дослідження В.Сезаріо, А.Коельо та В.Нісі (Cesário V., Coelho A., Nisi V.) присвячене дидактичній розвиваючій грі, яка триває у музейному середовищі та розрахована на формат проектування у процесі створення спільного дизайн-об'єкту.

Автори зазначають, що сучасні музеї пропагують глядачам певний культурний досвід, формуючи його за допомогою експонатів і середовищного

дизайну, намагаючись при цьому збудувати нові способи взаємодії глядачів. У центрі такого способу проектування завжди перебуває музейний об'єкт, який часто «не створений для того, або зацікавлювати молодь, а особливо підлітків» (15-17 років). Саме тому вчені пропонують дидактичну модель розвиваючої гри у додану реальність музейного простору, яка мотивує підлітків бути не просто відвідувачами музею, а його розробником. Підлітки разом із дослідником спільно творили та проектували прототип середньої точності (набори об'єктів та додані цифрові продукти до них), брали участь у їх тестуванні та впровадженні (Cesário et al, 2018 : 2).

Ще один вкрай важливий аспект термінологічного осмислення проблеми пропонують дослідники школи дизайну Міланського політехнічного університету. Їхня стаття зосереджується на аналізі дидактичного досвіду, здобутого в межах навчальної програми у ході розробки концепцій нестандартних рішень для різних поколінь споживачів. Автори підкреслюють, що завдяки впровадженню мережевих технологій в структуру об'єктів загального користування (термінали, лайт-бокси, смарт-каси у супермаркетах, товари догляду за дітьми тощо) у світі стає очевидним розрив між повсякденним естетичним комфортом різних поколінь та соціальних груп споживачів.

Наприклад, у сегменті дизайну товарів для догляду за дітьми спостерігається тренд щодо уніфікації естетики та матеріальної структури об'єктів, що «неминуче передбачає орієнтацію на три різні покоління, включаючи, те покоління, що почувається комфортно з технологіями; новонародженим поколінням, що вже наразі формується у технологічному світу та т.зв. «не цифровим» поколінням дідусь і бабусь».

На думку авторів, поступово формується новий сценарій виробництва та споживання продуктів дизайну, де однією із центральних категорій є взаємодія людини та цифрової технології. Автори вважають, що ця проблема сформувалась у процесі взаємодії двох провідних трендів сучасного предметного дизайну: *повсякденної естетики* (Everyday Aesthetics) та *розумної естетики* (Smart Aesthetics). Повноцінний повсякденний досвід генерує нові судження та оцінки в термінах концепції розумної естетики, що пропонує формувати матеріальний компроміс людьми та технологіями (Ferrara et al, 2018 : 5).

Авторам статті належить надзвичайно цікава дидактична ідея: проектування дизайн-об'єктів із елементами інтерактивної взаємодії для людей трьох поколінь: аналогового, інтерактивного та цифрового. На думку вчених, лише впровадження навчальних компонентів в морфологію дизайн-об'єкту здатне залучити усі три категорії споживачів. У такому разі споживання перетворюється на навчальну гру, де повсякденні практики використання спеціально спроектованих об'єктів активуватимуть зміни традиційної психології споживання дизайну. У теоретичному сенсі такий ефект може бути досягнутий за допомогою концепції «повнотілесного мислення» (Full Body Thinking), яка, у свою чергу, є складовим компонентом надзвичайно популярного у сучасній Європі напряму дизайну взаємодії (Interaction Design) (Ferrara et al, 2018 : 5).

Дидактичний потенціал матеріалу, що використовуються для проектування дизайн-об'єктів є предметом аналізу Р. Нойбауер (R. Neubauer). У статті

простежуються основні тенденції в сучасному західноєвропейському дизайні, які пов'язані із впливом матеріалів на естетику виробів, на принципи їхнього використання та специфіку застосування у дидактичних ситуаціях. На думку автора, це вимагає і корегування базової термінології, що виникає через дидактичні мотиви проектування.

Основна увага авторів зосереджена навколо проблеми т.зв. *матеріальних «інтерфейсів» дизайн-об'єктів*, які інформують споживача про свої властивості, інтуїтивно визначають способи використання та часто наперед обмежують візуальними засобами некоректні або небезпечні дії. Сам термін «інтерфейс» у контексті матеріальних об'єктів є посиленням на звичну для споживача модель користування програмним забезпеченням комп'ютера, що автори вважають зайвим приводом для нагадувань про інтуїтивність сприйняття матеріалів людиною та потребу в проектуванні такого сприйняття для дизайнера.

Так, дослідники характеризують «матеріальний інтерфейс» як зв'язок між «тілом», «цілеспрямованою дією» та «об'єктом», що формує взаємозалежність практик використання дизайн-об'єкту. Автори статті використовують достатньо широкий спектр прикладів: від дизайну об'єктів на основі «розумної фарби», до еволюції «динамічного» дизайну палиць для скандинавської ходи. Останні, на думку авторів, є характерним прикладом дидактичної естетики, сформованої на основі ігрових практик навчання споживачів використанню виробів із традиційно «неспортивними» матеріалами.

Автори наголошують на тому, що спроектовані як матеріальні інтерфейси об'єкти більш просто вписуються до різних режимів використання, а їхній соціальний потенціал впливає із потенціалу дидактичного. Іншими словами, навчання споживача коректно користуватися інноваційними об'єктами (іноді інтуїтивно, на рівні «матеріального інтерфейсу») виступає як запорука успішного результату «матеріальної співпраці» дизайнера і споживача (Arndt, 2012 : 1).

2. Напрямок другий: розвиваючий дизайн-об'єкт у процесі взаємодії людини та технології.

Чимала увага західноєвропейських дослідників прикута до аналізу розвиваючих практик дизайну у рамках системи повсякденної взаємодії людини (споживача) та технології. У цьому напрямі, що акумулює увагу багатьох відомих дизайнерів, простежується два дослідницькі тренди.

2.1. У межах першого вчені переважно аналізують *універсальні принципи дидактики дизайн-об'єкту*, спрямовуючи свою увагу на визначення системних правил та художніх механізмів взаємодії предметного дизайну та соціуму.

Наприклад, група дослідників під керівництвом С. Чіу (Chiu S.) зосереджується на визначенні універсальної системи принципів дизайну піктограм, які можуть бути застосовані як в інтерактивному полі (веб-дизайн, моушен-дизайн), так і в предметному дизайні. У цьому випадку, вважають автори, проектування не може обмежуватися виключно класичною тріадною моделлю Р. Пірса (об'єкт – знак – інтерпретатор), так як потреба в універсалізмі застосування вимагає від дизайнера усвідомленого контексту предмета або середовища, де піктограма функціонуватиме (Chiu et al, 2012 : 3).

Як і в багатьох інших випадках, дослідники залучають розвиваючий дидактичний контекст в якості методики вивчення своїх припущень та апробування способів практичного застосування дизайн-рішень. Набір принципів дизайну піктограм: принцип очевидної видимості, принцип візуальної подібності і принцип концептуальної подібності, окреслені як дидактична гра, яка одночасно мотивує і навчає користувачів до коректної «амплітуди використання» (Chiu et al, 2012 : 3).

До подібного пошуку ключового універсального принципу, який здатен бути запорукою успішного проектування дизайн-об'єктів вдається і П. А. Арндт (Arndt P. A.). Його стаття пропонує принцип аранжування об'єктів навчання як системну технологію апробації предметної сутності та норм використання дизайн-об'єктів (Arndt, 2012 : 1).

Пошук універсальних принципів та розвиваючих дизайн-об'єктів має в англomовній історіографії історичний вектор аналізу. Наприклад, М. Жиховська (M. Żychowska), вивчаючи досвід «Баухаузу», пропонує аналізувати історичні коріння такого підходу, їхню традиційність у практиках підготовки дизайнерів. Вона нагадує, що у межах програми «Баухаузу» робота над проектуванням дизайн-об'єктів тривала у процесі навчання. На певній стадії (зазвичай на етапі роботи в матеріалі та формування прототипів) такі проекти набували властивостей реального дизайнерсько-технічного засобу для проектування. На досить широкому матеріалі М. Жиховська демонструє, як у ході проектування естетики архітектурної будівлі студенти цього відомого у Європі закладу організовувались навколо певного дизайн-об'єкту або групи об'єктів, які у подальшому виступали як основа для моделювання. Це дозволяє їй зробити висновок, що у «Баухаузі» із дидактичної гри часто формувалися концептуальні правила для реальної архітектури. Така навчальна модель містила декілька етапів. В межах першого (початкового) студенти здійснювали ескізування, переважно у вигляді малюнку від руки графічними матеріалами. Умовою цього етапу було слідування певним вихідним принципами, які визначалися тьютором (наставником) під час постановки завдання. Наприклад, у 1920-х – 1930-х роках це переважно проектування графічних композицій із системою вигнутих та прямих форм, що розглядалося як обмежений набір відтворюваних елементів (Żychowska, 2019 : 136-137).

На другому етапі відбувалася робота у матеріалі. Досить часто створення прототипів виконувалось в складних техніках, що були близькими до промислових. Приміром, для побудови багатьох студентських моделей були задіяні набори форм із литого скла.

Зрештою, на третьому етапі виникала фінальна концепція архітектурного рішення, що естетика та морфологія якої «виростала» за допомогою спроектованого об'єкту. Як вважає М. Жиховська, сама по собі така дидактична гра із опорою на дизайн-об'єкт, виконаний в матеріалі, досить помітно вплинула на ідею модульності та стандартизації архітектури, яка у той період часу активно просували учасники руху «Баухауз» (Żychowska, 2019 : 137).

2.2. Другий дослідницький тренд присвячений аналізу конкретних форм та методів взаємодії людини із дизайн-середовищем (спроектованим

середовищем: музейним, навчальним, громадським), де особлива предметна форма або технологія потребує узгодження щодо практик користування, ергономіки та естетики.

За нашими спостереженнями, досить часто такі дослідження також оперують поняттями універсальних норм дизайну, проте їхнє застосування та аналіз розглянуті у межах досить вузького життєвого прикладу.

Приміром, у статті Е. А. Янт (Jant E. A.) в якості такої системної категорії виступає інтерконтекстуальність: принцип проектування дизайн-об'єктів, який передбачає, що початковий та набутий предметні контексти пояснюються та вивчаються таким чином, що підкреслити стосунки між ними. Такий широкий погляд вимагає переосмислення методів та принципів формування розвиваючих об'єктів, які використовуються у навчанні. Контекст досить важко виміряти та унормувати, тому практики користування предметним дизайном у побуті часто суперечать первісному задуму, а отже потребують дидактичної уваги (Jant, 2014 : 9).

Зазначену методика авторка статті демонструє на прикладі взаємодії із дітьми у музейному середовищі, де принагідно змикаються між собою практики навчання та проектування. Е. А. Янт переконливо доводить, що спроектовані як дизайн-об'єкти музейні експонати (інсталяції, стенди, окремі предмети) для дитячого сприйняття є вагомими стимулами практичної взаємодії. Авторка наголошує, що «діти вчаться найкраще через прямий контакт та взаємодію з предметами» (Jant, 2014 : 9), а отже це є основним меседжем для формування матеріальної природи розвиваючого дизайн-об'єкту.

Цікаву пропозицію щодо ролі структурного аналізу дизайн-об'єктів на прикладі проектування елементів інтер'єру пропонує Л. Грицюк (L. Hrytsyuk). В статті саме структурування визначається в якості головного дидактичного прийому, який водночас унормовує і практики послідовної роботи над дизайн-об'єктами, і техніки навчання майстерності. В інтерпретації вченої інтер'єр виступає у ролі своєрідної навчальної лабораторії, в межах якої структурне проектування є дидактичним тлом для авторського дизайн-рішення.

Наприклад, Л. Грицюк поділяє елементів інтер'єру на чотири основні групи: конструктивні елементи – монтажні – функціональні – декоративні. Взаємодія цих складових та їхня рекомбінація дозволяє дизайнерові проектувати не лише виразні рішення, але й структурувати сам процес проектування як навчальний компонент. Окремо звернемо уваги на гнучкість визначення властивостей кожної групи, що також є програмним твердженням авторки. Приміром, до групи конструктивних елементів зазначена дидактична модель відносить ті дизайн-об'єкти, що беруть участь у зміні простору або помітному доповненні його естетики. При цьому приєднані та інтегровані об'єкти розглядаються в якості підсистеми у рамках групи (Hrytsyuk, 2014 : 8).

3. Напря́м третій: принципи, методика та техніки дизайн-проектування розвиваючих об'єктів.

Прикладом проектування розвиваючого дизайн-об'єкту у напрямі інклюзивного дизайну є публікація групи авторів, що розробляли спеціальну систему керування для кампанії «Go Baby Go». Це некомерційна організація, яка

зосереджена на проектуванні різноманітних способів пересування дітей з когнітивними або руховими порушеннями. В даному рішенні об'єкт керування – дитячий пересувний пристрій, виконаний як мікроавтомобіль – потребував особливого типу тактильного дизайну, із рухами, що не пов'язані з традиційною дитячою моторикою. Дизайн-об'єкт представляє собою конструкцію, розташовану на рівні голови маленького водія. Кнопки керування розташовані навколо голови, їх можна натискати рухами голови, завіюючи практично усі доступні площини. Кнопки-сенсори, різнокольорові, із специфічними розмірами та ергономікою (Pickering et al, 2019 : 11).

В даному прикладі нам важливо підкреслити ті концепти, яка автори проекту використовували в якості принципів засад розвиваючого дизайну.

По-перше, це принцип максимальної доступності керування, що не має вагомих відмінностей від традиційного способу дитячого керування руками та педалями (звісно, під наглядом дорослих). Це дозволяє в ході використання об'єкту ставити рівнозначні завдання для дітей усіх категорій (у тому числі і з особливими потребами).

По-друге, принцип тактильності дизайн-рішення, яке мало враховувати технічні можливості сенсорних матриць керування (кнопок) та фізіології дитячої моторики. По-третє, функціональності художньої виразності дизайн-об'єкту, що мав пропонувати не лише естетично довершену систему рішень, але й надавати сенсорам додаткових властивостей айдентики (зокрема, колір кнопки) (Pickering et al, 2019 : 11).

У цьому ж напрямі мі вкрай цікавим є дослідження Т. Хітрона (Т. Nitron), керівника групи дослідників, які займаються впровадженням елементів доданої реальності у звичайні дитячі ігри на свіжому повітрі. З точки зору авторів, цифрове покращення таких ігор є одночасно складним завданням для дизайну та вагомий поведінковим викликом. Діти у всьому світі все частіше віддають перевагу цифровим розвагам, що потенційно може мати небезпечні наслідки для фізіології розвитку. Поза тим, на сьогодні існує порівняно невелика кількість досліджень щодо компаративного аналізу цифрових та нецифрових ігор із використанням дизайн-об'єктів, як підкреслюють вчені. Процес проектування дизайнери розпочали з формально простих предметів (паличок та каменів), які зазвичай використовуються дітьми і є легкодоступними у зовнішньому середовищі. Паралельно із цим дизайнерами проектувалися художні властивості з акцентом на об'єктах, які звичні для дітей під час ігри на свіжому повітрі з елементами рухомої ігрової взаємодії (кидати, ловити, рухатись). На думку вчених, такий процес проектування має призвести до ігрових моделей, що є аналогічними традиційним вуличним іграм. Для кращого розуміння впливу технологій на форму та особливості проведення ігор на свіжому повітрі із елементами доданої реальності необхідне порівняння між ідентичними версіями одного і того ж ігрового дизайн-об'єкта. В якості такого об'єкту авторами дослідження була обрана звичайна паличка, що імітує фактично будь-який «живий» ігровий об'єкт, привласнений для гри дітьми. У конструктивному сенсі дизайн цього об'єкту дотримувався підходу «прозора технологія» (повна верифікації кожного елемента, відкрита інформація щодо даних тестування,

відкрите програмне забезпечення). Безпосередньо у зазначеному дослідницькому кейсі автори зосередилися на аналізі впливу цифрових аспектів прототипу на реальний ігровий предмет. Щоб краще зрозуміти цифровий вплив на моделі реальної гри, вчені порівнюють основні аспекти взаємодії тактильних та ергономічних властивостей дизайн-об'єкту (приміром, відчуття подій користувача та осмислення ним зворотного зв'язку із дизайн-об'єктом (Nitron et al, 2018 : 7).

Дидактичний розвиваючий дизайн-об'єкт як універсальне явище перебуває в центрі уваги групи дослідників, які вивчають навчальне обладнання для студентів дизайнерських спеціальностей. Автори обрали в якості головного напрямку розвиток візуальних навичок, так як саме вони, з точки зору вчених, є принципово важливими для визначення художнього контексту дизайн-проекування. Під наочними візуальними вміннями вчені мають на увазі три групи компетенцій, які є вкрай важливими для професійної діяльності: 1) технічні навички, що забезпечують вміння виконувати об'єкти у матеріалі; 2) просторове мислення, на якому базується здатність до сприйняття та естетичного узагальнення; 3) художньо-образне мислення, що є основою здатності до творчості (Vekhter, 2019 : 12). На цій основі група вчених проектує лінійну дидактичну гру із серійних навчальних об'єктів. Дизайн-рішення такого обладнання ґрунтується на принципах мінімалізму.

Як стверджує керівник групи Є. Вехтер (E. Vekhter) логіка дидактичної гри, яка загалом визначала специфіку дизайну об'єктів, базуються на розвитку в учнів вміння аналізувати структури складного об'єкта: а) побачити базові морфологічні риси; б) визначити їх особливості та окреслити специфіку використання; с) трансформувати (змінити) (Vekhter, 2019 : 12). Така методика, у першу чергу, ґрунтується на навичках морфологічного аналізу, який є методом вивчення форми, дизайну деталей об'єкту та іноді структурних рис їхнього поєднання. Саме тому автори наголошують на важливості розвитку зорових навичок у дизайнерів на початковому етапі навчання. Дидактичне ігрове обладнання, яке забезпечує формування стійких навичок морфологічного аналізу є важливим кроком до проектування якісного та сучасного дизайну.

Важливо наголосити на тому, що автори пропонують дидактичні дизайн-об'єкти у двох комплектаціях: як реальний об'єкт (наочне дидактичне обладнання), та в онлайн-форматі (мультимедійний комплект). Оскільки у матеріальному варіанті обладнання забезпечує надійність зорового сприйняття і дозволяє сприймати глибину простору, автори наголошують на його первинності (Vekhter, 2019 : 12).

Висновки. Як засвідчує проведений нами аналіз наукової літератури, проблематика розвиваючого дизайн-об'єкту активно досліджується у декількох напрямках, які визначені нами з огляду на частотність повторення ключових концептуальних проблем та репрезентативність дослідницьких пропозицій.

Важливо відмітити, що англomовне академічне середовище постійно працює над термінологічним апаратом досліджень, намагаючись максимально широко використовувати нові технічні тренди та інновації для осмислення як естетичних, так і технічних категорій дизайну. Поняття «спільного дизайну» (со-

design) та «дизайну взаємодії» (Interaction Design) застосовуються як нормативні категорії в дидактичних практиках. В зазначеному контексті набувають особливої ваги і концепції *повсякденної та розумної естетики* (Everyday / Smart Aesthetics) та «повнотілесного мислення» (Full Body Thinking).

Вкрай важливе значення для сучасного етапу дослідження проблематики має напрям пошуку алгоритмів взаємодії людини та технології. У цих рамках ми вважаємо за необхідне виокремити два основні тренди: а) аналізу універсальних принципів дидактики дизайн-об'єкту; б) дослідженню конкретних форм та методів взаємодії людини із спроектованим. Обидва тренди фіксують винятково важливе значення, що має дидактичний компонент для проектування та верифікації дизайн-об'єктів, орієнтованих на розвиваючі стратегії.

Принципи, методики та техніки дизайн-проекування розвиваючих об'єктів становлять цілком окремий аналітичний напрям, що в цілому узагальнює два попередні дослідницькі явища.

Список використаних джерел

1. Arndt P. A. Design of learning spaces: Emotional and cognitive effects of learning environments in relation to child development. *Mind, Brain, and Education*. 2012. Т. 6. №. 1. P. 41-48.
2. Cesário V., Coelho A., Nisi V. Co-designing gaming experiences for museums with teenagers. *Interactivity, Game Creation, Design, Learning, and Innovation*. Springer, Cham, 2018. P. 38-47.
3. Chiu S., Koong C. S., Fan S. H. Icon design principles for preschoolers: Implications derived from child development. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2012. Т. 64. P. 228-237.
4. Ferrara M., Russo A. C. Next smart design: Inclusion, emotions, interaction in the concept of baby soothing, caring and monitoring smart solutions. *International Conference on Intelligent Human Systems Integration*. Springer, Cham, 2018. P. 673-679.
5. Fjola G. Didactic of art or art of didactic? *Interdisciplinary Journal of Research and Development*. 2017. Vol. 4, № 4, P. 42-49.
6. Hitron T. et al. Digital Outdoor play: Benefits and risks from an interaction design perspective. *Proceedings of the 2018 CHI conference on Human Factors in Computing Systems*. 2018. P. 1-13.
7. Hrytsyuk L. Some Didactic Aspects in the Theory of Interior Design. *Środowisko Mieszkaniove*. 2014. №. 13. P. 66-69.
8. Jant E. A. et al. Conversation and object manipulation influence children's learning in a museum. *Child development*. 2014. Т. 85. №. 5. P. 2029-2045.
9. Jantke K. P., Knauf R. Didactic design through storyboarding: Standard concepts for standard tools. *ACM International Conference Proceeding Series*. 2005. Т. 92. P. 20-25.
10. Neubauer R., Bohemia E., Harman K. Rethinking design: from the methodology of innovation to the object of design. *Design Issues*. 2020. Т. 36. №. 2. P. 18-27.
11. Pickering, L., Fox, A., Elliott, P., & Wolwowitz, J. Go Baby Go Senior

Design. Pilot Scholars Version (Modified MLA Style). Engineering E-Portfolios and Projects. 9. https://pilotscholars.up.edu/egr_project/9

12. Vekhter E. V. et al. A Comprehensive Solution to the Problem of the Development of Drawing Skills with the Help of Didactic Equipment. CEUR Workshop Proceedings. 2019. P. 194-197.

13. Żychowska M. J. Bauhaus – Didactic Experiments and Their Legacy. Glob. J. Eng. Educ. 2019. №21. P. 134-138.

Abstract. *Didactic design objects are a relevant group of design objects. The main characteristic of which is related to various practices of learning and gaining experience, which often leads to a rethinking of the usual material stereotypes. It is the developing context of this type of objects that is important for their development of their characteristics. The basic conditions for the design of didactic design objects are exclusively oriented towards the development and acquisition of relevant experience, as carriers of a certain didactic content and at the same time tools for the formation of abilities and skills.*

The article discusses the principles and means of designing a didactic developing design object, based on English-language historiographic reviews of the issue. Based on the modern artistic discourse, the concept of design object is considered as one of the main ones in the study of subject design. The article examines the developing design object that appears in the research of foreign scientists as an independent problem, which is formed on the basis of general trends in the development of object design.

It is shown that the English-speaking academic environment is constantly working on the terminological apparatus of research, widely using new technical trends and innovations to understand both aesthetic and technical categories of design. The concepts of "co-design" and "interaction design" are used as normative categories in didactic practices.

The author of the article considered the main issues that English-speaking researchers pay attention to, namely: 1. conceptual and terminological issues; 2. the question of the developing design object in the process of human-technology interaction; 3. issues of principles, methods and techniques of design and development of developing objects.

The research of the problem, carried out by the author of the article, is aimed at finding algorithms for the interaction of people and technology. According to the results of this search, two main trends were singled out: a) analysis of universal principles of design-object didactics; b) the study of specific forms and methods of human interaction with the designed.

Keywords: *object design, artistic discourse, design-projection, developing didactics.*

УДК 930/94(73)“1898”

SPANISH-AMERICAN WAR OF 1898: HISTORIOGRAPHICAL OBSERVATIONS**ІСПАНО-АМЕРИКАНСЬКА ВІЙНА 1898 р.: ІСТОРИОГРАФІЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ****Morozov O.V.***Doctor of Historical Sciences, as.prof. / д.іст.н.доц.**orsid.org/0000-0002-3484-3570**University of Customs and Finance, Dnipro, Vernadskogo, 2/4, 49000*

Анотація. В роботі розглядається процес становлення історіографії іспано-американської війни 1898 р. Після завершення конфлікту розпочався тривалий процес дослідження його причин та наслідків. Активізація наукових розвідок у цьому напрямку спостерігається з 1930-х рр. у США і після Другої світової війни в Європі. З самого початку наукова увага істориків була зосереджена на соціально-політичних, економічних і дипломатичних аспектах. Сам хід військового конфлікту, його особливості залишались недостатньо розробленими. Наприкінці XX – на початку XXI ст. науковий інтерес до згаданого військового протистояння знову зріс. Зростає інтерес до більш кваліфікованого і всебічного висвітлення використання морської сили супротивниками під час війни 1898 р.

Ключові слова: Історіографія, морська політика, флот, міжнародні відносини, експансія.

Вступ.

Актуальність роботи пов'язана з недостатнім рівнем розробки вітчизняними істориками проблематики історії військових конфліктів останнього десятиріччя XIX – початку XX ст., і це повною мірою стосується дослідження ролі та місця морської сили у вирішенні локальних міжнародних суперечок зазначеного періоду. До переліку таких конфліктів, в якому військові флоти відіграли значну роль відноситься іспано-американська війна 1898 р.

В процесі дослідження історії іспано-американського протистояння 1898 р. сформувався два історіографічних напрями. Один з них розкривав соціально-економічні та дипломатичні обставини конфлікту і другий, менш відомий – присвячений безпосередньо історії військових дій на двох театрах: карибському та тихоокеанському. Цей історіографічний напрям залишається менш відомим, що стимулює до його популяризації у наукових колах.

Дослідження історіографічних аспектів історії іспано-американської війни 1898 р. ґрунтується у першу чергу на публікаціях, що присвячені історії формування теорії північноамериканського експансіонізму. До цієї групи належать наукові праці У. Лафібера [1], А. Шлезінгера [2], Л. Ленгли [3], Г. Коммейджера [4], В. Лана [5]. Але якщо політико-дипломатичні фактори іспано-американської війни знайшли більш-менш повне відображення в історіографії, то проблема морської та технічної політики, особливо Іспанії залишались фактично білою плямою, змушуючи істориків робити поверхневі висновки. Тим часом з 1970-х рр. з'явилися фундаментальні дослідження іспанських істориків, що базувались на архівних документах, з яких зняли гриф обмеженого доступу. І запровадження їх у науковий обіг змушує по новому подивитися на військово-морську політику Іспанії напередодні 1898 р. Це в першу чергу праці таких істориків як А. Родрігес Гонсалес [6], А. Анка Аламільйо [7], Х. Коельйо Лільйо

[8].

Метою нашого дослідження є аналіз основних тенденцій та закономірностей висвітлення історіографією передумов та подій іспано-американської війни 1898 р. та ролі яку відіграли морські сили під час цього конфлікту.

Основний текст.

Перед тим як розпочати викладення основного матеріалу зробимо невеликий історичний огляд іспано-американських взаємовідносин напередодні конфлікту і в першу чергу події навколо о. Куба, де відбувались основні військові дії. З 1510 р. іспанці розпочинають ґрунтовно експлуатувати острів Куба, а з 1524 р. завозити африканців-рабів. З часом частина іспанців остаточно зв'язала своє життя з Кубою, що надало поштовх для формування нової місцевої соціальної групи – креолів. З часом економічні та політичні інтереси кубинських креолів та метрополії все частіше не збігаються і поширюються ідеї незалежності Куби від Іспанії.

У 1818 р. іспанський уряд скасовує заборону на торгівлю Куби з іншими країнами, що поступово переорієнтувало місцеву промисловість на ринок Північно-Американських Сполучених Штатів (далі ПАСШ). Загострення кризи відносин між кубинцями та іспанською адміністрацією переросло у відкрите повстання та війну яка тривала десять років (1868–1878). За результатами миру між кубинськими повстанцями та іспанською адміністрацією креоли отримали право делегувати до іспанських кортесів 24 депутата. Але основна загроза для іспанської Куби полягала в іншому. Після скасування заборони торгівлі для Куби продовжували зміцнюватись економічні зв'язки з ПАСШ. Обсяги інвестованих капіталів північно-американських ділок постійно зростали, особливо в цукрову промисловість. У 1890 р. створюється американський цукровий трест, який охоплював половину всього цукру-сирця, що вироблявся на Кубі. Наприкінці століття цей трест вже контролював все виробництво кубинського цукру. Так у 1894 р. з 1054214 т з виробленого цукру до ПАСШ було вивезено 956524 т, а до Іспанії – лише 23295 т [9, с. 11]. Крім цукрової галузі, сферою інтересів північноамериканських підприємців стали тютюнова промисловість, будівництво залізниць, розробка залізної руди та марганця. На середину 1890-х рр. 75 % всієї залізної руди з Куби добували три американські компанії. На 1898 р. товарообіг між Кубою і ПАСШ перевищував 102 млн. долл., а загальний обсяг інвестицій складав – 50 млн. дол.

Таким чином, щоб утримати Кубу, Іспанія, країна з населенням 18 млн. чоловік, з яких лише менше 1 млн. було зайнято в промисловості змушена вступити в боротьбу з багатонаселеною державою і населенням 80 млн. чоловік. Північно-Американські штати завершив реконструкцію після Громадянської війни та захистив власну промисловість протекціоністськими тарифами змусили європейські держави переорієнтуватись на експорт капіталів у північно-американський ринок. До 1890 р. було інвестовано 3 млрд. дол. Американці більш активно почали розмірковувати про нові ринки збуту та ресурсні бази. Після того як ПАСШ вийшли широким фронтом на узбережжя Тихого океану, серед американських підприємців набувають популярності ідеї

проникнення на азійські ринки. Ідеологічним підґрунтям таких ідей стали роботи американських істориків Д. Фіске та Д. Стронга, що побачили світ у 1885 р. і відверто закликали до анексіонізму.

У подальшому, до кагорти політиків та інтелектуалів, що дискутували з приводу розширення північно-американського впливу додалися і військові. В 1890 р. побачила світ книга викладача Н'юпортського військово-морського коледжу Альфреда Мехена "Вплив морської сили на історію", в якій розкривалась роль морської сили для створення майбутньої торговельної імперії ПАСШ [10]. Ще раніше, А. Мехен в публікації 1883 р. "Води Мексиканського заливу та внутрішні води Сполучених Штатів" вказував на необхідність експансії до країн Карибського басейну з метою забезпечення контролю за майбутнім Панамським каналом [11]. В світі цих ідей Куба набувала значення важливого опорного пункту для американського флоту, але сама Іспанія не бажала розлучатися зі своїми володіннями.

Попри коротку свою тривалість, іспано-американська війна мала важливі наслідки для подальшої історії Сполучених Штатів. Вони оволоділи водночас о. Гуам, Пуерто-Ріко, Філіппінськими островами мали фактичний контроль над Кубою.

Розглянемо загальнополітичні аспекти, аналіз яких зайняв значне місце у північноамериканській історіографії. Аналіз досліджень північноамериканських дослідників дозволяє виділити наступні центральні тези, які пояснюють причини та наслідки конфлікту з Іспанією. Перший: частина істориків розцінюють результати війни з Іспанією у контексті перетворення США на імперську державу [12]. Слід відзначити, що північноамериканськими істориками традиційно і дуже активно вживалась теза, яка пояснювала причини війни, бажанням американського уряду допомогти кубинцям скинути «репресивний» іспанський режим правління. Дослідники першої половини ХХ ст. часто трактували втягнення у війну як непотрібне, невмотивоване, підбурене агресивними настроями окремих кіл американського суспільства. Саме на цьому акцентує увагу В. Міліс [13], намагаючись довести, що президент США В. Мак-Кінлі втягнув країну у війну з Іспанією під тиском громадської думки.

Після Другої світової війни погляди американської історичної спільноти дещо змінюють акценти у трактуванні причин іспано-американського конфлікту. На перше місце висувуються прагматичні причини. А саме тиск на уряд Сполучених Штатів з боку великих промислових та торгових корпорацій, які бачили у Карибських островах широкі економічні можливості, а володіння Філіппінами розцінювали як плацдарм для вторгнення на індокитайський та китайський ринки [14].

Уіл'ям Лафібер на сторінках монографії «Американская историография внешней политики США» також погоджується із думкою багатьох своїх попередників про те, що певним стимулом до експансіоністської зовнішньої політики стала економічна депресія у США, що розпочалась ще з 1870-х рр., однак загострилася у 1893–1896 рр. Таким чином початок іспано-американської війни 1898 р. стимулював вихід економіки Сполучених Штатів з

кризи [1, с. 201].

Сучасний історик Р. Хенніген намагається акумулювати воєдино усі фактори активізації зовнішньої політики США наприкінці XIX ст.. Він зазначає, президенти – від В. Маккінлі до В. Вільсона – перебували у “пошуку порядку”, який би спирався на міжнародну систему, сприятливу для поступової американської політичної та економічної експансії. При цьому у цій системі “цивілізовані” західні нації зможуть жити між собою у злагоді, якщо нестимуть порядок і просвіту іншим народам. І хоча Хенніген не заперечує роль економічних чинників, однак вагомішими мотивами американського імперіалізму він вважає політичні та ідеологічні цілі [15].

Радянська історіографія іспано-американського конфлікту 1950-1970-х рр. презентована дослідженнями Л. Слезкіна [9], Л. Владимірова [16], Н. Иноземцева [17]. В процесі дослідження проблеми автори, спираючись у першу чергу на великий масив дипломатичних джерел, концепції північноамериканської історіографії послідовно доводять тези про економічну і соціально-політичну природу експансіонізму ПАСШ. В той же час, досліджуючи політико-економічні та дипломатичні аспекти цієї війни автори не приділяють значної уваги аналізу власне подіям військової кампанії.

Історичні дослідження військових аспектів іспано-американської війни 1898 р. побачили світ вже через рік після завершення конфлікту. Друга хвиля інтересу сформувалась у наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр., у зв'язку з введенням у науковий обіг нових джерел.

Іспано-американська війна 1898 р. стала справжнім тріумфом військово-морських сил США. Мова йде про дві морські перемоги: бій при Кавіте на Філіппінських островах 1 травня 1898 р. та розгром іспанської ескадри у Сант'яго-де-Куба 2 липня. Першими узагальнюючими працями про хід іспано-американської війни стали роботи американського військово-морського теоретика та історика А. Мехена [18], відомого англійського морського історика кінця XIX першої половини XX ст. Х. Вільсона [19], німецького адмірала А. Штенцеля [20]. Із зазначених авторів найбільш якісно і об'єктивно події протистояння на морі флотів США та Іспанії висвітлив А. Штенцель. Він надав розгорнутий критичний аналіз планів використання військово-морських сил. Характеристику технічного стану ворогуючих флотів, їх матеріальне забезпечення на театрі військових дій, тилове забезпечення. В роботі Штенцеля приділено увагу і такому аспекту, як ефективність артилерійського вогню під час бою при Сант'яго-де-Куба. Згідно з даними, що наводить німецький адмірал з 7100 снарядів випущених американськими кораблями лише 101 влучив у ціль, що склало показник влучень всього 1,63. Крім того, Штенцель один з перших, хто звернув увагу на провокативний вибух та загибель американського броненосця 2-го класу «Мен» на рейді Сант'яго-де-Куба, що стало приводом для вступу США у іспано-кубинський внутрішній конфлікт. Це трапилось 15 лютого 1898 р. і в результаті вибуху загинуло 266 членів команди американського броненосця.

Найбільш повний аналіз і опис сухопутної частини військової кампанії міститься в працях російських військових офіційних спостерігачів при

американській армії – полковників генерального штабу Я. Жилинського [21] та М. Єрмолова [22]. Роботи відзначаються детальною характеристикою театру військових дій на Філіппінських островах та Кубі. Аналізується військове планування сторін конфлікту. Надається характеристика військовій організації армій Іспанії та ПАСШ. Жилинський та Єрмолов особливу увагу приділяють аналізу діяльності тилу та госпітальних служб американської та іспанської армій. Так за даними, що наводить Я. Жилинський під час військових дій на Кубі середньодобові втрати американських військ сягали 850 чол. Під час кубинської експедиції американський корпус втратив померлими лише від тифу 2565 чоловік.

Перший детальний опис морської частини іспано-американської кампанії з'явився вже у 1899 р., автором якого став російський військово-морський агент лейтенант князь А. Лівен [23]. Князь Лівен був не лише свідком морського бою при Сант-Яго і поразки іспанської ескадри, він зміг першим потрапити на пошкоджені іспанські кораблі і зробити детальний звіт з фото про характер бойових ушкоджень та ефективність корабельної зброї.

В 1980-х рр. завдяки новим дослідженням іспанських істориків (А. Родрігес Гонсалес, А. Анка Аламільйо) актуальність теми іспано-американської війни знову зростає. Вони запропонували методику дослідження подій конфлікту через призму аналізу військово-морської та технічної політики іспанського уряду і морського міністерства починаючи з 1881 р. Реалізація такої методики дозволяє зменшити вплив на процес дослідження фактору «післязнання» і дозволяє зрозуміти мотивацію та причини, що підштовхували американців та іспанців до відповідних кроків.

На початку 2000-х рр. побачили світ спеціалізовані монографії присвячені іспано-американській війні. Це «Испано-американская война 1898 г.» Р.В. Кондратенко [24] і «Испано-американская война 1898 года. Хроника действий на море» А. А. Белова [25]. Монографія Р.Кондратенко це узагальнююча праця, яка акумулювала результати досліджень попередніх поколінь істориків і якісно та ґрунтовно розкриває політичні, економічні та військові аспекти цієї війни. Розглянуто не лише хід військової кампанії, а також революційні змагання кубинців, які виступали «другим» фронтом для іспанців, що значно їм ускладнювало протидію американському флоту і армії.

Дослідження А. Белова присвячено морському протистоянню США та Іспанії. Автор проаналізував військово-морські доктрини обох держав напередодні зіткнення. Значну увагу в роботі приділено порівнянню технологічних потенціалів сторін, а також рівню бойової підготовки в обох флотах. Серед позитивних якостей монографії А. Белова потрібно відзначити залучення іспанських першоджерел.

На сучасному етапі розвитку історіографії зазначеної проблематики знаходять своє місце і комбіновані методики дослідження. Мова йде про інтеграцію математичного аналізу і джерелознавства. Так М.В. Мітюков 2008 р. захистив докторську дисертацію, виконану на стику двох спеціальностей: математичної і історіографії та джерелознавства. Дисертація вирішувала завдання з використання математичних методів для реконструкції військової

історії на базі історичних джерел. І дослідницьким полем виступили морські бої часів іспано-американської війни 1898 р. Вагоме місце займають публікації М.В. Мітюкова, присвячені різним аспектам історії іспанського флоту, та його участі у війні з США 1898 р. Авторський прийом М.Мітюкова полягає у дослідженні різноманітних аспектів військових дій на морі у 1898 р. через індивідуальну історію окремих кораблів Іспанії та США, що брали участь у морських кампаніях [26].

Висновки.

Історіографічна ретроспектива історії іспано-американської війни 1898 р., особливо використання морської сили, свідчить про незначну увагу науковців різних поколінь до цієї проблематики. Як правило політико-економічні та дипломатичні аспекти цього конфлікту поглинають основну увагу дослідників. Крім того, значна доля архівних джерел, особливо Морського міністерства США, які присвячені участі американського флоту у цій війні залишаються поза увагою істориків. Останній раз до них звертались в 1900–1902 рр. Склалась парадоксальна ситуація, коли іспано-американська війна 1898 р. як історична подія широко відома і активно згадується в історіографії історії міжнародних відносин і у той же час, у військовій історії цей конфлікт залишається «білою плямою». Саме це відкриває широкі перспективи для наукової актуалізації цієї теми через повернення до кропіткої роботи з архівними джерелами, більшість яких чекає свого часу.

Відносно морської складової історії цього конфлікту, то свого часу чекають таки питання як то: матеріально-технічне та тилове забезпечення флотів під час війни 1898 р., вплив конфлікту на морські комунікації і перевезення в Атлантичному і Тихому океані, бойова підготовка у флотах Іспанії та США напередодні зіткнення.

Література:

1. Лафибер У. Американская историография внешней политики США // Новая и новейшая история. 1993. № 1. С. 195–204.
2. Шлезингер А. Циклы американской истории. Москва: Прогресс–Академия, 1992. 688 с.
3. Langley L. The Banana Wars: United States Intervention in the Caribbean, 1898-1934. SR Books, 2001. 265 p.
4. Коммейджер Г. Американское сознание. Интерпретация американской мысли и характера с 1880-х годов. // США: экономика, политика, идеология. 1993. № 9. С. 84-93; № 10. С. 95-106; № 11. С. 102-108.
5. Лан В. И. США: От испано-американской до первой мировой войны. Москва : Наука, 1975. 362 с.
6. Rodríguez González A.R. Política naval de la restauración (1875–1898). Madrid: Editorial San Martín, 1988. 522 p.
7. Anca A.A., Mitiukow N.W. Ispanskiy bronenosets «Pelayo». S-Peterburg, 2004. 56 p.
8. Coello Lillo J.L., Rodríguez González A.R. Buques de la Armada Española. A través de la fotografía (1849–1900). Madrid: Aqualarga, 2001. 280 p.

9. Слезкин Л.Ю. Испано-американская война 1898 г. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1956. 136 с.
10. Мехен А. Влияние морской силы на историю, 1660-1783. Москва: Изд-во АСТ, 2002. 634 с.
11. Дементьев И.П. Доктрина морской мощи Альфреда Мэхена // США. Экономика, политика, идеология. 1972. № 5. С.36–47.
12. Abrahamson J. L. America Arms for a New Century: The Making of a Great Military Power. New York, 1981. 253 p. ; Trask D. F. The War with Spain in 1898. New York; London, 1981. 654 p.; Филипп С. Фонер Испано-кубино-американская война и рождение американского империализма 1898 – 1902 гг.: В 2 т. Москва : Прогресс, 1977. Т.1. 371 с.; Т.2. 358 с.
13. Миньяр-Белоручев К. В. Территориальная экспансия и развитие США в XIX веке // Вестник Челябинского государственного университета. 2009. № 41. С. 123–132.
14. Рузвельт Ф. Д. Беседы у камина: о кризисе, олигархах и войне. Москва : Алгоритм, 2012. 350 с.
15. Hannigen R.E. The New World Power. American Foreign History, 1898-1917. Philadelphia, 2002. 365 p.
16. Владимиров Л. С. Дипломатия США в период американо-испанской войны. Москва : Госполитиздат, 1957. 254 с.
17. Иноземцев Н. Н. Внешняя политика США в эпоху империализма . Москва : Госполитиздат, 1960. 762 с.
18. Мехен А. Стратегический обзор действий на море во время Испано-американской войны / пер. лейт. Н. Кладо. Санкт-Петербург : 1899. 57 с.
19. Wilson H.W. The War in the West // The Downfall of Spain. Naval History of the Spanish-American war. London : Simpson Jaw, Marston & Co, 1900. P. 111–123.
20. Штенцель А. История войн на море: с древнейших времен до конца XIX века. В 2-х т. Т.2. Москва : Изографус, 2002. 800 с.
21. Жилинский Я.Г. Испано-Американская война. Отчет командированного к испанским войскам на о. Кубу полковника Жилинского. Санкт-Петербург : Воен.-учен. ком. Гл. штаба, 1899. 267 с.
22. Ермолов Н.С. Филиппинская операция. Отчет командированного к американским войскам на о. Кубу полковника Ермолова. Испано-американская война на Тихом океане / Сборник статей. Ч. 3. Санкт-Петербург : «Изд.дом Ладога», 2007. 58 с.
23. Ливен А. Американская экспедиция в Сантьяго-де-Куба летом 1898 года // Морской сборник 1899, № 4. С. 14-34.
24. Кондратенко Р.В. Испано-американская война 1898 г. Санкт-Петербург : Цитадель, 2000. 126 с.
25. Белов А.А. Испано-американская война 1898 года. Хроника действий на море. Санкт-Петербург : «Галера-Принт», 2009. 238 с.
26. Mitiukov N.W. Innovations of Spanish Shipbuilding of the Regency's period // Vulye Gody. 2014. № 32 (2). P. 215–225.

Abstract. *The urgency of the work is due to the insufficient level of development by domestic historians of the history of military conflicts of the last decade of the XIX - early XX centuries. This is especially true of the study of the role and place of the naval force in resolving local international disputes of this period. In our opinion, this is especially true of the Spanish-American War of 1898. In the process of studying the history of the Spanish-American confrontation of 1898, two historiographical directions were formed. One of them revealed the socio-economic and diplomatic circumstances of the conflict and the other, lesser known, is devoted directly to the history of hostilities in two theaters: the Caribbean and the Pacific. This historiographical direction remains less known, which stimulates its popularization in scientific circles.*

Keywords: *Historiography, maritime policy, navy, international relations, expansion.*

Стаття відправлена 18.09.2023 р.
© Морозов О.В.

УДК 930

**STUDY OF THE ROLE OF THE CREDIT AND BANKING SYSTEM IN THE
MODERNIZATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE (1861 - 1917):
CONTEMPORARY HISTORICAL, ECONOMIC AND LEGAL VIEWS
ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В МОДЕРНІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ (1861 – 1917 рр.): СУЧАСНІ ІСТОРИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА
ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ**

Mykhaylyuk V. / Михайлюк В.П.

d.hist.s., prof./d.icm.n., проф.

ORSID 0000-0002-8458-0617

*Professor of the Department of History and Archaeology**/ професор кафедри історії та археології**Orsid Volodymyr Dahl East ukrainian national university**Kyiv, 17 John Paul II Street, 01042**Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,**Київ, Іоанна Павла II 17, 01042*

***Анотація.** У статті оглядово розглянуті наукові праці дослідників з історії формування вітчизняної банківської справи у другій половині XIX століття та у перші два десятиліття XX століття. Це був час переходу українського суспільства до ринкових відносин і вільного підприємництва. Для вивчення, аналізу та узагальнення використані наукові доробки з історії України, історії української економічної думки та права. Основна увага приділена статтям, дисертаціям і монографіям, що були опубліковані у XXI столітті. Висвітлені погляди науковців про передумови, етапи становлення і розвитку кредитно-банківської системи. Аналіз наукових праць узагальнено. Це дозволило автору дійти визначених висновків. Серед них: проблема наявно демонструє можливі цікаві напрямки наукових розробок у подальшому; її актуальність та практична значущість не вичерпана. Намічені напрямки можливих досліджень. Вони стосуються розширення вивчення загального і специфічного в окремих регіонах Українських земель. Посилити також вивчення повсякдення в предметах наукових пошуків.*

***Ключові слова:** кредитно-банківська система, економіка України, перехід до ринкових відносин, вільне підприємництво, погляди науковців на проблему, регіони Українських земель, повсякдення.*

Вступ.

Сучасний стан процесів державотворення та розвитку українського суспільства, особливо в умовах боротьби з варварською агресією Росії, нагально порушує питання посилення піклування про основоположні економічні, правові, соціальні тощо підвалини та важелі могутності України. Значне місце серед них займає кредитно-банківська система. Вона є найважливішим показником рівня зрілості фінансового стану державності та спроможності держави забезпечувати стабільний розвиток економіки та інші потреби українського суспільства для оборони країни і за своїм предметом вивчення у повній мірі свідчить про свою актуальність та науково-практичну значущість.

В гуманітарних та соціально-економічних дослідженнях з історії України про період другої половини XIX – початку XX століття накопичений визначений досвід висвітлення питань становлення та ролі кредитно-банківської системи. Актуальність та науково-теоретична й практична значимість їх визначається

тим, що саме в ті часи на українських землях, що входили до складу імперії нинішнього агресора, став наявним прогресивний розвиток підприємництва, становлення банківської системи та інші процеси формування ринкової економіки. Ці процеси тотожні по своїй суті тому, що відбувається вже більше 30 років у сучасній Україні.

Оглядовий аналіз та узагальнення наукових доробок у цьому відношенні, а також виявлення деяких прогалин та окреслення можливих шляхів їх вирішення і визначив мету та завдання статті, що пропонується автором. Основна увага зосереджена на доробках науковців, які були представлені науковій спільноті у перші два десятиліття XXI ст. Серед визначеної їх кількості аналізувалися публікації переважно з історії України. Частка вивчених наукових доробок відтворює економічний та правознавчий аспекти значимої та актуальної проблеми ролі кредитно-банківської системи як у період другої половини XIX – початкових майже двох десятиріть XX століття.

Виклад основного матеріалу.

Розгляд наукових доробок науковців, які вивчали на сучасному етапі окремі аспекти проблеми, структурно побудований на послідовному аналізі праць, по-перше, з історії України; по-друге, з економічної теорії та історії економічної думки; по-третє, з економіко-правових наук.

У ряду перших слід відмітити послідовно-наполегливу працю дослідниці **Валентини Віталіївни Шевченко**. Заслугує на увагу її вдумливий підхід та відношення до планування і реалізації наукових задумок: підготовка статей та тез доповідей на першому етапі, захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на другому та публікація монографії – на третьому.

У ряді своїх статей, що були опубліковані у фахових виданнях у 2005-2009 роках, В.В. Шевченко на основі широкої джерельної бази, насамперед вперше введених у науковий обіг нових архівних документів, проаналізувала та розкрила окремі питання започаткування та становлення підприємницької діяльності банкірів[1], правового регулювання банківської діяльності[2] та соціально-правового статусу банкірів і банківських установ[3], що були утворені та діяли на теренах Південної України.

Подальші обробка та узагальнення й теоретичне осмислення зібраного різнопланового джерельного матеріалу призвели до логічного завершення: у 2010 р. відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук з теми **«Приватна банківська діяльність на території Південної України XIX – початку XX ст.»**[4].

Серед положень та висновків можна виділити наступні, що обґрунтовані В.В. Шевченко, та мають практичне значення для сучасності: 1) сприятливі умови для становлення та розвитку приватного банківського підприємництва в Південній Україні обумовились: по-перше, особливостями цілеспрямованої протекціоністської політики уряду до регіону; по-друге, природно-географічними умовами; по-третє, зовнішньою політикою та міжнародною ситуацією; 2) відміна процесу формування приватного підприємництва в регіоні від загальноросійського полягала, по-перше, у використанні джерел накопичення, які базувалися на зовнішній торгівлі, відкупах та поставках замість

орієнтації на «мануфактурне виробництво та залізничне грюндерство»; по-третє, специфічною звідсіля виступала комерція з обов'язковим поєднанням банківських операцій з експортом переважно хлібом, та поява фірм з мільйонними оборотами (дисертантка у другому розділі автореферату на сторінках 9 та 10 стверджує, що «...на наше переконання, саме остання слугувала основною рушійною силою для розвитку приватного банкірського підприємництва у регіоні. Усі власники банкірських установ входили до числа крупних експортерів. Поряд із суто торговими справами вони займалися й банкірськими. Поєднання цих видів діяльності у першій половині XIX ст. обумовлювалося необхідністю комерційного кредитування та спрощенням системи розрахунків між учасниками міжнародної торгівлі. Ці обставини визначили й спеціалізацію місцевих банкірів на торговому кредиті»); 3) особливої активації приватна банківська діяльність досягла у 1909-1914 рр.

Науковий характер мають тези дисертації та автореферату про соціальну діяльність підприємців та банкірів, їх національність, добродійність та громадську активність.

Новий рівень науково-творчої діяльності В.В. Шевченко виявився в монографічному дослідженні «**Приватне банківське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.)**»[5], що побачило світ у 2010 р. За своєю суттю воно близьке до дисертації, але вирізняється трьома важливими особливостями: акцентована увага на становленні й першості підприємницької та кредитно-банківської діяльності у місті Одеса як регіонального центру, що відігравав велике значення і в загальноімперській банківській справі (цьому присвячена майже повністю перша частина монографії – «Приватна банкірська справа в Одесі у дореформений період»); акцентована увага на ролі людського фактору (третя частина – «Соціокультурний портрет одеського банкіра»); введений новий маловідомий джерельний матеріал.

Отже, усі розглянуті публікації та дисертаційна робота В.В. Шевченко аргументовано розкривають процеси розвитку приватного підприємництва та в цілому дозволяють погодитися з однією з провідних ідей наукових доробок дослідниці про те, що у період другої половини XIX – на початку XX ст. Південь України залишався майже головним осередком приватної банківської справи в імперії.

У рамках загального періоду вивчення проблеми привертають увагу наукові доробки дослідника **Валентина Дмитровича Терещенка**, що присвячені висвітленню проблем фінансування сільського господарства в 1906 – 1916 рр. на українських землях. Науковець вже у перші роки XXI ст. опублікував низку статей та виступів на наукових зібраннях, в яких докладно проаналізував та узагальнив: систему державного кредитування сільського господарства[6], роль і участь Селянського поземельного банку в роки аграрної реформи П. Столипіна в організації переселенського руху українських селян[7] та як засіб реалізації завдань аграрної політики уряду[8].

2005 рік постав для дослідника етапним у контексті підготовки та захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук з теми «**Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в**

Україні (1906 – 1916 рр.)».

Як свідчить зміст автореферату, у дисертації досить ґрунтовно вивчена та використана значна за обсягами джерельна база. Це дозволило, по-перше, дослідити ліквідаційну діяльність кредитних операцій Селянського банку, їх роль у становленні міцного селянського господарства. По-друге, вивчені особливості господарського життя хуторів та відрубів, купівлю землі для яких сприятливо забезпечував Селянський поземельний банк. По-четверте, доведено, що господарське життя та рівень виробничої діяльності хуторів та отрубів був значно вищим, ніж в інших селянських господарствах. По-п'яте, вивчена участь Селянського банку в організації переселенського руху українського селянства. Загалом доведено, що Селянський поземельний банк разом із Дворянським земельним банком утворили систему пільгового державного іпотечного кредиту. За допомогою кредитних утворень уряд був у змозі провадити свою аграрну політику.

Вивчені принципи роботи та напрями діяльності приватних іпотечних банків водночас дозволили також дійти висновку стосовно того, що держава обмежувала їх участь у кредитуванні селянських господарств. У дисертації також проаналізовано співробітництво іпотечних банків з організаціями малого кредитування. Це привело до висновку про те, що недостатній розвиток останніх вкрай негативно впливав на становище клієнтів іпотечних банків, особливо серед селянства[9].

Новаторське вивчення хабарництва в період, що досліджується, та прояву його негативних наслідків у всіх сферах українського суспільства, у тому числі фінансовій, провів здобувач наукового ступеня кандидата історичних наук **Сергій Сергійович Падалка**. У процесі підготовки до захисту наукова спільнота протягом минулого десятиліття поступово знайомила з окремими аспектами проблеми, що подавалися автором до друкованих видань. Серед опублікованих наявні 14 статей в наукових фахових виданнях та 6 повнотекстових матеріалів й тез доповідей, що додатково відображають результати дослідження.

У 2019 р. С. С. Падалка представив до захисту рукопис дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук з теми **«Хабарництво на Правобережній Україні: суспільно – історичні передумови, особливості та засоби протидії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)»**.

Актуальність дослідження найвища з урахуванням сьогодення. Показово, що серед завдань, які вирішував здобувач, в авторефераті дисертації на четвертій сторінці сформульоване і наступне: «... проаналізувати наслідки проникнення хабарництва в найбільш важливі сфери життя суспільства (промисловість, транспорт, **фінанси** (виділено нами – В.М.), митну справу, сільське господарство)».

У дисертації послідовно аналізуються та узагальнюються чинники, що породжували хабарництво та його проникнення майже в усі сфери життя суспільства. Особливий акцент зроблено на розростання апарату чиновників та зміну їх поведінки в умовах посилення свавілля бюрократії. Підкреслено, що саме цей соціальний прошарок став головним важелем у перетворенні

хабарництва із соціальної аномалії, яка притаманна в меншій чи більшій мірі кожному суспільству, в повсякденність функціонування влади, а також набирає сили і стає складовою загальної повсякденної культури і норму існування в суспільних відносинах.

Серед інших загальних результатів дослідження та висновків, на наш погляд, важливо виокремити наступні:

по-перше, суспільство не було готове почати боротьбу з хабарництвом, що призвело з одного боку до падіння авторитету державної влади, а з іншого, до появи і поширення у суспільстві думки про хабарництво як засіб особистого (корисного та бистрого) збагачення; звідсіля посилилась зневага до закону і права;

по-друге, важливим підґрунтям хабарництва та його механізмом постали державні програми по будівництву нових залізниць і підприємств у промисловості та державні закупівлі у сільському господарстві поряд із неврегульованими відносинами власності на селі та слабким сільським самоврядуванням, нарешті і надлишкове фінансування чиновницької бюрократії;

по-третє, доведена половинчастість і послідовно-примусові вади проведення реформ у податкових, правоохоронних та судових органах та системах; твердження та приклади позитивних зусиль держави у боротьбі з хабарництвом мали важливе значення, хоча загалом зводилися нанівець широким поширенням безкарності чиновництва та суддів;

по-четверте, також значимим постало і висвітлення діяльності вчених-істориків, зокрема М. Драгоманова, та окремих письменників і поетів, які розкривали у притаманній їм науковій та літературній формах причини виникнення хабарництва, мотиви злісного хабарництва та його негативні прояви та масштабність у всіх формах життєдіяльності суспільства.

Загалом корисними, на нашу думку, для практичного втілення можуть бути придатними висунуті С.С. Падалкою досить конкретні практичні пропозиції щодо вирішення питання посилення громадянського засобу протидії хабарництву на матеріалах дослідження з прив'язкою до сучасності: «... державна влада України при створенні інструментів запобігання і протидії корупції має зважати на набутий історичний досвід, як надійне підґрунтя подолання даного явища, передумови розширення шляхів просування України до Європейського цивілізаційного простору; українське суспільство має постати перед владою сильною громадянською спільнотою готовою до конструктивного діалогу з нею навколо проблем захисту громадянських прав, поваги до закону, а отже взяти на себе відповідальність за успіх боротьби з корупцією; серед перспективних напрямів подальших наукових пошуків є питання корупційних відносин, взаємозв'язку корупції і пострадянського транзиту українського суспільства, зовнішньополітичні і внутрішньополітичні фактори корупції. В українській історіографії недостатньо дослідженим залишається питання громадянського засобу протидії хабарництву на матеріалах ХІХ ст. а також кінця ХХ – початку ХХІ ст.[10].

Друга група сучасних досліджень представлена працями, що відтворюють

погляди на проблему науковців економічних спеціальностей.

В останні роки ХХ ст. світ побачили публікації економістки **Оксани Миколаївни Краснікової**, в яких авторка розглядає проблеми становлення і розвитку банківської системи й кредитування в аграрній сфері економіки Лівобережної України після скасування кріпатства та проведення аграрної реформи 1861 – 1906 років.

Серед статей, що були підготовані у процесі опрацювання джерельного матеріалу для захисту кандидатської дисертації слід виокремити дві фахові доробки. Перша з них відображає витоки та окреслює основні тенденції становлення фінансово-кредитної системи та розкриває її вплив та особливості на здійснення аграрних реформ у регіоні[11]. Друга присвячена висвітленню дієвості механізму фінансів і кредиту в сільському господарстві Лівобережної України в контексті затвердження вільного підприємництва[12].

У 1999 р. О.М. Краснікова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук з теми **«Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861-1917 рр.)»**.

Серед чинників, що обумовлюють наукову новизну дослідження можемо визначити: відтворення схеми та функції прояву дієвості організації сільськогосподарського кредиту, діяльності державних та акціонерних банків на всіх рівнях, які раніше не висвітлювалися в науковій літературі щодо розгляду в територіальних рамках Лівобережної України у період затвердження ринкових відносин. Новизна підкріплюється також введенням широкого масиву раніше невідомих джерел.

У процесі захисту були обговорені та затверджені положення та висновки, серед яких, на наш погляд слід виокремити наступні: відбувся перехід до вільнонайманої праці, що призвело до значного розширення ринку праці та послужило розвитку в імперії та на Українських землях зокрема товарно-грошових відносин; Лівобережна Україна посіла одне з визначених місць у царській імперії, де кредитні установи виникали у числі перших; виявлені та обґрунтовані фактори, що сприяли суттєвому підвищенню ефективності кредитних установ та акціонерних земельних банків, що призводило до розростання кількості дрібного селянського землеволодіння (фермерства). Загальним висновком, за висловами О.М. Краснікової, «... є теза, згідно якої сільськогосподарське виробництво може і повинно одержати потрібні йому кредити. Однак необхідною умовою розвинутого ринку грошей, як показує вітчизняний історичний досвід, є наявність відповідного ринку землі»[13].

Економічному аспекту означеної проблеми присвячені і наукові доробки дослідниці **Ірини Едуардівни Новікової**. Протягом перших майже десяти років ХХІ ст. вона опрацювала джерельний матеріал і опублікувала висновки своєї роботи у 11 фахових статтях та доповіла в п'яти виступах на наукових конференціях.

Глибиною розкриття, на наш погляд, визначаються публікації про: досвід та зміст розробок теоретичних засад розвитку банківської справи в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. в працях українських економістів[14]; вивчення

особливостей розвитку кредитно-банківської системи України цього ж періоду[15]; значення банків у фінансовому регулюванні розвитку земельних відносин в умовах ринкової трансформації на зламі XIX – XX ст.[16].

У 2009 р. І.Е. Новікова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук з теми **«Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.)»**.

З позицій фахівця-економіста вона вдало використала у цілій низці статей, доповідей на конференціях та в дисертації з наукового напрямку «Економічна теорія та історія української економічної думки» системний аналіз становлення ринкових відносин у банківській сфері, визначила при цьому загальні тенденції цього процесу в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

Серед факторів, що визначають наукову новизну дисертації визначаються: по-перше, з'ясування специфіки чинників утворення та розвитку банківської системи в означений період; по-друге, розкриття загальної схеми та особливостей фінансового регулювання фінансових відносин в різних галузях економіки на Українських землях; по-третє, означення та розкриття ролі відомих українських економістів у названих процесах; по-четверте, введення широкого кола маловідомих архівних та інших документів та матеріалів у науковий обіг, що дозволило при їх опрацюванні дійти значимих положень і висновків.

Серед останніх, на наш погляд, виокремлюються наступні: обґрунтування важливості чинників розвитку аграрного й промислового виробництва та підприємницького буму 50-60-х рр., що були пов'язані зі специфікою географічного положення, сприятливими умовами економіко-торгівельних відносин та істотним впливом європейських більш економічно розвинутих країн; доведеність факту великої ролі та наявності майже всіх приватних та поземельних банків царської імперії на території українських земель; обґрунтованість положення про не досить послідовну діяльність банківської системи при стійкій еволюційній спрямованості розвитку сталих ринкових відносин[17].

Третя група досліджень економіко-правового характеру представлена монографією А.О. Ткаченка та І.В. Ткаченко **«Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття)»**.

Це завершене дослідження охоплює більш триваліший період, ніж визначений нами для підготовки даної статті, але цінність виявляється насамперед у комплексному поєднанні предметів практично трьох наук: історичної, економічної та юридичної.

Серед широкого кола положень і висновків авторів можна виділити наступні: стосовно періоду дослідження стверджується теза про те, що процес розвитку кредитно-банківської системи на території України був досить непослідовним і залежав від багатьох факторів зовнішньо-економічного, міжнародного, внутрішньо-економічного та внутрішньо-політичного тощо; перші зародки цієї системи виникають у 80-х рр. XVIII ст, та у подальшому проходять досить тернистий еволюційний шлях; реформи другої половини XIX

ст. започаткували, а пік банківського буму припав на початок 80-х рр. XIX ст.; розуміння історичної сутності та економіко-правової природи банків другої половини XIX – початку XX ст. дає змогу стверджувати, що вони як система призвели до радикальних змін у всіх сферах суспільства; підтримано твердження про формування системи під назвою трирівнева; перехід на ринкові відносини породив концентрацію капіталу і викликав появу банківських об'єднань та сприяв розвитку кооперативного руху й об'єднанню дрібного кредиту; особливі утворення являли собою, по-перше, товариства взаємного кредиту, а також, по-друге, створені на базі місцевих капіталів акціонерні комерційні банки.

Цікавим для науковців та деякій мірі і проблематичним є й наступний висновок авторів: «...Банківська система, на думку учених XIX ст., насаджувалася згори. За усіх інших умов у ті часи на території України була створена широка мережа різноманітних банків. До речі, зазначена обставина дає підстави дослідникам стверджувати, що сучасна система банків є примітивною з точки зору одноманітності. У ній не використовуються ті форми банківської організації, які існували в XIX ст. – на початку XX ст. і застосовуються на сучасному етапі в країнах Європи»[18].

Висновки.

Розглянуті наукові доробки надають можливість зробити деякі висновки та висловити пропозиції. По-перше, вони класифікувалися змістовно як в територіальному так і в змістовному та деяких інших аспектах. Монографії, дисертації та інші публікації свідчать про вагомий внесок в розробку проблеми, що розглядається в статті. Водночас в історичному жанрі не охоплені окремі регіони Українських територій, зокрема Наддніпрянщина. Відсутні, за винятком окремих розділів праці С.С. Падалки, роботи з такого важливого напрямку, як повсякденність учасників кредитно-банківських процесів, яка має дуже значний вплив на прийняття та реалізацію виконавче-розпорядчих рішень.

Ми виходимо з положення про те, що проблема наявно демонструє можливі цікаві напрямки наукових розробок у подальшому, тобто, її актуальність та практична значущість не вичерпана.

Література

1. Шевченко В. В. Підприємницька діяльність банкірів Півдня України (XIX – поч. XX ст.) : окремі аспекти / В. В. Шевченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : Збірник наукових праць / НАН України, Інститут історії України ; голова ред. кол. О. П. Реєнт. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 88–97.

2. Шевченко В. В. Правове регулювання банкірської діяльності у підросійській Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / В. В. Шевченко // Український історичний збірник : Збірник наукових праць / НАН України, Інститут історії України ; гол. ред. Т. Чухліб. – К., 2006. – Вип. 11. – С. 133–139.

3. Шевченко В. В. Соціально-правовий статус банкірів і банкірських установ Півдня України першої половини XIX ст. / В. В. Шевченко // Український історичний збірник : Збірник наукових праць / НАН України, Інститут історії України ; гол. ред. Т. Чухліб. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 124–131.

4. Шевченко В. В. Приватна банкірська діяльність на території Південної

України ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ: Інститут історії України НАН України. – 2009. 22 с.

5. Шевченко В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (ХІХ – початок ХХ ст.) : Монографія / Валентина Віталіївна Шевченко; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2010. – 266 с.

6. Терещенко В. Д. Кредитна діяльність Селянського поземельного банку як засіб реалізації завдань аграрної політики уряду П. Столипіна // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету. – Серія: Історичні науки. – 2004. – Вип. 24. – С. 28 – 31.

7. Терещенко В. Д. Система державного кредитування сільського господарства на Україні в період аграрної реформи П. Столипіна (1906 – 1916 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного університету. – Серія: Історія. – 2005. – Вип. 1. – С. 75 – 80.

8. Терещенко В. Д. Посередницькі операції Селянського поземельного банку та їх роль у впровадженні столипінської аграрної реформи в Україні // Сторінки історії: Зб. наукових праць. Вип. 21. – К.: Політехніка, 2005. – С.194 – 201.

9. Терещенко В.Д. Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906 – 1916 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Черкаси, 2005. 23 с.

10. Падалка С.С. Хабарництво на Правобережній Україні: суспільно – історичні передумови, особливості та засоби протидії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 23 с.

11. Краснікова О.М. Становлення фінансово-кредитної системи в Україні та її вплив на здійснення аграрних реформ 1861-1906 років // Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук / Збірник наукових праць молодих вчених /. – Полтава: Вид-во Полтавського держ. с/г ін-ту, 1997. – С. 234-236.

12. Краснікова О.М. Фінанси і кредит в сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861-1918) // Придніпровський науковий вісник. Економіка № 30 (97). Квітень 1998 р. – Дніпропетровськ: Вид-во “Наука і освіта”, 1998. – С. 6.

13. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861-1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.14. Київ, 1999. 16 с.

14. Новікова І.Е. Особливості розвитку банківської системи України в умовах ринкової трансформації (друга половина ХІХ – початку ХХ ст.) / І.Е. Новікова // Вісник Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2006. – № 3. – С. 71-78.

15. Новікова І.Е. Розробка теоретичних засад розвитку кредитно-банківської системи в працях українських економістів (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / І.Е. Новікова // Банківська справа. – 2007. – № 1. – С. 57-65 (0,68 д. а.).

16. Новікова І.Е. Роль банків у фінансовому регулюванні розвитку земельних відносин на рубежі ХІХ–ХХ ст. / І.Е. Новікова // Банківська справа. – 2007. – № 5. – С. 74-82 (0,7 д. а.).

17. Новікова І.Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.)». : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ, 2009. 22 с.

18. Ткаченко А.О., Ткаченко І.В. Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття)/А. О. Ткаченко, І. В. Ткаченко. – Суми: видавництво «Ярославна», 2014. – 252 с.

Reference

1. Shevchenko V. V. Pidpryyemnyts'ka diyal'nist' bankiriv Pivdnya Ukrayiny (KHКH – poch. KHКH st.) : okremi aspekty / V. V. Shevchenko // Problemy istoriyi Ukrayiny KHКH – pochatu KHКH st. : Zbirnyk naukovykh prats' / NAN Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny ; holova red. kol. O. P. Rezent. – K., 2008. – Vyp. 14. – С. 88–97.

2. Shevchenko V. V. Pravove rehulyuvannya bankirskoyi diyal'nosti u pidrosiys'kiy Ukrayini (kinets' KHКH – pochatok KHКH st.) / V. V. Shevchenko // Ukrayins'kyi istorychnyy zbirnyk : Zbirnyk naukovykh prats' / NAN Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny ; hol. red. T. Chukhlib. – K., 2006. – Vyp. 11. – С. 133–139.

3. Shevchenko V. V. Sotsial'no-pravovyy status bankiriv i bankirskiykh ustanov Pivdnya Ukrayiny pershoi polovyny KHКH st. / V. V. Shevchenko // Ukrayins'kyi istorychnyy zbirnyk : Zbirnyk naukovykh prats' / NAN Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny ; hol. red. T. Chukhlib. – K., 2006. – Vyp. 9. – С. 124–131.

4. Shevchenko V. V. Pryvatna bankirsk'ka diyal'nist' na terytoriyi Pivdennoyi Ukrayiny KHКH – pochatu KHКH st. : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. – 2009. 22 s.

5. Shevchenko V. Pryvatne bankirsk'ke pidpryyemnytstvo v Odesi (KHКH – pochatok KHКH st.) : Monohrafiya / Valentyna Vitaliyivna Shevchenko; NAN Ukrayiny, In-t istoriyi Ukrayiny. – K., 2010. – 266 s.

6. Tereshchenko V. D. Kredytna diyal'nist' Selyans'koho pozemel'noho banku yak zasib realizatsiyi zavdan' ahrarnoyi polityky uryadu P. Stolypina // Naukovi pratsi Mykolayivs'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. – Seriya: Istorychni nauky. – 2004. – Vyp. 24. – S. 28 – 31

7. Tereshchenko V. D. Systema derzhavnoho kredytuvannya sil's'koho hospodarstva na Ukrayini v period ahrarnoyi reformy P. Stolypina (1906 – 1916 rr.) // Naukovi zapysky Ternopil's'koho derzhavnoho universytetu. – Seriya: Istoryia. – 2005. – Vyp. 1. – S. 75 – 80

8. Tereshchenko V. D. Poserednyts'ki operatsiyi Selyans'koho pozemel'noho banku ta yikh rol' u vprovadzhenni stolypins'koyi ahrarnoyi reformy v Ukrayini // Storinky istoriyi: Zb. naukovykh prats'. Vyp. 21. – K.: Politekhnik, 2005. – S.194 – 201.

9. Tereshchenko V.D. Rol' ipotechnykh bankiv u provedenni stolypins'koyi ahrarnoyi reformy v Ukrayini (1906 – 1916 rr.) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Cherkasy, 2005. 23 s.

10. Padalka S.S. Khabarnytstvo na Pravoberezhniy Ukrayini: suspil'no – istorychni peredumovy, osoblyvosti ta zasoby protydiy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Kyiv: Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova. 23 s.

11. Krasnikova O.M. Stanovlennya finansovo-kredytnoyi systemy v Ukrayini ta yiyi vplyv na zdiysnennya ahrarnykh reform 1861-1906 rokiv // Aktual'ni problemy pryrodnychkykh i humanitarnykh nauk / Zbirnyk naukovykh prats' molodykh vchenykh /. – Poltava: Vyd-vo Poltavs'koho derzh. s/h in-tu, 1997. – S. 234-236.

12. Krasnikova O.M. Finansy i kredyt v sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoyi Ukrayiny epokhy vil'noho pidpryyemnytstva (1861-1918) // Prydniprov's'kyi naukovyy visnyk. Ekonomika № 30 (97). Kvitent' 1998 r. – Dnipropetrovs'k: Vyd-vo “Nauka i osvita”, 1998. – S. 6.

13. Krasnikova O.M. Finansy ta kredyt u sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoyi Ukrayiny

epokhy vil'noho pidpryyemnytstva (1861-1917 rr.). : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.01.14. Kyiv, 1999. 16 s.

14. Novikova I.E. Osoblyvosti rozvytku bankivs'koyi systemy Ukrainy v umovakh rynkovoyi transformatsiyi (druha polovyna KHIKH – pochatku KHKH st.) / I.E. Novikova // Visnyk Akademiyi pratsi ta sotsial'nykh vidnosyn Federatsiyi profspilok Ukrainy. – 2006. – № 3. – S. 71-78.

15. Novikova I.E. Rozrobka teoretychnykh zasad rozvytku kredytno-bankivs'koyi systemy v pratsyakh ukrayins'kykh ekonomistiv (druha polovyna KHIKH – pochatok KHKH st. / I.E. Novikova // Bankivs'ka sprava. – 2007. – № 1. – S. 57-65.

16. Novikova I.E. Rol' bankiv u finansovomu rehulyuvanni rozvytku zemel'nykh vidnosyn na rubezhi KHIKH–KHKH st. / I.E. Novikova // Bankivs'ka sprava. – 2007. – № 5. – S. 74-82.

17. Novikova I.E. Rozvytok bankivs'koyi systemy Ukrainy v umovakh stanovlennya rynkovoho hospodarstva (druha polovyna KHIKH – pochatok KHKH st.)». : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.01. Kyiv, 2009. 22 s.

18. Tkachenko A. O., Tkachenko I. V. Stvorennya i diyal'nist' bankivs'kykh ustanov na terytoriyi Ukrainy: ekonomiko-pravovyy aspekt (XVIII stolittya – pochatok 30-kh rokiv XX stolittya)/A. O. Tkachenko, I. V. Tkachenko. – Sumy: vydavnytstvo «Yaroslavna», 2014. – 252 s.

Abstract. *The article reviews the scientific works of researchers on the history of the formation of domestic banking in the second half of the 19th century and in the first two decades of the 20th century. It was the time of the transition of Ukrainian society to market relations and free entrepreneurship. For study, analysis and generalization, scientific works on the history of Ukraine, the history of Ukrainian economic thought and law were used. The main attention is paid to articles, theses and monographs that were published in the 21st century. The views of scientists on the prerequisites, stages of formation and development of the credit and banking system are highlighted. The analysis of scientific works is summarized. This allowed the author to reach certain conclusions. Among them: the problem already demonstrates possible interesting directions of scientific developments in the future; its relevance and practical significance have not been exhausted. Areas of possible research are outlined. They relate to the expansion of general and specific studies in individual regions of the Ukrainian lands. Also strengthen the study of everyday life in the subjects of scientific research.*

Key words: *credit and banking system, economy of Ukraine, transition to market relations, free enterprise, views of scientists on the problem, regions of Ukrainian lands, everyday.*

© Михайлюк В.П.

УДК 7.067

**CULTUROLOGICAL ASPECTS OF ALIEN HYSTERIA.
IMAGES OF ALIENS IN MOVIE MYTHS AND LEGENDS
КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНШОПЛАНЕТНОЇ ІСТЕРІЇ.
ОБРАЗИ ПРИБУЛЬЦІВ У КІНОМІФАХ І ЛЕГЕНДАХ**

Romanchuk L. A. / Романчук Л. А.,*candidate of Philology / к.філол.н.*

ORCID: 0000-0001-5759-0126

*Dnipro National University named after Olesya Honchara, Gagarin Ave., 72, 49000**Дніпровський національний університет ім. Олеси Гончара, пр. Гагаріна, 72, 49000***Dyabina V. M. / Дябіна В. М.,***getter / здобувач***Shchytov D. M. / Щитов Д. М.,***Ph.D. / к.е.н.*

ORCID: 0000-0003-4306-8016

*Dnipro Faculty of Management and Business of the Kyiv University of Culture,**str. Mykhailo Hrushevskiyi, 9, 49000**Дніпровський факультет менеджменту та бізнесу Київського університету культури,**вул. Михайла Грушевського, 9, 49000*

Анотація. Проаналізовано витоки та причини (психологічні, релігійні, соціальні, політичні тощо) виникнення та еволюції міфу про іншопланетян. Розглянуто та систематизовано образи прибульців, залежно від їхніх цілей і намірів, у різних видах мистецтва. Представлено основні кіноміфи про космічних гостей та їхні можливі рольові ігри. Наведені версії гіпотетичного розвитку подій, пов'язаних з прибульцями, як прогнозованих різноманітними культурними жанрами, зокрема кінематографом і літературними творами, так і залишених поза їх увагою.

Ключові слова: кінематограф, космічні прибульці, рептилоїди, міф, кіноміф, навала, НЛО, земляни.

Вступ

Останнім часом сторінки багатьох часописів і журналів знову заповнили матеріали про прибульців (зокрема, рептилоїдів). Більш того, на слуханнях у Конгресі щодо НЛО (непізнані літаючі об'єкти) 27 липня 2023 року американські військові відверто підтвердили реальність іншопланетян і зустрічей з ними, попутно продемонструвавши (на фото) їх літальні засоби [7], [9], [26]. А Конгресу Мексики під час слухань про НЛО 12 вересня цього ж року журналіст і уфолог Хайме Мауссан навіть представив дві маленькі людиноподібні мумії, знайдені в шахтах Куско у Перу, які, за його словами, є останками іншопланетян, що загинули на Землі понад 1000 років тому [30].

В іншопланетному бумі, який після тривалої перерви знов охопив значну частину суспільства, можна побачити відгомони звичайної істерії, що є психологічним віддзеркаленням будь-яких негативних обставин та явищ («ядерна риторика», загроза третьої світової війни, соціальна та політична нестабільність (зростання цін, зміна звичних орієнтирів), загальна світова напруженість, воєнні конфлікти). Але за істерією може стояти і щось інше, про що поки нічого невідомо. Теологи зазначають, що ми не можемо як довести, так і спростувати існування Бога чи диявола. А можемо лише вірити чи ні Христу,

який говорить про Свого супротивника, або Яхве, що віддає Сатані доручення. Тому можна говорити лише про концепт цих світових сутностей та їхню еволюцію в людських уявленнях. Аналогічно і у випадку з прибульцями (спочатку їх називали Позаземна Біологічна Сутність [1], а зараз – «гіпотетично розумна істота позаземного походження» [6]). Доки ми їх не побачимо, не помацаємо, не дослідимо, вони для нас представлятимуться лише концептом, що розвивається і трансформується у свідомості людей за певними правилами та законами міфу. Як змінювався вміст цього концепту, якими уявлялися його цілі та наміри, які відображення він знайшов у літературі та кінематографі? Цим завданням і присвячена дана стаття.

Актуальність її визначено тим, що, незважаючи на велику кількість присвячених прибульцям популярних книжок, які, по суті, переспівують одна одну [12], [17], [25], а також фільмів і романів, цілісної концепції щодо іншопланетного концепту поки що не вибудовано. З наукових же робіт цій тематиці присвячені одиниці [10], [20], [22], [24], [27], [28], [33]. Також відсутня класифікація та систематизація культурних образів негуманоїдів та їхніх віддзеркалень у культурі.

1. Метафізична символіка «літаючих тарілок»

Питання, звідки і чому виникає міф, досить складне. Згідно Карлу Юнгу, він народжується із ситуації колективного відчаю, пов'язаного або з небезпекою для суспільства (невідворотність світової війни в 30-х роках, загроза ядерної війни та екологічної катастрофи в наш час), або з життєвою потребою душі [33]. Однак що таке колективний відчай?

Людство завжди потребувало ідеї Спасителя, якоїсь всезнаючої і всесильної фігури, що перебуває за часовими та просторовими межами. У давнину ця постать співвідносилася із позамежною сферою – Космос, Олімп, Рай (у християнстві). ХХ століття, яке зневірилося в Богові, перенесло її пошуки на фізичний рівень. Звідси беруть початок багато міфів – комунізм, фашизм, демократія, комп'ютеризація і, нарешті, як найвище втілення пошуків, – НЛО, що туманно блимає людству і таємниче зникає в нікуди. При цьому сакральний простір замінюється іншим виміром, чужим та ворожим, але реальним і раціональним.

НЛО спостерігали і в минулому. Відомо так званий Базельський листок 1566 року, складений Самуелем Кокціусом, в якому повідомляється про появу вранці 7 серпня над Базелем безлічі чорних куль, які з величезною швидкістю рухалися до Сонця; описавши півколо, вони зіткнулися і, перетворившись на червоні вогняні тіла, згоріли. Таку ж саму кавалькаду спостерігали 14 квітня 1561 року в Нюрнберзі (Німеччина) [5], [17, с. 19-20]. Чутки про якісь літаючі об'єкти могли поширюватися й обговорюватися доволі широко, і відгомони цих чуток можна відшукати в багатьох письмових джерелах (згадки про непізнані літаючі об'єкти знаходять в античних текстах, у стародавніх культурах Єгипту, майя, інків і навіть у Біблії та Новому завіті). Інша річ, що це, як правило, були відгомони, що викликають пересуди в порівняно вузькому колі.

Нарешті, у матеріалах фольклористів можна знайти величезну кількість розповідей про зустрічі з домовиками, лісовиками, водяниками, русалками, про

відьом, що летять над лісом, про вогняні кулі тощо. Якщо поміняти інтерпретацію, отримаємо НЛО і прибульців. В. Санаров прямо пов'язує міф про космічних гостей із традиційними народними віруваннями [24, с. 166].

Але забобони – ще не міф. В основі власне міфу лежать явища психічні, а проблема джерел завжди безпосередньо пов'язана з проблемою інтерпретації. Іншими словами, не всяке реальне явище стає МІФОМ. Міфологізація ж завжди пов'язана з переосмисленням. Аби будь-яке явище стало міфом, потрібно, щоб ці явища стали частиною суспільної свідомості, щоби в них виникла потреба. В сучасному суспільстві міфи набули нової якості – вони стали надзвичайно лабільними (рухливими): швидко виникають, швидко поширюються і здатні швидко сходити нанівець.

У випадку космічних прибульців до цього можна додати чотири суттєві моменти:

1) частота явища не має жодного значення для виникнення міфу. Щось там над морями над долами літало завжди, проте до кінця ХІХ не виникало проблем з їх інтерпретацією. Непізнані об'єкти цілком можна було вписати в традиційну (християнську) картину світу;

2) феномен НЛО невіддільний від феномена глобальних комунікацій, що забезпечують швидке і масштабне поширення будь-яких свідчень, відомостей про знахідки або польоти, коментарів уфологів і військових тощо;

3) у міфу про іншопланетян відсутній адресант, явний «замовник» (хіба що тільки це не сам Прибулець), «якому вигідна... міфологізація свідомості людей за допомогою цього міфу», при цьому «людина стає більш керованою» [10, с. 11];

4) на відміну від фантастичних істот чи супергероїв інших міфів, міф про НЛО не виключає можливості реального існування іншопланетних об'єктів або іншого виміру.

2. Реальні тлумачення і причини міфологізації

Свідчення про НЛО сприймають насамперед як якусь оповідь, яку багаторазово переказують і повторюють у найрізноманітніших регіонах земної кулі. Спочатку вони надходили з Америки, країни «необмежених можливостей» і наукової фантастики. Оповідь ця від звичайних чуток відрізняється тим, що, по-перше, за ступенем своєї виразності наближається до «бачень»; а, по-друге, в ній вражає явна невідповідність описуваних явищ законам фізики, що зближує ці розповіді з легендами. Міф про прибульців (а поки що це міф з усіма належними йому властивостями) часто суперечить науковим розвідкам, а іноді відверто заважає їм, викликаючи натомість масу спростувань. Так, одні зводять усі випадки появи НЛО лише до незвичайних атмосферних чи природних явищ [12], [13], [14, с. 202-242]. Карл Юнг списував прояви НЛО на колективний гіпноз. У концепції Андрія Філіппова НЛО згенерувала Земля, а її пілоти-біороботи вступають у зв'язок з жінками, щоб народилися нежиттєздатні аненцефали («іншопланетні діти»), тим самим нагадуючи про екологічну катастрофу, що неминуче насувається [27, с.31]. Згідно ж з конспірологами, це повернулися нащадки рептильної раси, про яку писали ще Олена Блаватська, Микола та Олена Реріхи, а в наш час Девід Айк, автори «Зміїного Граалю» Гері Осборн і Філіп

Гардінер тощо, ґрунтуючись на шумерських текстах. Саме вони, нащадки рептилоїдів, нібито намагаються облаштувати для себе Землю, посилаючи на неї біороботів, щоб перевірити, чи готові земні технології до зміни клімату та атмосфери блакитної планети.

Втім, стати міфом у колективному, всесвітньому масштабі іншопланетному феномену довелося лише у ХХ-ХХІ століттях. Причин тому, на наш погляд, кілька.

1) **Міфологізація суспільної свідомості.** В історію цей час, як згадувалося, увійшов як епоха найграндіозніших міфів: від комунізму, гітлеризму-нацизму і сталінізму до: космогонічних релігійно-езотеричних міфів на кшталт вчення агні-йоги Миколи та Олени Реріхів, теософії Олени Блаватської, філософії спільної справи (загального воскресіння) Миколи Федорова тощо; до: нескінченних міфів про райське суспільство загального добробуту (інформаційне, елітне, постіндустріальне тощо); до: міфу про права людини, яка стає дедалі безправнішою в міру відстоювання її прав і, нарешті, міфу про НЛО, від яких одні чекають порятунку, а інші – апокаліпсис. О. Гладков визначає міфологізацію суспільної свідомості як «процес породження міфів, міфологем на базі подій, що відбувалися й відбуваються, поступове вкорінення їх у суспільній свідомості, яка характеризується домінуванням несвідомого сприйняття соціальної дійсності та акцентуванням несвідомих інстинктів, потягів, потреб, а також відсутністю належного раціонального начала в судженнях і подальших поведінкових актах» [3, с. 20]. Міф у цьому разі є «засобом формування картини світу, що ґрунтується на несвідомому началі більш, ніж на особистому досвіді й усвідомленому осмисленні навколишньої реальності» [29, с. 13].

Звернення до теми іншопланетян для сучасної культури певною мірою аналогічне зверненню до магії, містики, окультизму, спиритизму, дослідженню світу духів в епоху декадансу (кінець ХІХ – початок ХХ століття).

2) **Екзистенціальний аспект.** Фантазії на тему кінця світу, що набули широкого поширення з кінця І тисячоліття, не потребували залучення певних космічних істот для їх обґрунтування. Втручання з боку неба та Вишніх сил відповідало світогляду того часу. Ніцшеанська «смерть ідеального Бога» призвела до пошуку Його матеріальної подоби або антипода. Не дарма саме кінець ХІХ і все ХХ століття стали часом «буму» літаючих тарілок. Загадкова постать іншопланетянина як якоїсь вищої всезнаючої і магічної істоти, яка ніде явно себе не виявляє, вільно кочує в часі та просторі і має здатність вселення (фізичного або ж психічного) в людей, – змушує переглядати історію людства як керованого ззовні процесу. Під характеристику ЧУЖИХ підходять усі, хто відрізняється від земної «норми», починаючи від єгипетських жерців, які володіли таємничими і засекреченими знаннями, до середньовічних відьом та віщунів разом із самим Нострадамусом. Боротьба з ними – це боротьба з усім невідомим, ірраціональним і незрозумілим – тим самим ІНАКШИМ, що завжди лякало і водночас вабило до себе. Людина шукає втіхи в розширенні часових і просторових меж свого існування – і знаходить її у міфі про прибульців із космосу (раціональній заміні ірраціонального).

3) **Політичний реванш.** Доведений до абсурду прагматизм і філософія

споживацтва викликали жагу до містично-іраціонального. Як свого часу романтизм став відрижкою класицизму раціональної епохи Просвітництва, так і сучасний містицизм можна назвати реакцією на практицизм, що набив оскому. Саме тому в ХХ столітті, за принципом противаги, знаходять несподіване підживлення забуті ідеї далекого середньовіччя. Сама віра в існування іншого світу (виміру), паралельного (або перпендикулярного) нашому, що опанувала уми сучасників з легкої руки фантастів, – це та сама віра у світ потойбічний, сповнений диявольських істот, що має сенс у стражданні.

4) **Мрія обивателя.** Відомий такий феномен: у середні віки чимало жінок добровільно зверталися до інквізиторів із зізнанням у чаклунстві (знаючи, що їх за це сплять!), аби вирватися з павутиння нудьги й безглуздості існування. Аналогічно і серед сучасних очевидців зустрічей з НЛО знайдеться чимало таких, яких вабить мить короткочасної слави. Тим паче, ніяка кара їм за те не загрожує. Численні розповіді «викрадених іншопланетянами» людей з докладним описом їхнього перебування в ІНШОМУ світі уявляються калькою середньовічних «бачень» про відвідування потойбічного царства. Як і «полювання на відьом», так і нинішнє «полювання на НЛО» видаються в цьому плані своєрідним мильним серіалом, що додає кольору в одноманітне життя. Але все ж таки далеко не всі свідчення є вигадками.

5) **Суспільна мрія.** Релігійні, світоглядні, політико-соціальні конфлікти, на які багате ХХ століття, породили особливу міфологію зі своїми образами ворога – масони, єзуїти, євреї, капіталісти, більшовики, імперіалісти, фашисти, терористи. Людина розгублена, пройнята скептицизмом; ідеї, спрямовані на поліпшення світу, вже не приваблюють її, а старим рецептам віри немає. Відсутність ідей глобального масштабу, здатних принести користь, або хоча б таких, що заслуговують на довіру, породжує «ситуацію чистого аркуша», на якому може виникнути все що завгодно. Ситуація у світі, нестійкість якого люди відчувають повсюдно, така, що міфологічна свідомість, минаючи земні організації та владу, спрямовується в небо – до космічного простору, де серед планет колись мешкали боги, вершителі долі. Мрія про те, щоб люди забули про протистояння і об'єдналися в мирі та злагоді перед загрозою навали з космосу, багаторазово обіграється в літературі та кіно.

6) **Релігійний аспект.** Образи НЛО часто наповнюють релігійною символікою. Втім, будь-який міф за своєю суттю майже завжди релігійний, оскільки: 1) езотеричний (містить у собі таємне знання); 2) має певну ритуальну символіку посвяти; 3) ґрунтується на вірі.

Але якщо апокаліптичні настрої кінця 1-го тисячоліття не виходили за межі традиційних релігійних поглядів, то в наш час починають виконувати квазірелігійну роль. На думку священників, «іншопланетяни» – це біси, які у зв'язку зі зростанням гріховності людства все частіше прориваються в реальність. Що побічно підтверджує факт шкідливості та небезпеки будь-яких контактів із ними [19], [23]. Як пише Артур Скандлер, «віра в добрих іншопланетян – це дитячі мрії людства, що вимирає... Демони пекла, які з'являються нам в образі прибульців, несуть страх, жах і горе. Їхня сутність – зло. Їхнє пришествя – сутінки людства і передвістя швидкого кінця» [4, с. 103].

Можна сказати, міфологія НЛО виникає тоді, коли мова християнства перестає бути метамовою, здатною запропонувати інтерпретацію будь-якого явища. Проблема не в тому, що люди, які НЕ вірять у Бога, вірять у НЛО. Проблема в тому, що люди, які вірять у Бога, вірять ще й у НЛО. Це свідчить про те, що у світогляді людей виникла порожнеча, яка і заповнилася, зокрема, міфами про прибульців. Недарма НЛО в більшості випадків описуються круглими. У всі часи символи округлої форми відігравали суттєву роль. Коло – символ цілісності, вічності, Бога... Форма НЛО є символом, що компенсує безладність сучасного життя.

7) **Культурний феномен.** Забобони, бачення, ілюзії та інші прояви подібного роду властиві культурі в тому разі, якщо вона втрачає єдність, якщо в ній виявляється якась розірваність. Сучасна культура не має якогось єдиного «великого стилю». Мистецтво, проголосивши нову концепцію краси, знаходить задоволення насамперед у запереченні будь-якого сенсу і почуття (абстракціонізм, поп-арт, нескінченне цитування раніше створеного в постмодернізмі). Воно цілком складається з уламків, незв'язних фрагментів, безладу. Краса сучасного мистецтва – це краса хаосу. Таким є ще один бік популярності міфу про НЛО.

3. Прибульці в сучасному кінематографі

Не абияку роль у міфологізації проблеми інвазії зіграв кінематограф, де тема НЛО та прибульці стала однією з найбільш спекулятивних і виграшних [2, с. 161-164].

Екранізація наукової фантастики бере свій початок з 1902 року, коли французький кінорежисер Жорж Мельє зняв фільм під назвою «Політ на Місяць». Однак перший НЛО з'явився на екрані лише 1909 року у фільмі Чарльза Урбана «Винищувачі дирижаблів». Деякі з найкращих науково-фантастичних фільмів раннього періоду розвитку кінематографа були створені в Німеччині. Для одного з них, «Дівчата на Місяці», було сконструйовано ракету, яка мала настільки правдоподібний вигляд, що плівку зрештою вирішили знищити. Військові занепокоїлися, що вона може потрапити до рук іноземних шпигунів.

Справжній «іншопланетний бум» у кіншопрокаті розпочався з кіноміфу «Війна світів» Байрона Гескіна (1953), за однойменним романом Герберта Уеллса. Фільм під назвою «Воно прибуло з космосу», знятий того ж року із застосуванням спеціальної «об'ємної» технології, оповідає про посадку на Землю НЛО. Корабель виглядав як величезна куля із шестикутних панелей, що наполовину зарилася в землю посеред Аризонської пустелі в Америці. Прибульці підпорядковують собі місцеве населення, щоб воно... допомогло відремонтувати корабель.

Після успіху цих картин екрани американських кінотеатрів заповнили десятки фільми про прибульців із космосу. Здебільшого це була дешева продукція, і ніхто, звісно, не гадав, що в середині 90-х років режисери «серйозного кіно» візьмуться черпати натхнення в «кіногуморі» тридцятирічної давнини.

Будучи, по суті, дзеркалом магічної суспільної свідомості, кінематограф відображає найрізноманітніші оцінки та уявлення образів іншопланетян (як

гуманоїдної форми життя, так і негуманоїдної) та їхньої місії на Землі. Але перш ніж перейти до їх кінообразів, зазначимо, що на підставі доповіді Мілтона Купера Конгресу США 23 травня 1989 року «Таємний уряд і НЛО», прибульців зазвичай поділяють на такі типи [17], [12, с. 77-82], [15, с. 68-81], [18, с. 11-14], [28]:

1. гуманоїди (сіверяни і сірі);
2. негуманоїди (рептилоїди, комахоподібні, ракоподібні тощо);
3. гібриди (прибульці, схрещені з людьми);
4. привиди (ефірні істоти);
5. монстри (розумні роботи);
6. енергетичні форми – океан, сфера.

Під час розбору екранних образів іншопланетян ми враховуватимемо цю градацію.

4. Рольові ігри

Іншопланетян зображають по-різному, і в цьому є резон. Вони ніяк між собою не схожі і тим паче не антропоморфні. І очікувати від них панацеї від усього зовсім ні до чого. Магічна суспільна свідомість традиційно приписує їм досить зловісну місію, починаючи з «Війни світів» Уеллса, де вони виступають у ролі агресивних і потужних загарбників. Однак кінематограф відводить їм й інші ролі, серед яких ми виділили такі [21, с. 231-235]:

1) **«ліквідатори»** – абсолютно зле начало, мета якого – знищення землян. Сценаріїв чотири:

а) **фізичний** – відверта війна проти людства негуманоїдами 2-го типу. Ця версія обіграна в кіноміфах: «Земля проти літаючих тарілок» Фреда Сірса, «Марс атакує» Тіма Бертона, «День незалежності» Роланда Емеріха, «П'ятий елемент» Люка Бессона, «Друге прибуття» Кевіна Г'юні, «Війна світів» Стівена Спілберга, «Повзуни» Джеффа Лероя, «Скайлайн» братів Штраус, «Гребберси» Джона Райта, «Межа майбутнього» Дага Лаймана, «Кловерфілд, 10» Дена Трактенберга, «Іншопланетне вторгнення» Джонатана Лібесмана, «Тихоокеанський рубіж» Гільєрмо дель Торо, «Район № 9», «Облівіон» Джозефа Косінського, а також у серіалах «Візитери», «Люди-ящери» тощо. У «Зоряних героях» Жана Пеллеріна розповідається про повернення на Землю м'ясоїдної раси павуків, які 250 мільйонів років тому посіяли на Землі насіння для своїх ласощів, з яких і утворилося життя в усьому його розмаїтті;

б) **генетичний**. У кінохиті «Тварина», знятому Джоном Карпентером 1982 року за повістю Джона Кемпбелла-молодшого «Хто йде?», прибула раса має здатність заміщати своєю атомарною структурою земні клітини: зовнішня схожість із людиною чи твариною залишається, але наповнення вже інше. У «Чужому» Рідлі Скотта і його продовженнях Джеймса Кемерона монструозні рептилоїди поміщають свої личинки в людину, щоб разом із нею проникнути на корабель і, в ідеалі, на Землю. Аналогічно прибульці діють у «Факультеті» Роберта Родрігеса;

в) **ментальний**, коли прибульці заволодівають тілами людей і, як диявол трупами, маніпулюють, щоб заселити своїм видом Землю («Левіафан» Джорджа Косматоса, «Село проклятих» Джона Карпентера, «Ляльководи» Стюарта Орма,

«Викрадачі тіл» і «Гостя» Ендрю Ніккола, «Темні води озера» Андре Де Тота (тут людей заміщають двійники з іншого світу, приреченого на швидку загибель), «Вони схожі на людей» Перрі Блекшира), «Ловець снів» Лоуренса Касдана і таке інше [20];

г) *енергетичний*, коли якість випромінювання прибульця змінює під себе людей і тварин («Томніокери» Стівена Кінга, екранізовані 1993 року Джоном Пауелом, «Зимовий місяць» Діна Кунца, «Цвіт з інших світів» Говарда Ландкрафта, екранізований 2019 року Річардом Стенлі);

2) *«мисливці»* – 1-й і 3-й тип прибульців, що діють на локальному рівні («Виконавець бажань 3: Камінь диявола» Кріса Енджела, «Хижак» Джона Мактірнана, «Глибинна зірка номер 6» Шона Каннінгема). У культовому «Рідкому небі» (Liquid Sky) Слави Цукермана 1983 року іншопланетяни харчуються ендорфінами, які виробляє мозок людини під час оргазму або героїнового кайфу; а у «Фантомі» Кріса Горака атакують у 2011 році Москву, щоб роздобути мінеральні речовини, якими харчуються;

3) *«рятувальники»* – істоти глибоко гуманні. Культові стрічки «День, коли Земля зупинилася» Скотта Дерріксона, «Мовчання доктора Івенса» Будимира Метальникова, «Бездня» Джеймса Кемерона (про глибоководну негуманоїдну цивілізацію, яка освоїла управління водою на молекулярному рівні), «Пол: секретний матеріальчик» Грега Моттола показують безмежно добрих, але не зрозумілих людьми прибульців. Поряд із вищим, ніж у людей, рівнем техніки, їм приписують найбільші мудрість і доброту, завдяки яким вони могли б зіграти роль рятувальників роду людського. Одним із таких посланців позаземної цивілізації уявлявся і сам Христос [28, с. 193-197];

4) *«темні конячки»* – ірраціональне (невідоме і непізнаване) начало, від якого невідомо чого очікувати. У «Солярисі» Станіслава Лема, екранізованому 1972 року А. Тарковським, розумна субстанція планети (6-й енергетичний тип) має здатність вдиратися в мозок людини і відтворювати на нейтринній основі матеріальні копії її думкоформ. З якою метою, для чого, незрозуміло. Такі ж самі «темні конячки» – Мандрівники в романі Стругацьких «Жук у мурашнику» (фільм А. Тарковського «Сталкер») і Сіячі в «Релікті» Василя Головачова. Що їм треба, чого вони домагаються, невідомо;

5) *«поневолювачі»* (гуманоїди 1-го і негуманоїди 5-го типу) мріють не знищити землян, а закабалити: а) воєнним шляхом, б) економічним або в) іншим. Космічні сутічки між расами (воєнний шлях) живописують «Зоряна брама» Роланда Еммеріха, «Поле битви – Земля» Роджера Крістіана, «Зоряні війни», серіали «Перша хвиля», «П'ята хвиля», «Лексс». Іноді війни закінчуються нічиєю, іноді – поразкою для всіх. У 3-му епізоді «Зоряних воєн» – «Помста ситхів» – під Зіркою Смерті погано всім. «Сумно лежить у труні Падме, сумно дивиться вслід Йоді, що від'їжджає, Чубакка, жахається незвичній масці Дарт Вейдер, сумує, згадуючи розказану ним байку, Імператор, дивиться на татуїнський захід сонця Обі-Ван, тихо сплять у колисках Лея і Люк. І тільки Тріпіо не сумує – йому знову стерли пам'ять, відполірувавши до блиску» [31]. У романі Кліффорда Саймака «Майже як люди» іншопланетяни методично скуповують земельні ділянки (економічний спосіб поневолення). Інший спосіб

опанування Землі описали Стругацькі в ранній і дотепній повісті «Друга навала марсіан», де прибульці змушують людей за гроші здавати шлунковий сік, необхідний космічним гостям для виживання. Працювати, вчитися відтепер немає сенсу, і в такий спосіб людство перетворюється на поживну колонію (у новелі Олександра Бачила «2004. Лісопарк» люди здають прибульцям витяжку спинномозкової рідини з тими самими наслідками). В інших творах братів інвазія набуває зовсім розмиті риси, являючи НЕВЕДОМО ЩО і ведучи НЕВЕДОМО ДО ЧОГО (такими є Мандрівники в «Жуку в мурашнику», які залишають на планетах таємничі інкубатори, що в певний час починають розгортання своєї Програми; ланцюжок ірреальних інвазій у «Равлику на схилі» тощо);

6) **«контролери»** – гасителі нестабільних об'єктів Всесвіту. У романі Кліффорда Саймака «Пересадна станція» 1963 року, екранізованому через 56 років Меттом Рівзом, гуманоїди 1-го типу і гібриди 3-го збираються усунути небезпеку знищення планети в ядерній війні шляхом позбавлення людством розуму. Ситуацію рятує керуючий пересадочною станцією для міжпланетних подорожей Інек Волліс, який спромігся повернути вкрадений іншопланетним втікачем артефакт (Талісман), що здійснює зв'язок людства з духом Всесвіту, і рішення відкладається. Трюк з позбавленням розуму людської цивілізації позаземні раси роблять також у повістях Стругацьких «Хвилі гасять вітер» і «День затемнення» і частково в «Релікті» Головачова (в образі Сіячів). Кінематограф цей мотив чомусь обходить стороною. Винятком, крім «Пересадної станції», став фільм Айана Вотсона «Епоха 2», в якому загадкові Торуси, які напередодні третьої світової війни піднеслися із земних глибин на двокілометрову висоту, електричними кільцями погрожують у разі нестабільності знищити все живе на Землі;

7) **«експериментатори»**. Серед них можуть бути майже всі типи прибульців від 1-го до 5-го. Заради проведення дослідів вони викрадають або інспірують людей і не зацікавлені в контакті, що свідчить аж ніяк не про благі цілі. У фільмі Хорхе Монтесі «Нічні гості» іншопланетні сили паралізують ціле місто, а в «Селі проклятих» під час нездорового сну «запліднюють» жінок містечка Мідвіч. Незрозумілі експерименти ставить над людьми куля (негуманоїд 5-го типу) в «Космічній одиссеї 2001» Стенлі Кубрика та «Сфері» Баррі Левінсона; а невідомі космічні експериментатори в телесеріалі Брайана К. Вона «Під куполом», знятому за мотивами однойменного роману Стівена Кінга, накривають містечко Честер-Мілл у штаті Мен прозорим і непробивним склепінням (можливо, це відпрацювання майбутнього сценарію);

8) **«поневолені»** (як правило, гуманоїди 1-го типу). Тут рятівниками часто виявляються земляни. В анімаційному фільмі «Флеш Гордон. Найбільша з пригод» традиційний «міф про гарних іншопланетян» дещо видозмінюється: не прибульці приносять добрий закон і знання на Землю, а навпаки, земляни позбавляють іншу планету від тирана; щоправда, спочатку Мінг, зловісний імператор планети Монго, вельми схожий на Гітлера, жадає знищити Землю. У «Підземеллі відьом» Кіра Буличова, екранізованому 1989 року Юрієм Морозом, земляни позбавляють планету влади шаманів, а герой кіноверсії «Залюдненого острова» Стругацьких Федора Бондарчука, Максим Камеррер намагається

відновити мир і Закон на планеті Саракша, щоправда, зрештою приводячи її до атомної війни. Цей мотив обіграний і в «Аватарі», де жителів чужої планети вже земляни намагаються поневолити заради доступу до корисних копалин;

9) **«безпорадні вівці»** (гуманоїди 1-го типу або гібриди 3-го). Істоти, які випадково опинилися на Землі, почуваються розгублено і самотньо і часто перебувають у смертельній небезпеці в земних умовах, як у «Готелі «Біля загиблого альпініста» Григорія Кроманова, «Іншопланетянини» Стівена Спілберга, «Іншопланетяниці» Якова Сегеля [15, с. 420];

10) **«розвідники»**. Такі прибульці дуже обережні у своїх спробах орієнтуватися на земній поверхні й уникають відвертих контактів із людьми. Їхня мета – видобуток відомостей про планету заради можливого приземлення кораблів своєї раси, що зазнає лиха, і, судячи з «Похмурих небес» Скотта Стюарта, «EXTR0, або Спостерігайте за небом» Гаррі Бромлі Девенпорта, «Темних вод озера», це їм врешті-решт вдасться (цю ідею у зловісному трактуванні розвинув Лавкрафт у повісті «За межею часів» і оповіданні «Нічне братерство»);

11) **«партнери»** – найбільш рідкісний типаж (гуманоїди 1-го типу, негуманоїди 2-го, гібриди 3-го, монстри 5-го типу). У «П'ятому елементі» і серіалі «Люди в чорному» кооперуються різні доброзичливі раси, протидіючи агресорам. У «Жуку в мурашнику» Стругацьких, екранізованому 2022 року в серіалі Василя Єфремова, люди співпрацюють із головами і Мандрівниками (2-й і 1-й типи); у «Релікті» Василя Головачова – із сіячами, чужинцями, сірими примарами, зоряним Конструктором (1-й, 2-й, 4-й і невизначений типи); у «Пересадній станції» – із Галактичною Федерацією (всі типи);

12) **«жертви»** (негуманоїди 2-го типу). Типовий випадок 1950 року описав Рей Бредбері в «Марсіанських хроніках»: марсіани-телепати, які за допомогою створених ілюзій легко розправилися з трьома експедиціями землян на Червону планету, померли від звичайної вітрянки, завезеної людьми. У «Війні світів» Г. Уеллса та екранізаціях Байрона Гескіна 1953 року і Стівена Спілберга 2005-го марсіан вбивають мікроорганізми, від яких у них немає імунітету. За сюжетом фільму «Район № 9», у гігантському космічному кораблі, який зависає над Йоганнесбургом (Південна Африка), люди виявляють виснажених і хворих комахоподібних прибульців, які втекли з рідної планети, де їх пригнічували рептилоїди. Їх вивозять із корабля в організований урядом ПАР табір для біженців, виділивши гуманітарну допомогу і наділивши прозвіськами «моллюсків» або «креветок» (prawn). Однак через деякий час вони починають набридати людям, Табір стає тягарем для південноафриканського уряду, і його зона, перетворена на «Район № 9», передаються міжнародній компанії Multi-National United (MNU). Самі ж прибульці зрештою опускаються до нижчого рівня, ставши ізгоями суспільства: жебраками, бандитами і злодіями.

5. Гіпотетичні сценарії

Якоюсь мірою всі ці уявлення не такі вже й суперечливі, бо, згідно з теоріями уфологів, існує далеко не одна раса, що має справу із Землею, і наміри кожної, так само як і ставлення до землян, різні. Ба більше, між самими іншопланетянами точиться боротьба за право втручання або невтручання в земні

справи, знищення або порятунку планети. Теософські вчення розглядають історію людства як боротьбу двох основних орденів (ієрархій) – Чорного (умовна назва низки вороже налаштованих щодо Землі рас) і Білого (доброчинно або нейтрально налаштовані іншопланетні раси, а також Рятувальники) [32]. По суті, це аналоги диявола і бога в релігійних вченнях. Як пише Юрій Канигін: «Темна Ієрархія, що включає низку зоряних світів, у Біблії виступає під соборним образом диявола (сатани). Світла, що включає теж низку сузір'їв і керована цивілізацією Семизір'я, тобто Великої Ведмедиці (з центром зірки Міцар), протистоїть темним силам Космосу» [8, с. 29].

В Агні-йозі сказано: головний злочин Чорних полягає не в тому, що вони виступають проти Білого братства, а в тому, що вони спричиняють хвилі хаосу.

Особливо яскравого забарвлення й активності протистояння набуло у ХХ столітті через наближення ери Водоля. Схема управління сучасним суспільством, згідно з теософськими вченнями, така: на чолі стоїть Чорний Орден, «потім ідуть вищі економічні ради – Римський клуб, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку тощо. Ці та інші організації видають свої рекомендації різним трансконтинентальним корпораціям, а далі через лобістів у парламентах усю цю стратегію проводять униз, у маси» [11].

Через це настільки різоче відрізняється у свідченнях очевидців вигляд іншопланетних істот. Ніхто з них не бреше, просто кожен бачить представників різних рас. Хоча, не виключено, це всього лише біороботи, які можуть як завгодно довго перебувати в будь-якому середовищі, тоді як їхні власники на Землю можуть навідуватися лише на короткий термін, у скафандрах та масках.

Має право на існування і кожен із відображених кінематографом сюжетів-прогнозів щодо ролі НЛО в історії Землі: від фізичного або економічного вторгнення, психологічно-фізичного заміщення собою людини (як у «Тварині» і подібних фільмах) до співпраці або навіть порятунку. Кожен з цих варіантів може відбутися залежно від обставин та земної політики. Хоча, якщо йти за логікою, то жодній расі немає резону завойовувати планети, бо атмосфера є головним захисником населених світів (про те чомусь говорять лише Стівен Кінг у «Ловці снів», де під час приземлення виживає, і то тимчасово, лише бактеріологічне знаряддя прибульців – грибок Байрум; Ле Гуїн у романі «Гончарне коло неба», де жменька черепахоподібних чужинців, яким дозволили жити на Землі, змушена носити скафандри, і В. Сафронов, який зазначає, що атмосфера у кабінах кораблів, що розбилися близько Розуела у штаті Нью-Мексика, складалася з 30% кисню і 70% гелію під великим тиском [25, с. 105]). Для порівняння: співвідношення кисню на Землі складає 23,15%, а гелію – 0,000073%. Якщо ж атмосфера токсична для прибульців, то який сенс у їх завоюванні? Інша справа – змусити планетян змінити її під себе. Але це вже інша історія.

Висновки

Розглянуто витoki та причини виникнення і розвитку міфу про іншопланетян (що не виключає можливості їх реального існування). Проаналізовано зв'язки цього міфу (і віддзеркалення його) з культурою,

релігією, суспільним і політичним життям. Встановлено та розглянуто на конкретних прикладах ролі, які література та кінематограф відводять космічним гостям: ліквідатори (у свою чергу вони можуть бути одним із 4-х типів), мисливці, рятувальники, «темні конячки», поневолювачі, контролери, експериментатори, поневолені, «безпорадні вівці», розвідники, партнери, жертви. Наведені версії гіпотетичного розвитку подій, пов'язаних з прибульцями, як прогнозованих різноманітними культурними жанрами, зокрема кінематографом і літературними творами, так і залишених поза їх увагою.

Кожен із цих варіантів може відбутися залежно від обставин, розстановки космічних сил і земної політики. Кінематограф лише попереджає, а вирішувати – тим, хто визначає наші долі.

Список використаної літератури

1. Андреева В., Ровнер А. (2001). НЛО. В «Энциклопедия символов, знаков, эмблем». Москва: Астрель: МИФ: АСТ, с. 344-345.
2. Антипов М. А. (2013). Экран как средство мифологизации сознания. В «Сборники конференций НИЦ Социосфера», № 12, с. 161-164.
3. Гладков О. Б. (2012). Мифологизация общественного сознания в России конца XX – начала XXI века В «Среднерусский вестник общественных наук», № 1 (22), с. 14-20.
4. Дьявол и его нынешние лжечудеса и лжепророки. Часть 2 (без указания автора) (1994). Москва: Даниловский благовестник, 104 с.
5. Дэникен Э. (2010). Посланники из космоса (пер. с нем. Д. Красникова, А. Ивановой). Харьков-Белгород: Клуб Семейного Досуга, гл. “Космический корабль в Израиле?”.
6. Ефремова Т. (2010). Инопланетянин. В Современный словарь русского языка: орфографический, словообразовательный, морфемный. Москва: АСТ, 2010.
7. Кадук А. (2023). Слушания в Конгрессе об НЛО: в США хранятся летательные аппараты инопланетян. В «Фокус», 27 июля. Взято з: <https://focus.ua/politics>.
8. Каныгин Ю. (2010). Роковой XX век. Киев: Арий, 592 с.
9. Краснолуцька О. (2023). Шокирующие заявления. В Конгрессе впервые обсудили НЛО. В «Корреспондент», 27 июля. Взято з: <https://korrespondent.net/world/4610490-shokyruiischiye-zaiavleniya-v-konhresse-vpervye-obsudyly-nlo>.
10. Крылова М. (2021). Мифы об инопланетянах в современном информационном пространстве: симулякры и фейки. В «Studia Humanitatis», № 2. Взято з: <https://cyberleninka.ru/article/n/mify-ob-inoplanetyanah-v-sovremennom-informatsionnom-prostranstve-simulyakry-i-feyki/viewer>.
11. Кузин А. (1997). Общественная формация как часть и модель антропоморфного строения мира. Доклад на научн. конф. теософского общества Е. Блаватской. Днепрпетровск, 12.08.
12. Лебедев Е. (1991). Неопознанные летающие объекты. Днепрпетровск: Днепркнига, 94 с.

13. Лесняк Е. (1991). Феномен НЛО. Киев: Укрвузполиграф, 77 с.
14. Мазуркевич С. (2004). Энциклопедия заблуждений: НЛО, целители и др. Москва: ЭКСМО; Донецк: СКИФ, с. 204-241.
15. Монстры, привидения, НЛО (1999). Москва: Росмэн, с. 68-81.
16. Мусский И. (2006). 100 великих зарубежных фильмов. Москва: Вече, 480 с.
17. Непомнящий Н. (1999). Странники Вселенной. Москва: Олимп, с. 7-210.
18. НЛО. Инопланетные контакты (2019). В «Тайны XX века. Золотая серия», № 1(12), 160 с.
19. Мороз А. (1991). НЛО, инопланетяне, экстрасенсы: их происхождение и сущность. Тверь: Благовест, 15 с.
20. Попов М. (2004). Космическая ксенобиология. Чужие и хищники: прирождённые убийцы. В «Мир фантастики», № 10, с. 68-72.
21. Романчук Л. (2012). Демонизм. Зверь Апокалипсиса. Москва: Мэйлер, с. 148-151, 231-235.
22. Романчук Л. (2002). Миф об инопланетянах в контексте культуры. В «Порог», № 8, с. 25-26.
23. Ростов В. (2011). Религия и пришельцы. В «Секретные исследования», № 2.
24. Санаров В. (2005). НЛО и НЛОнавты в свете фольклористики. В «Современная российская мифология». Москва: РГГУ, с. 159-172.
25. Сафронов В. (2016). Паранормальные явления. Рассказы очевидцев. Харьков: Виват, с. 55-112.
26. Скаврон Д. (2023). «Вы видели тело инопланетянина?»: бывшие пилоты свидетельствовали в Конгрессе США об НЛО. Взято з: https://tsn.ua/ru/nauka_it/vy-videli-telo-inoplanetyanina-byvshie-piloty-svidetelstvovali-v-kongresse-ssha-ob-nlo-2378467.html.
27. Филиппов А. (1991). Миф об инопланетянах, или как возникают ложные слухи. В «Вокруг света», № 5, с. 31.
28. Хантли Н. (2011). Инопланетяне и пришельцы. Кто они и зачем они здесь? (пер. с англ. С. Поповича). Москва: София, 256 с.
29. Хубутя М. (2013). Мифологизация массового сознания в условиях демократизации современного российского общества: дис. ... канд. филос. наук. Ростов-на-Дону, 135 с.
30. Шевчук А. (2023). В Конгресі Мексики показали мумії «іншопланетян». В «Кореспондент», 13 вересня, с.1-2.
31. Щитов Дм. (2004). Звёздные войны закончились крахом. В «Своё мнение» (Днепропетровск), 1 июня, с. 8.
32. Щитов Дм. (2005). Инопланетная истерия: кто завладевает миром? В «От заката до рассвета», № 36, с. 5.
33. Юнг К. (1993). Один современный миф. О вещах, наблюдаемых в небе (пер. с нем. Р. Додельцева). Москва: Наука, 192 с.

References

1. Andreeva V., Rovner A. (2001). NLO. V «Entsiklopediya simvolov, znakov, emblem».

Moskva: Astrel: MIF: AST, s. 344-345.

2. Antipov M. A. (2013). Ekran kak sredstvo mifologizatsii soznaniya. V «Sborniki konferentsiy NITs Sotsiosfera», # 12, s. 161-164.

3. Gladkov O. B. (2012). Mifologizatsiya obschestvennogo soznaniya v Rossii kontsa XX – nachala XXI veka. V «Srednerusskiy vestnik obschestvennykh nauk», # 1 (22), s. 14-20.

4. Diavol i ego nyineshnie lzhechudesa i lzheproroki. Chast 2 (bez ukazaniya avtora) (1994). Moskva: Danilovskiy blagovestnik, 104 s.

5. Deniken E. (2010). Poslanniki iz kosmosa (per. s nem. D. Krasnikova, A. Ivanovoy). Harkov-Belgorod: Klub Semeynogo Dosuga, gl. «Kosmicheskoy korabl v Izraile?».

6. Efremova T. (2010). Inoplanetyanin. V Sovremennyy slovar russkogo yazyka: orfograficheskiy, slovoobrazovatelnyy, morfemnyy. Moskva: AST, 2010.

7. Kaduk A. (2023). Slushaniya v Kongresse ob NLO: v SShA hranyatsya letatelnyye apparaty inoplanetyan. V «Fokus», 27 iyulya. Vzyato z: <https://focus.ua/politics>.

8. Kanyigin Yu. (2010). Rokovoy HH vek. Kiev: Ariy, 592 s.

9. Krasnolutska O. (2023). Shokiruyuschie zayavleniya. V Kongresse v pervyye obsudili NLO. V «Korrespondent», 27 iyulya. Vzyato z: <https://korrespondent.net/world/4610490-shokiruyuschie-zayavleniya-v-kongresse-v-pervyye-obsudyly-nlo>.

10. Kryilova M. (2021). Mify ob inoplanetyanah v sovremennom informatsionnom prostranstve: simulyakryi i feyki. V «Studia Humanitatis», # 2. Vzyato z: <https://cyberleninka.ru/article/n/mify-ob-inoplanetyanah-v-sovremennom-informatsionnom-prostranstve-simulyakryi-i-feyki/viewer>.

11. Kuzin A. (1997). Obschestvennaya formatsiya kak chast i model antropomorfnoy stroeniya mira. Doklad na nauchn. konf. teosofskogo obschestva E. Blavatskoy. Dnepropetrovsk, 12.08.

12. Lebedev E. (1991). Neopoznannyye letayuschie ob'ekty. Dnepropetrovsk: Dneprkniga, 94 s.

13. Lesnyak E. (1991). Fenomen NLO. Kiev: Ukrvuzpoligraf, 77 s.

14. Mazurkevich S. (2004). Entsiklopediya zabluzhdeniy: NLO, tseliteli i dr. Moskva: EKSMO; Donetsk: SKIF, s. 204-241.

15. Monstryi, privideniya, NLO (1999). Moskva: Rosmen, s. 68-81.

16. Musskiy I. (2006). 100 velikih zarubezhnykh filmov. Moskva: Veche, 480 s.

17. Nepomnyaschiy N. (1999). Stranniki Vselennoy. Moskva: Olimp, s. 7-210.

18. NLO. Inoplanetnyye kontakty (2019). V “Tayny HH veka. Zolotaya seriya”, # 1(12), 160 c.

19. Moroz A. (1991). NLO, inoplanetyane, ekstrasensyy: ih proishozhdenie i suschnost. Tver: Blagovest, 15 s.

20. Popov M. (2004). Kosmicheskaya ksenobiologiya. Chuzhie i hischniki: prirodnyye ubiytsy. V “Mir fantastiki”, # 10, s. 68-72.

21. Romanchuk L. (2012). Demonizm. Zver Apokalipsisa. Moskva: Meyler, s. 148-151, 231-235.

22. Romanchuk L. (2002). Mif ob inoplanetyanah v kontekste kultury. V “Porog”, # 8, s. 25-26.

23. Rostov V. (2011). Religiya i prisheltsy. V “Sekretnyye issledovaniya”, # 2.

24. Sanarov V. (2005). NLO i NLOnavty v svete folkloristiki. V «Sovremennaya rossiyskaya mifologiya». Moskva: RGGU, s. 159-172.

25. Safronov V. (2016). Paranormalnyye yavleniya. Rasskazyi ochevidtsev. Harkov: Vivat, s. 55-112.

26. Skavron D. (2023). “Vy videli telo inoplanetyanina?”: byivshie piloty svidetelstvovali v Kongresse SShA ob NLO. Vzyato z: https://tsn.ua/ru/nauka_it/vy-videli-telo-inoplanetyanina-byivshie-piloty-svidetelstvovali-v-kongresse-ssha-ob-nlo-2378467.html.

27. Filippov A. (1991). Mif ob inoplanetyanah, ili kak vznikayut lozhnyye sluhi. V “Vokrug sveta”, # 5, s. 31.

28. Hantli N. (2011). Inoplanetyane i prisheltsyi. Kto oni i zachem oni zdes? (per. s angl. S. Popovicha). Moskva: Sofiya, 256 s.
29. Hubutiya M. (2013). Mifologizatsiya massovogo soznaniya v usloviyah demokratizatsii sovremennogo rossiyskogo obshchestva: dis. ... kand. filos. nauk. Rostov-na-Donu, 135 s.
30. Shevchuk A. (2023). V Kongresi Meksiki pokazali mumiyi «inoplanetyan». V «Korespondent», 13 veresnya, s.1-2.
31. Schitov Dm. (2004). ZvYozdnyie voynyi zakonchilis krahom. V “SvoYo mnenie” (Dnepropetrovsk), 1 iyunya, s. 8.
32. Schitov Dm. (2005). Inoplanetnaya isteriya: kto zavladevaet mirom? V “Ot zakata do rassveta”, # 36, s. 5.
33. Yung K. (1993). Odin sovremennyiy mif. O veschah, nablyudaemyih v nebe (per. s nem. R. Dodeltseva). Moskva: Nauka, 192 s.

***Abstract.** The origins and reasons (psychological, religious, social, political, etc.) of the emergence and evolution of the alien myth are analyzed. The images of aliens, depending on their goals and intentions, in various types of art are considered and systematized. The main film myths about space guests and their possible role-playing games are presented. Versions of the hypothetical development of events related to aliens, both predicted by various cultural genres, in particular cinematography and literary works, and left out of their attention are given.*

***Key words:** cinematography, space aliens, reptilians, myth, movie myth, invasion, UFO, earthlings.*

Стаття відправлена 18.09.2023

УДК 008 : 374+379.8

CULTURAL ANALYSIS OF INCLUSIVE WORK IN THE DRAMA GROUP
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІНКЛЮЗИВНОЇ РОБОТИ В ТЕАТРАЛЬНІЙ
СТУДІЇ**Kabanova I.G./ Кабанова І.Г.**

graduate stud. / аспірантка

ORCID -<https://orcid.org/0000-0002-0006-9599>

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,

17, John Paul II Str., Kyiv, Ukraine

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,

Київ, вул. Іоанна Павла II, 17

Анотація. Статтю присвячено актуальним проблемам інклюзивної театральної творчості; визначено роль театру «особливих» людей у соціокультурному просторі. Сценічне мистецтво розглядається як засіб інтеграції дітей з інвалідністю, порушеннями розвитку у повноцінне життя та культурне середовище. В силу своєї синтетичної природи театр має великі можливості багатогранного впливу на дитину. Театр має такі арт-терапевтичні можливості, які допомагають вилікувати душу людини, інтегрувати її у здорове соціокультурне середовище, залучити до повноцінного позитивного творчого життя. Театральну діяльність розглянуто як унікальний напрямок сценічної творчості, покликаної органічно та продуктивно залучати дітей з фізичною та ментальною інвалідністю не лише до адекватного суспільного життя, а й до повноцінного культурного процесу, доступного звичайним людям.

Основний зміст дослідження складає культурологічний аналіз практик керівників та режисерів театральних студій з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. Наводиться авторський погляд на власний досвід роботи з такими дітьми у дитячій театральній студії «Арлекін».

Ключові слова: інклюзія, діти з інвалідністю, інклюзивна робота, фахівці, проєкт, театральна творчість, театральна студія.

Вступ

Зміна ставлення до дітей з інвалідністю і, відповідно, принципів побудови стосунків із ними була довгим і суперечливим шляхом духовної еволюції суспільства, на якому зустрічалися як сторінки байдужості, ненависті і агресії, так і приклади турботи, милосердя. До теперішнього часу тільки одного не траплялося в колишніх відносинах – співпраці на рівних умовах. Цей процес співпраці може відбуватися в рамках інтеграції і також у рамках дещо іншого, більш перспективного напрямку – інклюзії.

В Україні проживають десятки тисяч дітей з інвалідністю (інвалідність – це термін, що поєднує різні порушення, обмеження активності та перешкоди щодо можливої участі людини в житті суспільства [1]), і для нашої країни є надзвичайно актуальним питання впровадження інклюзивної освіти та її вдосконалення. Протягом останніх років цей процес нарешті активізувався: в українських школах створюються інклюзивні класи, відкриваються інклюзивно-ресурсні центри (станом на травень 2020 року у всіх областях України було створено та працювало 627 інклюзивно-ресурсних центрів [2]).

У нашому суспільстві починає формуватися нова культурна й освітня норма – повага до людей з інвалідністю. Згідно зі статутом Організації Об'єднаних

Націй, Всесвітньої декларації про права людини, діти з інвалідністю мають рівні права і можливості з іншими людьми [див.: 3; 4]. У Законі України Про освіту № 38-39 від 5.09.2017 визначаються терміни: інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей; особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту [див.: 5]. Але зміст і сутність поняття «інклюзивне соціальне середовище» поки що залишаються не визначеними – ні на юридичному рівні, ні як наукової категорії гуманітаристики. Тому одним із завдань даної статті, мета якої полягає в аналізі та узагальненні досвіду роботи з дітьми з інвалідністю та особливими освітніми потребами в театральних колективах, у тому числі, свого власного досвіду роботи в дитячій студії «Арлекін», є окреслення змістових меж концепта «інклюзивне соціальне середовище».

«Під інклюзією (від «inclusion» – включення) в педагогіці розуміють залучення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір і пристосування освітнього процесу до потреб усіх учнів, зокрема і таких, що мають особливі освітні потреби. Інклюзія – це політика та процес, який дає змогу всім дітям брати участь у всіх освітніх програмах нарівні зі всіма іншими дітьми, тобто дітям з особливими освітніми потребами – так само, як і всім іншим дітям. Інклюзія визначається в зусиллях, спрямованих на введення дітей у регулярний освітній простір. Відмінність такого підходу від усіх попередніх полягає у визнанні того факту, що ми змінюємо суспільство, аби воно враховувало й пристосовувалось до індивідуальних потреб людей, а не навпаки» [див. : 6, с. 4]. Але на даному етапі йде більше процес інтеграції, тому що його учасники діляться на два табори коли одні повинні навчитися приймати людей з обмеженими можливостями здоров'я, іншим необхідно створити спеціальні умови їх розвитку. Такий поділ свідчить про закладання в основу інклюзивного процесу уявлення про явну відмінність його учасників. Звичайно, що різні учасники інклюзії мають різні освітні здібності, але це не заважає нам звернутися до культурних потреб, які можуть стати тим самим дійсно об'єднуючим фактором. Інакше всі учасники інклюзії перебуватимуть в одному соціально-культурному просторі, але будуть *не разом*. Творче соціально-культурне середовище створює ті умови, де зароджуються спільні культурні цінності, відбувається освоєння мови спілкування та різноманітних форм рефлексії, що сприяє здійсненню розвитку процесу інклюзії.

«Стосовно поняття «мистецька інклюзія» слід зазначити, що ще не існує чіткого та повного визначення цього терміну. Сучасне суспільство за ставленням до людей з особливими потребами, до взаємодії з ними розділяється на дві групи. Перші ставляться вкрай негативно і вважають їхню інтеграцію в суспільство непотрібною, вважаючи, що «інваліди повинні жити з інвалідами», «здорові люди інвалідів ніколи не зрозуміють». Другі є прихильниками інтеграції людей із особливими потребами у суспільство, вважаючи, що «всі повинні бути рівними», «розуміти один одного», а це можливо лише за умов спільної

життєдіяльності, «інвалід неповинен вважати себе неповноцінним членом суспільства»» [див.: 7, с. 31]. Люди з інвалідністю найчастіше відчують негативне ставлення до себе з боку суспільства, і відсоток пригнічених збільшується залежно від тяжкості (ступеня) інвалідності та міри зовнішнього прояву хвороби.

Театральна діяльність – дієвий засіб активної позиції при обмежених можливостях здоров'я

В умовах реформування національної системи освіти позашкільні заклади стають невід'ємним компонентом освітньої структури, який сприяє всебічному, гармонійному розвитку особистості, соціальній адаптації та самореалізації людини в суспільстві. Позашкільні заклади, що працюють у соціально-культурній і освітній сферах, доповнюють шкільну освіту, створюють позитивне виховне середовище для дитини [див.: 8].

Діти з інвалідністю мають бути активними учасниками позашкільної роботи, яка проводиться з урахуванням психофізичних можливостей дитини і спрямована на всебічний розвиток особистості, формування позитивного соціально-психологічного статусу. Залучаючи їх до позашкільної роботи відповідно до можливостей, інтересів, нахилів, здібностей, з урахуванням їхніх побажань, віку, психофізичних особливостей та стану здоров'я [див.: 9, с. 4].

Дуже часто дитина, яка не може достатньо виявити себе у навчальній діяльності, у позашкільних формах роботи проявляє творчі здібності, талант, – для таких дітей, за словами О. Балашової, «Мистецтво – це інструкція до життя» [див.: 10]. Кожна людина, доторкаючись до мистецтва, пізнає світ, розкриває для себе щось нове і сама стає творцем. Митцем може стати кожен, хто хоче і має, що сказати суспільству. Тому, на наш погляд, мистецтво є важливим засобом профілактики та корекції ряду порушень у дітей з інвалідністю.

«Інклюзивна мистецька освіта має на меті забезпечення рівного доступу усіх дітей до освітнього процесу, забезпечення ефективного навчання дітей з особливостями розвитку в закладі мистецької освіти. Враховуючи професійну орієнтацію мистецької освіти, питання інклюзії тісно пов'язане з можливостями для подальшої самореалізації у якості професійного митця. Основною метою інклюзивної освіти є якісні зміни в особистісному розвитку дітей. Отже, зазначена організація інклюзивної освіти переконує, що всі діти різні, а заклади освіти та освітня система загалом повинні «підлаштовуватися» під індивідуальні потреби всіх учнів – з порушеннями розвитку і без них» [див. 11, с. 6].

На наш погляд, у кожного напрямку мистецтва існують власні специфічні техніки та механізми практичного втілення, що впливають не тільки на розвиток творчих здібностей, а і на стан здоров'я дитини з інвалідністю, наприклад: вокальний напрямок дає можливість пояснити алгоритм вилучення звуків і робити це екологічно для здоров'я; ораторське мистецтво допомагає правильно поставити голосовий апарат, що призводить до значного прогресу в процесі спілкування; акторська майстерність за допомогою вправ і тренінгів різного характеру сприяє, зокрема, розвитку розумового процесу, а також виробленню вміння висловлювати внутрішнє світовідчуття, проявляти почуття і емоції, направляючи їх, тим самим підвищуючи комунікативні навички, що важливо для

дітей з інвалідністю.

Соціальне партнерство закладів поширюється і наповнюється новими формами. Одною з ланок творчої діяльності є театральна, яка акумулює, в силу своєї синтетичності, різні види творчої активності. Для дітей з інвалідністю театральна діяльність є дієвим засобом формування їхньої активної позиції в культурі. Заняття дитини театральною діяльністю сприяє не лише наближенню освітнього процесу та дозвіллевої діяльності, але й їхньому об'єднанню, передусім, у тому, що стосується кінцевої мети навчально-виховного процесу – підготовки кожної дитини до гідного «дорослого» життя шляхом становлення та розвитку власної особистості, перетворення на повноцінного культурного суб'єкта, здатного розпоряджатися культуротворчою свободою та відповідати за свої вибори та вчинки. Тобто ми можемо впевнено сказати, що театр сприяє розвитку творчого мислення, самовираженню та самореалізації всіх членів інтегрованої групи, створюючи підґрунтя для взаємодії та колективоутворюючого ефекту.

Термін «інтеграція» походить від латинського слова «*integratio*» поповнення, відновлення – об'єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур [див.: 12]. Інтеграція відображає спробу залучити дітей з інвалідністю до навчальних закладів. Соціальна інтеграція – це залучення дітей з особливими освітніми потребами до участі разом з іншими дітьми у позакласній діяльності, однак вони не навчаються разом [див.: 13].

Ми цілком приєднуємось до думки Я. Заїки, що: «Головне завдання освіти в усі часи – виховання вільної, інтелігентної, культурної, гармонійної, творчо активної особистості, яка здатна бути господарем власного життя, тобто брати відповідальність за себе і навколишній світ. Театральне мистецтво володіє величезним потенціалом та ефективним практичним інструментарієм для розв'язання цього завдання. Інклюзивний (інтегрований) театральний колектив – явище самобутнє. Це, в першу чергу, театр можливостей. У процесі паритетної взаємодії у всіх акторів відбувається мобілізація додаткових ресурсів. Режисер такого театру, його педагоги ведуть роботу із резервами людського тіла, психіки та інтелекту. По суті, саме цей вид театру повертає нас до витоків культури. На цьому шляху у сучасної людини з'являється можливість виховати в собі здатність до реальної інклюзії, а не лише толерантне ставлення людей з обмеженими можливостями здоров'я» [див.: 14, с. 15].

І. Брушневська, В. Колодяжна, О. Галапчук-Тарнавська діляться основними методичними принципами музичної, театральної діяльності, яка відбувається у корекційно-розвивальних видах роботи, позитивно впливає на вегетативну нервову систему дитини і є стимулятором мисленнєвих процесів і стабілізатором комунікативних взаємин в процесі заняття [див.: 11, с. 31-32].

Корекційна робота – це діяльність, спрямована на поліпшення процесів розвитку і соціалізації дитини, послаблення або подолання її психофізичних вад у процесі навчання і виховання з метою максимально можливого розвитку її особистості та підготовки до самостійного життя [див.: 15, с. 10].

Участь у театральних постановках, драматизаціях літературних творів, заняттях аматорського театального колективу є ефективним засобом розвитку таких творчих здібностей у дітей, у тому числі, з інвалідністю та особливими освітніми потребами, як увага, спостережливість, пам'ять, уява, артистизм, мотивація, почуття ритму, пластика, дикція, моторика, тощо. Заїка доводить, що можливість відтворити на сцені певні почуття допомагає дитині сформувати вміння володіння власним емоційним станом, навчитися контролювати афективні прояви, а також інтегрувати свою поведінку у соціальну дійсність. Здатність розпізнавати власні емоції, володіти ними, розуміти емоції інших людей, виражати власні емоції в спілкуванні з людьми, мотивувати себе впливає на успішність пристосування такої дитини до соціального середовища. [див.: 14, с. 20]. Театральні заняття, крім усього викладеного, дають дітям ще одну неоцінну можливість – можливість самовираження, що в їхньому віці є особливо важливим, тим більше, якщо вони з тих або інших причин не можуть виявити себе яскраво в чомусь іншому.

Ми погоджуємося з думкою Т.В. Спіфанової-Кожевнікової, що керівник, режисер, викладач, які працюють у дитячому театральному колективі, мають бути творцем комфортного середовища, максимально природнього та зрозумілого для дитини. Необхідно спонукати дітей вигадувати власні історії і ділитися ними один з одним. Заохочувати, схвалювати кожен спробу дитини проявляти оригінальність, гнучкість мислення, продукувати креативні відповіді і рішення, висувати самостійні ідеї. В процесі роботи важливо переконатися, що кожна дитина бере активну участь у виконанні завдання. Не акцентувати увагу на кінцевому результаті, а заохочувати і підтримувати процес його досягнення. Підтримувати прагнення дітей допомагати іншим, допомогти скоординувати свої особисті інтереси з інтересами команди, не дозволяти дітям негативно висловлюватися стосовно успіхів чи невдач один одного [див.: 16, с. 64].

Сьогодні є надзвичайно важливими проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей з інвалідністю. Заклади позашкільної освіти виконують особливу роль у вирішенні проблеми освіти та соціалізації дітей з особливими потребами, реалізують відповідний напрям соціально-педагогічної діяльності, який полягає у створенні сприятливих освітніх можливостей. Але залишається ряд не вирішених проблем: відсутність посади асистента керівника колективу, фахівців (логопеда, психолога, дефектолога) тощо. Отже актуальним є створення найбільш сприятливих умов для інтеграції в суспільство дітей з інвалідністю та особливими освітніми потребами.

Аналіз досвіду роботи з дітьми з інвалідністю у зразковій дитячій театральній студії «Арлекін» м. Лисичанськ

Участь у театральній діяльності допомагає дітям з обмеженими можливостями здоров'я не лише проходити реабілітацію, але й успішно вирішувати питання соціалізації, розвитку комунікативних здібностей, розвитку емоційних проявів, вміння планувати, аналізувати свої дії.

Театральні заняття будуються на основі розвиваючих тренінгів, творчих ігор і етюдів, спрямованих на розвиток психомоторних і естетичних здібностей

дітей. Виховна робота в межах театральної діяльності базується на кількох принципах, розуміння і формулювання (у даному тексті) яких, окрім усього іншого, стало результатом власного досвіду авторки даної статті – досвіду багаторічного керівництва дитячою театальною студією «Арлекін».

По-перше, це принцип співтворчості дітей всіх вікових категорій (яких у студії шість: 1. 3-4 роки; 2. 5-6 років; 3. 7-8 років; 4. 9-10 років; 5. 11-13 років; 6. 14-17 років) і безвідносно можливостей здоров'я при виготовленні декорацій, будафорії, костюмів і постановка вистав, що включають всі групи учасників.

По-друге, це принцип індивідуальності, або свободи творчого самовираження, а саме, вільний прояв кожною дитиною своєї творчої індивідуальності в роботі над роллю, створенням ескізів гриму чи декорацій тощо.

По-третє, це принцип взаємодопомоги і взаємовиручки, бо театральна постановка – то є завжди колективний продукт, де кожному/-ій необхідно не тільки добре зробити свою справу, а й надати, за необхідності, максимального сприяння іншим учасникам.

Будучи режисеркою дитячої театальної студії «Арлекін», я почала працювати з дітьми з інвалідністю з 2000 року. На той час я навіть не припускала, що ця багато в чому інтуїтивна робота непомітно зростає в щось серйозніше і змусить замислитися над якимись новими принципами виховання. Основоположний принцип моєї роботи, можна сказати, це – двоєдине прагнення 1) гармонізувати дитину, налагодити її відносини з самою собою і 2) залучити її до театральної діяльності. Не кожна людина, особлива дитина, може вийти на сцену і розіграти роль або прочитати вірша. Почався пошук форм і методів роботи. Спочатку ми грали, читали казки, вигадували етюди: спілкування олівців, бесіда кубиків та м'яча, розмова ляльок. Включаючись в ігровий процес, діти залюбки розігрували різні історії. Тоді прийшло рішення ставити маленькі лялькові вистави. Взаємодія з ляльками дозволяє дитині краще зрозуміти власне місце в цьому світі, легше висловлювати свої емоції. Ховаючись за ширму, діючи від імені ляльки-персонажу, діти не соромляться своїх недоліків – вони перестають акцентуватися на них.

Ляльок виготовляли самі: шили рукавички, із пап'є-маше робили голівки, а потім обшивали і розмальовували. Цей процес для дітей був своєрідною терапією. Готуючи ляльку, вони придумували їй образ. Будь-яке виготовлення ляльки – своєрідна медитативна практика: повна зосередженість на процесі, глибока заглибленість в роботу. Така робота сприяє розвитку у дітей дрібної моторики руки, творчої уяви і мови. Так ми створювали свої п'єси. Пізніше творчий матеріал підбирався дуже ретельно й індивідуально, «під кожную дитину».

«Лялькотерапія практикується в Європі вже давно. Такі програми діють у Франції, Німеччині, Бельгії. Наприклад, в італійському місті Червія існує театральний центр «Arrivanodalmare», у якому не тільки проводяться заняття лялькотерапії з дітьми-інвалідами, але й на початку 2000-х років засновано невеличку трупку, яка складається з дітей з особливими потребами» [див.: 17].

У Харкові в межах соціального проекту «Театротерапія як метод соціальної

реабілітації» 2003, 2004 роках на базі творчого об'єднання «Рта», здійснювався проєкт «Лялькотерапія» для дітей з особливими потребами. Схема занять була позичена у італійського театру «Arrivanodalmare», який приїхав на фестиваль театрів ляльок «Аніма» з виставою «Секрет одного кавалера». Лялькарі допомагали дітям створювати ляльок, проводячи ігрові тренінги розкривали творчі здібності. Режисерка поділилася своїм досвідом у лялькотерапії: «Ми хочемо, щоб дитина почувалася повноцінним членом суспільства, зі своїми думками, переживаннями, радощами. Наші діти починають вірити у себе...». «Лялькотерапія – це особлива форма інтерактивного театру, коли гра з лялькою використовується для психологічної допомоги. Це своєрідна форма адаптації в соціумі дітей з особливими потребами» [див.: 17]. Принцип роботи І. Ципіної зацікавив мене, відтоді я зрозуміла що повинна бути команда фахівців, які б допомагали і корегували дітей.

Під час пошуків нового постановочного матеріалу до мене потрапила книга відомих психологів та публіцистів Ірини Медведевої та Тетяни Шишової «Ліки – ляльковий театр», присвячена подоланню за допомогою арт-терапії таких дитячих проблем, як страхи та патологічна сором'язливість, мовні труднощі, демонстративна поведінка. Авторки ділилися власною методикою – лялькотерапією як різновидом драматерапії, яку назвали «драматична психоелевація», що означає «піднесення душі», подолання недоліків. Суть методики полягає у тому, що діти непомітно для себе працюють над своїми проблемами і недоліками, коли програють з ляльками підібрані або спеціально написані театральні етюди. Поступово діти-актори та акторки свої недоліки перетворюють у переваги: впертість може трансформуватися у завзятість, вискочка може навчитися бути лідером стати ним. Я знайшла багато спільного між своєю роботою і методикою Медведевої і Шишової. У нашому репертуарі є вистави за їх авторством: «Чарівний сад», «Історія хлопчика з опущеною головою», «Сіра Шия». Вистави не були адресовані широкій публіці: вони ставились для батьків. І це було важливе правило – обов'язкова присутність батьків.

У 2006-му році привели дівчинку на ім'я Марта, яка була сором'язлива через заїкуватість. Пізніше було багато дітей з такою хворобою, але не усім я могла допомогти, бо лікування мало бути комплексним і не всі батьки до такого випробування були готові. Для мене ж випадок з Мартою був уперше. На свій страх і ризик ми почали працювати, звернувшись до знайомих психологинь Марини Кухаревої і Марини Старовойтової, які рекомендували почитати «Заїкуватість» Г.Д. Неткачева, «З жаб – у принці» Р. Бендлера і Д. Гріндера, «Проблеми розвитку психіки» (розвиток усної мови) з третього тому збірки творів Л.С. Виготського. Логопед Світлана Тіщенко з дитячого садочка «Світлячок» (м. Лисичанськ) рекомендувала вправи О.М. Стрельникової «Дихальна гімнастика». Пізніше у тренінгову роботу із сценічної мови я взяла за основу багато дихальних вправ за методикою Стрельникової, тому що бачила позитивний результат у Марти, яка згодом перестала заїкатися. Здобувши освіту у Луганському коледжі культури і мистецтв, а потім у Луганській академії культури, Марта тепер працює у дитячому садочку керівником театрального

гуртка.

Від тоді я зрозуміла: щоб процес був ефективний, необхідно залучати до співпраці фахівців – логопеда, дефектолога, психолога, тоді діти з обмеженими можливостями здоров'я (й їхні батьки) відчуватимуть реальну «користь» від занять у театральній студії. Останнім часом відбувалося саме це: такі діти все частіше ставали студійцями і в «Арлекіні» їх ставало все більше і більше.

У 2012 році до студії привели дівчинку Олександру, їй було 4 роки. Вона йшла на заняття із задоволенням, переодягалась і сиділа на стільці. Ні в які ігри та вправи вона не втручалась – тільки сиділа, спостерігала і реагувала на все, що відбувається. Так було протягом року. Крок за кроком командою ми працювали з нею, зараз вона гарно вчиться і мріє стати актрисою. У 2021 році ми поставили виставу за мотивами Джанні Родарі «Чиполліно». Олександра виконувала роль гувернантки діточок-графінь Вишень. Роль була комедійна завдяки Олександрі, яка придумувала на репетиціях різні етюди і смішні репліки. По закінченні вистави до мене підійшли вихователі дитячого садочка «Чайка», куди маленькою ходила Саша, і ділилися захопленням від ігри дівчинки, яка була в садочку «зовсім іншою».

Працюючи з дівчинкою Інною, у якої діагноз – порушення слуху, пізнооглухла, ми почали з ілюстративного театру: вирізали картинки, кріпили їх на підстави, розставляли на столі під читання тексту пересовували персонажів. Потім працювали з ляльками і були ляльководами, були театральними моделями. Інна росла зацікавленою дівчинкою, любила літературу, вірші, цікавилась історією театру, разом із колективом брала участь у конкурсах і фестивалях.

Данила, хлопчика з діагнозом «синдром Дауна», до студії привела його матуся. Ми дуже швидко звикли до Данила, якому дуже подобалося працювати у групі, виконуючи не важкі завдання. На жаль, далі наша праця зупинилася у зв'язку з війною.

За рекомендацією шкільного психолога у 2020 році батьки привели Тимофія з порушенням мовленнєвого розвитку. Виконуючи артикуляційну гімнастику, дихальну гімнастику, вправи для голосового апарату, вправи на увагу, пам'ять, координацію, Тимофій став вивчати вірші і розповідати їх на театральних концертах, шкільних заходах. У 2022 році ми відправили відео читання Тимофія на всеукраїнський фестиваль-конкурс мистецтв «Осінь мелодії», де він зайняв 2 місце. Це для нас усіх – велика перемога. Усією командою продовжуємо працювати з дитиною дистанційно.

Якщо порівняти початок роботи з дітьми з інвалідністю з теперішнім станом такої роботи, зрозуміло, що в команді з фахівцями працюється краще й ефективніше. Разом розробляються нові, адекватні інклюзивній роботі, програми, підходи, вправи. Наприклад, для дітей з особливими можливостями було підібрано та адаптовано низку вправ і технік, які ми разом із фахівцями згрупували таким чином:

1. Робота з матеріалами: техніки і вправи, застосування яких має на меті подолання труднощів в образотворчій роботі, стимулювання спонтанності, розвиток креативного мислення. Була придумана виставка малюнків «Калякамаляка».

2. Група вправ «Я працюю в групі», які передбачають спільну образотворчу роботу в парах, що дозволяє розвивати комунікативні навички і коригувати соціальні ролі і звичні форми поведінки («сценарій мого життя», «малюємо дерева», «мої друзі»).

3. Група «Почуття і емоції» містить вправи, що дозволяють висловлювати широкий спектр різних переживань, чим сприяють подоланню емоційних проблем і зниження тривоги («моя впевненість», «фотоальбом мого настрою», «колір настрою», «скринька щастя», «пульт управління емоціями»).

4. Група вправ «Прийняття себе» допомагатимуть дитині відобразити свій життєвий досвід і систему міжособистісних відносин з іншими («я – різний», «автопортрет», «вимітаю хвороби», «я – Сонце»).

5. Група вправ «Практичні навички» включає в себе вправи, що сприяють тренуванню і вдосконаленню когнітивних навичок (уваги, пам'яті, мислення), тісно пов'язаних з практичною діяльністю і адаптивними можливостями особистості («мій одяг», «мій дім», «моє місто», «моє хобі»).

6. Група вправ «Робота з сім'ями» для сімейної роботи щодо успішної соціалізації та реабілітації дітей з обмеженими можливостями («малюнок сім'ї в образі квітів», «сімейний портрет»). Але, на жаль, адаптувати цю групу вправ ми не встигли у зв'язку з початком військових дій.

Кожного року ми намагаємося впроваджувати якісь нові форми роботи, бо наша мета – допомогти дитині на шляху до власної особистості, сприяти тому, щоб дитина повірила в себе, свої можливості, набувала нових навичок та умінь, більш активно брала участь у житті суспільства, – а це вимагає постійного вдосконалення методик.

Культурологічний огляд практик участі в театральній діяльності людей з обмеженими можливостями здоров'я

Світова мистецька практика, зокрема театральна, доводить гостру актуальність створення культурного продукту для людей з інвалідністю, де вони виступають не тільки як аудиторія, а й безпосередньо як виконавці та учасники творчого процесу. Визначальним аспектом є той факт, що згодом деякі такі творчі групи, організовані спеціально для людей з обмеженими можливостями здоров'я з метою залучення їх до участі саме в процесі творчості, перетворюється на потужні компанії з професійного вироблення культурного контенту, випускаючи високоякісні конкурентоспроможні роботи у напрямках театального, хореографічного та інших видах мистецтв.

Розглядаючи і порівнюючи інклюзивні практики і творчі результати різних театральних колективів [див.: 18; 19; 21 – 24] зі своєю роботою у студії «Арлекін», можна з упевненістю сказати, що інтеграційний театр є унікальним і, водночас, універсальним засобом спілкування і розуміння цього світу.

Спільна робота дає дітям з особливими освітніми потребами: форми самовираження та підвищення самооцінки, а також гнучкість та адаптивність, вміння подивитися на себе з боку, вигідно подати свої особливості та не боятися бути смішним (а це профілактика від позиції жертви, саможаління). А «звичайні» діти отримують в інклюзії: «камертон» щирості на сцені та приклад серйозного ставлення до ролі. До того ж можливості інтеграційного театру, на

відміну від звичайної форми спілкування, дивовижні і майже не обмежені.

Інтеграційний театр, на думку В. Люботи, поєднує в собі елементи арт-терапії, психодрами, танцювально-рухової терапії та, власне, театрального мистецтва, що якнайкраще спонукає дітей-акторів розвивати свої рухові можливості, долати наявні проблеми з дикцією тощо, що супроводжує підготовку спектаклю станом емоційного піднесення. Участь у театральній студії збагачує словниковий запас дітей, і він переростає конкретно-ужиткову обмеженість, притаманну особам з інтелектуальною недостатністю; сприяє налагодженню позитивних стосунків між учасниками та розвитку їх соціальної компетенції; сприяє вдосконаленню адекватних форм вираження емоцій і почуттів поза театральною грою тощо [див.: 24, с. 10-11]. Також дозволяє брати участь у культурному житті суспільства, долаючи стереотип сприйняття людини з особливими потребами: їй приділяють увагу не за соціальний статус, зумовлений інвалід, а цінують на що вона здатна. А для учасників, які не є людьми з особливими потребами, участь у такому театрі – це чудова можливість торкнутися світу особливих людей, особливої творчості, взяти участь у створенні спільного з особливими людьми театрального спектаклю [див.: 22].

Український культурний фонд підтримує культурні ініціативи, спрямовані на розвиток інклюзивності в Україні. У межах інклюзивних культурних проєктів відкриваються театральні лабораторії для підлітків і дорослих з особливими потребами, відбуваються театральні фестивалі, де учасники, демонструючи свої постановки, обмінюються напрацьованим мистецьким і комунікативним досвідом і мають можливість почути поради від компетентного журі, а також узяти участь у сольному виступі, розповісти свою творчу історію за круглим столом [див.: 25]. Завдяки культурним проєктам та програмам, які розробляються у партнерстві із Британською Радою в Україні, поширюється підтримка і співпраця для пошуку нових форм для людей із інвалідністю. Заходи спрямовано на підтримку інклюзії у сфері культури та мистецтв та розширення аудиторії через залучення різних вікових та соціальних груп [див.: 25, с. 20].

У Львівському театрі ляльок з весни 2022 р. йде вистава «Сонячне небо». Це вистава-гра, яка запрошує дітей у ненав'язливий простір руху та споглядання. У виставі задіяно чотири актора театру, які створюють різні пластичні композиції та є відкритими для дитячої участі. Мета вистави – створити комфортний простір для самовираження, для відпочинку, для тренування і уяви, і абстрактного мислення. Також, вона допомагає позбутися стресу. Обійми найменших глядачів – це дотик до майбутнього. Ми можемо захищати його правдою діалогу, який без слів відкриває справжню красу спілкування людей, – розповідає режисерка Ірина Запольська. Кожен маленький глядач-учасник може сам обирати, як йому поводитися у цьому просторі – сприймати його як рухому картину чи як майданчик для активної гри, залишатися лише глядачем чи перетворюватися на актора [див. : 26].

Київський плейбек-театр «Отраження» спільно зі Східноукраїнською асоціацією арт-терапії організували фестиваль «АРТ-Плейбек», на який приїхали учасники з різних міст України. Таким чином, на фестиваль прийшли люди з інвалідністю, підлітки, діти, сім'ї, люди різного віку, з різним життєвим

досвідом. Це і зробило фестиваль інклюзивним: всі учасники брали участь на рівних, навчалися театру та виступали на сцені разом [див.: 27].

Висновки

Якщо узагальнювати накопичений різними театральними групами (гуртками, студіями, колективами, що здійснювали інклюзивні проекти) та власний досвід, зокрема, досвід *навчання театру* студійців, які є «не зовсім звичайними дітьми», то такий можна визнати успішним: вільна та принципово рівноправна взаємодія в театральній діяльності по-справжньому сприяє реабілітації людей з інвалідністю через збагачення досвіду спілкування, формування навичок комунікації як в міжособистісному спілкуванні, так і в соціальних позиціях, тобто значно підвищує адаптаційні можливості.

Театральну діяльність можна оцінювати як дієвий засіб не лише виховання активної позиції при обмежених можливостях здоров'я, але і створення дійсно інклюзивного соціального середовища шляхом пред'явлення, по суті його «згорнутої моделі» – середовища, в якому комфортно всім учасникам (театр як особливий «світ» і взаємодія) за рахунок принципово рівного – уважного та поважного – ставлення одного до одного.

Інклюзія – це дуже широка тема, і існують різні підходи і формати, які можна розвивати з дітьми, що мають фізичні або психологічні порушення, а саме – розкриваючи їх здібності через мистецтво. Люди, а особливо діти, з обмеженим станом здоров'я в різних сферах мистецтва можуть і мають право розвиватися нарівні зі всіма іншими, бо вони, такі діти, не тривіально мислять, по-новому розуміють матеріал. Водночас можна визнати, що такі гуртки і студії є не лише справжнім інклюзивним соціальним середовищем, в якому відсутні «умови розрізнення» суб'єктів взаємодії за показниками можливостей здоров'я кожного/-ї з них, а і передбачено й культивується рівність усіх щодо співтворчості в найширшому значенні «творчості».

Література:

1. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інвалідність>(дата звернення 15.10.22).
2. Офіційний сайт МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv#:~:text=Інклюзивно-ресурсний> (дата звернення 20.10.22).
3. Про права людини : Загальна декларація прав людини ООН ст. 26 від 10 грудня 1948 р. ст. 26 URL: <https://studopedia.net/135495-zagalna-deklaratsiya-prav-lyudini.html> (дата звернення 15.10.22).
4. Про права дитини : Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1959 р. ст. 23. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/>(дата звернення 16.10.22).
5. Про освіту : Закону України Про освіту № 38-39 від 5 вересня 2017 р. ст. 3, 20. URL: https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (дата звернення 16.10.22).
6. Особливості інклюзивного соціального середовища : досвід України і Литви : конкурс. робота : Київ, 2021. 100 с. URL:https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Concursi_naukovih_robit/2020/3st_goncharuk

[spravzhnN_schastja_v_ditinstvi.pdf](#)(дата звернення 15.11.22).

7. Калініна Л. А. Мистецька інклюзія; виклики, проблеми, перспективи. *Стан та перспективи розвитку культурологічної науки* : зб. матеріалів доп. учасн. УМіжнар. наук.-практ. конф. Миколаїв, 2019, С. 31-32. URL:https://mfknukim.mk.ua/images/konferentsii/kultura_2019_2.pdf(дата звернення 15.11.22).

8. Позашкільна освіта як ланка безперервної системи освіти. *На урок* : веб-сайт. URL:<https://naurok.com.ua/pozashkilna-osvita-yak-lanka-bezperervno-sistemi-osviti-168409.html> (дата звернення 16.11.22).

9. Богомолова О. А. Робота з дітьми з особливими освітніми потребами в позашкільному закладі. *Позашкільне навчально-виховне об'єднання*. URL:<https://kppnvo.pp.ua/wp-content/uploads/2018/05/bogomolova.pdf> (дата звернення 10.11.22).

10. Балашова О. «Мистецтво – це інструкція до життя». *Kmbs* : веб-сайт. URL:<https://kmbs.ua/ua/article/olga-balashova-mistectvo-ce-instrukciya-do-zhittya> (дата звернення 10.11.22).

11. Брушневська І. М., Колодяжна В. В., Галапчук-Тарнавська О. М. Інклюзивні практики для працівників культури : метод. посіб. Луцьк, 2020. 272 с. URL: <https://inhub.lutsk.ua/wp-content/uploads/2020/12/Posibnyk-INKLYUZYVNI-PRAKTYKY-dlya-pratsivnykiv-kultury.pdf> (дата звернення 10.11.22).

12. Енциклопедія сучасної України : веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-12384> (дата звернення 10.11.22)

13. Основи інклюзивної освіти. *Інклюзивне навчання в Україні* : веб-сайт. URL:<https://www.sites.google.com/site/inkluzivnenavcannavukraieni/home/1-1-proces-standovlenna-inkluziie-ta-inkluzivnogo-navcanna/osnovi-inkluzivnoie-osviti> (дата звернення 10.11.22)

14. Заїка Я. В. Розвиток творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в процесі сценічно-театралізованої діяльності : магіст. : 016 / Сумський держ. пед. ун-т. Суми, 2021. 79 с. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/12389/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%97%D0%B0%D1%97%D0%BA%D0%B0%20%D0%AF.%D0%92..pdf> (дата звернення 10.11.22).

15. Діти з порушеннями (вадами) психофізичного розвитку. Студопедія. URL:https://studopedia.com.ua/1_151637_diti-z-porushennyami-vadami-psihofizichnogo-rozvitku.html

16. Єпіфанова-Кожевнікова Т.В. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами під час роботи гуртка «Чарівний світ леґо-конструктора. Використання ресурсів позашкільної освіти у процесі соціалізації дітей з особливими освітніми потребами/зб. наук. праць за матеріалами регіонального науково-практичного семінару/ за загальною редакцією Ю.Д. Бойчука. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2021. 210 с. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa60d865-34e7-4466-88cf-31e606ebc705/content> (дата звернення 10.11.22).

17. Театраріум веб-сайт. URL:<https://teatrarium.com/social-project/> (дата звернення 06.12.22).

18. Сайт «CandocoDanceCompany», веб-сайт. URL: <https://candoco.co.uk/who-we-are/>(дата звернення 06.11.22)

19. RiminiProtokoll URL:<https://www.riminiprotokoll.de/website/en/about>(дата звернення 06.11.22)

20. WojtekZiemilski. Jedengest. URL: <https://nowyteatr.org/pl/kalendarz/jeden-gest> (дата звернення 06.11.22)

21. Театр Там. YouTube – канал URL: <https://www.youtube.com/channel/UCvfVt7TtX1hTjfXh8C004lg>(дата звернення 26.10.22)

22. Інклюзивний креатив: чого діти можуть навчити один одного / журнал Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/experience/inklyuzyvnyj-kreatyv-chomu-dity-mozhut-navchyty-odyn-odnogo/> (дата звернення 22.10.22)

23. EU4CSOs :веб-сайт URL: <https://eu4csos.org/competition-applicant-2021017>(дата звернення 10.11.22)

24. Інтегрований театр для молоді з розумовою відсталістю/ Любота В.В., Солопай С.В., Біланик Н.В., Пшенічна В.С. за ред. Стецькова О.В. Київ : ІКЦ «Леста», 2002. 48 с.

25. Культура та креативність для порозуміння та розвитку. Стратегія Українського культурного фонду на 2019-2021 роки. 37 с. URL:<https://ucf.in.ua/storage/docs/12022019/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%83.pdf>(дата звернення 29.10.22)

26. Вистава-гра Сонячне небо / діти у Львові URL: <https://lviv.dityvmisti.ua/lvivskij-akademichnij-oblasnij-teatr-lyalok/vystava-gra-soniachne-nebo/> (дата звернення 27.10.22)

27. Інклюзивна театральна студія імпровізації (Київ) / спільнота Вілика Ідея URL:<https://biggggidea.com/project/inklyuzivna-teatralna-studiya-improvizatsi/>(дата звернення 29.10.22)

References:

1. Vikipediya. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Invalidnist> (data zvernennya 15.10.22).

2. Oficijnij sajt MON Ukraïni. URL: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv#:~:text=Inklyuzivno-resursnij> (data zvernennya 20.10.22).

3. Pro prava lyudini : Zagal`na deklaraciya prav lyudini OON st. 26 vid 10 grudnya 1948 r. st. 26 URL: https://studopedia.net/1_35495_zagalna-deklaratsiya-prav-lyudini.html (data zvernennya 15.10.22).

4. Pro prava ditini : Konvencziya OON pro prava ditini vid 20 listopada 1959 r. st. 23. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/> (data zvernennya 16.10.22).

5. Pro osvitu : Zakonu Ukraïni Pro osvitu № 38-39 vid 5veresnya 2017 r. st. 3, 20. URL: https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (data zvernennya 16.10.22).

6. Osoblivosti inklyuzivnogo soczial`nogo seredovishha : dosvid Ukraïni i Litvi : konkurs. robota : Kiïv, 2021. 100 s.

URL:https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Concursi_naukovih_robit/2020/3st_goncharuk_spravzhnN_sc_hastja_v_ditinstvi.pdf (data zvernennya 15.11.22).

7. Kalinina L. A. Mistecz`ka inklyuziya; vikliki, problemi, perspektivi. Stan ta perspektivi rozvitku kul`turologichnoï nauki : zb. materialiv dop. uchasn. YMizhnar. nauk.-prakt. konf. Mikolaïv, 2019, S. 31-32. URL:https://mfknukim.mk.ua/images/konferentsii/kultura_2019_2.pdf (data zvernennya 15.11.22).

8. Pozashkil`na osvita yak lanka bezpererвної sistemi osviti. Na urok : veb-sajt. URL:<https://naurok.com.ua/pozashkilna-osvita-yak-lanka-bezpererвно-sistemi-osviti-168409.html> (data zvernennya 16.11.22).

9. Bogomolova O. A. Robota z dit`mi z osoblivimi osvitnimi potrebami v pozashkil`nomu zakladi. Pozashkil`ne navchal`no-vixovne ob`ednannya. URL:<https://kp-pnvo.pp.ua/wp-content/uploads/2018/05/bogomolova.pdf> (data zvernennya 10.11.22).

10. Balashova O. «Misteczto – ce instrukciya do zhittya». Kmbs : veb-sajt. URL:<https://kmbs.ua/ua/article/olga-balashova-misteczto-ce-instrukciya-do-zhittya> (data zvernennya 10.11.22).

11. Brushnevs`ka I. M., Kolodyazhna V. V., Galapchuk-Tarnavs`ka O. M. Inklyuzivni praktiki dlya praczivnikov kul`turi : metod. posib. Lucz`k, 2020. 272 s. URL: <https://inlub.lutsk.ua/wp-content/uploads/2020/12/Posibnyk-INKLYUZYVNI-PRAKTYKY-dlya-pratsivnykiv-kultury.pdf> (data zvernennya 10.11.22).

12. Encyklopediya suchasnoï Ukraïni : veb-sajt. URL: <https://esu.com.ua/article-12384> (data zvernennya 10.11.22)

13. Osnovi inklyuzivnoï osviti. Inklyuzivne navchannya v Ukraïni : veb-sajt. URL:<https://www.sites.google.com/site/inkluzivnenavcannavukraieni/home/1-1-proces-stanovlenna-inkluziie-ta-inkluzivnogo-navcanna/osnovi-inkluzivnoie-osviti> (data zvernennya 10.11.22)

14. Zaïka Ya. V. Rozvitok tvorchix zdbnostej ditej molodshogo shkil`nogo viku z osoblivimi osvitnimi potrebami v procesi scenichno-teatralizovanoï diyal`nosti : magist. : 016 / Sums`kij derzh. ped. un-t. Sumi, 2021. 79 s. URL:

<https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/12389/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%97%D0%B0%D1%97%D0%BA%D0%B0%20%D0%AF.%D0%92..pdf> (data zvernennya 10.11.22).

15. Diti z porushennyami (vadami) psixofizichnogo rozvitku. Studopediya. URL:https://studopedia.com.ua/1_151637_diti-z-porushennyami-vadami-psihofizichnogo-rozvitku.html

16. Epifanova-Kozhevnikova T.V. Soczializacziya ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami pid chas roboti gurtka «Charivnij svit lego-konstruktora. Viktoristannya resursiv pozashkil`noï osviti u procesi soczializacziï ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami/zb. nauk. pracz` za materialami regional`nogo naukovopraktichnogo seminaru/ za zagal`noyu redakcziyu Yu.D. Bojchuka. Xarkiv : XNPU im. G.S. Skovorodi, 2021. 210 s.

<https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa60d865-34e7-4466-88cf-31e606ebc705/content> (data zvernennya 10.11.22).

17. Teatrarium veb-sajt. URL:<https://teatrarium.com/social-project/> (data zvernennya 06.12.22).

18. Sajt «CandocoDanceCompany», veb-sajt. URL: <https://candoco.co.uk/who-we-are/> (data zvernennya 06.11.22)

19. RiminiProtokoll URL:<https://www.riminiprotokoll.de/website/en/about> (data zvernennya 06.11.22)

20. WojtekZiemilski. Jedengest. URL: <https://nowyteatr.org/pl/kalendarz/jeden-gest> (data zvernennya 06.11.22)

21. Teatr Tam. YouTube – kanal URL: <https://www.youtube.com/channel/UCvfVt7TtX1hTjfxH8C004lg> (data zvernennya 26.10.22)

22. Inklyuzivnij kreativ: chogo diti mozhut` navchiti odin odnogo / zhurnal Osvitoriya.
URL: <https://osvitoria.media/experience/inklyuzyvnyj-kreatyv-chomu-dity-mozhut-navchyty-odyn-odnogo> (data zvernennya 22.10.22)

23. EU4CSOs :veb-sajt URL: <https://eu4csos.org/competition-applicant-2021017> (data zvernennya 10.11.22)

24. Integrovanij teatr dlya molodi z rozumovoyu vidstalistyu/ Lyubota V.V., Solopaj S.V., Bilanik N.V., Pshenichna V.S. za red. Steczkova O.V. Kiiv : IKCz «Lesta», 2002. 48 s.

25. Kul`tura ta kreativnist` dlya porozuminnya ta rozvitku. Strategiya Ukraïns`kogo kul`turnogo fondu na 2019-2021roki. 37 s.

URL:<https://ucf.in.ua/storage/docs/12022019/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%83.pdf> (data zvernennya 29.10.22)

26. Vistava-gra Sonyachne nebo / diti u L`vovi URL: <https://lviv.dityvmisti.ua/lvivskij-akademichnij-oblasnij-teatr-lyalok/vystava-gra-soniachne-nebo/> (data zvernennya 27.10.22)

27. Inklyuzivna teatral`na studiya improvizaczii (Kiiv) / spil`nota Vilika Ideya
URL:<https://biggggidea.com/project/inklyuzivna-teatralna-studiya-improvizatsi/>
(data zvernennya 29.10.22).

Abstract. *The article is devoted to the actual problems of inclusive drama creativity; the role of drama art of "special" people in the socio-cultural space is defined. The performing arts are seen as a means of integrating children with disabilities and developmental disorders into a full life and cultural environment. Due to its synthetic nature drama has great potential for multifaceted influence on children. Drama has artistic and therapeutic capabilities that help to heal the human soul, integrate the person into a healthy socio-cultural environment and engage the person in a full-fledged positive creative life. Drama is considered as a unique area of performing creativity designed to organically and productively involve children with physical and mental disabilities not only in an adequate social life, but also in a full-fledged cultural process accessible to ordinary people.*

The main content of the study is a cultural analysis of the practices of teachers and directors of drama groups engaging children with disabilities. The author presents her own experience of working in a children's drama group.

Key words: *inclusion, children with disabilities, professionals, project, drama creativity, drama group.*

Науковий керівник: д-р філос.н, доцент, Леонтьєва В.М.

Стаття відправлена: 19.09.2023 г.

© Кабанова І. Г.

CONTENTS

Physics and mathematics

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-027> 3

PHYSICAL MODELING OF THE MOTION OF LIQUID
WITH A FREE SURFACE IN A CONTAINER DURING
REVERSE OF MASS FORCES

Brunetkin O.I., Kurinko D. D., Perfiliev D. S., Philippov E. G.

Chemistry and pharmaceuticals

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-050> 8

SATURATED FATTY ACIDS OF INFLORESCENCES
OF TAGETES ERECTA L. VAR. «INKA II YELLOW»

Maliuhina O. O., Smoilovska G. P.

Agriculture, forestry, fishery and water management

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-011> 15

THE INFLUENCE OF METHODS OF VARIOUS DEPTH
MAIN TILLAGE ON POTENTIAL AND ACTUAL
WEEDINESS OF SUNFLOWER SOWING

Laslo O.O.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-016> 22

MAIZE PRODUCTIVITY DEPENDS ON WEATHER
CONDITIONS AND FERTILIZER SYSTEMS

Len O.I., Marinich L.G., Orlovskiy O.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-045> 30

SOME ASPECTS OF URBAN LAND PLANNING

Smoliarchuk M.V.

Geology, geophysics and geodesy

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-004> 36

THEORETICAL FOUNDATIONS OF USING DIGITAL SOFTWARE
DIGITALS FOR CREATING TOPOGRAPHIC PLANS

Likhva N.V., Stadnikov V.V., Konstantinova O.V., Kolosuyk A.A.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-042> 43

RESEARCH OF THE DEVELOPMENT OF EROSION PROCESSES
ON SLOPING LANDS BASED ON DIGITAL PHOTOGRAMMETRY
METHODS

Laslo O. O., Chuvpilo V. V., Olepir R. V.

Geography, demography and astronomy

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-034> 49

**ZONE OF INFLUENCE OF INTERNATIONAL TRANSPORT
CORRIDORS IN THE ODESSA REGION**

Herasymenko O.V.

Management and marketing

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-053> 54

**PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF FUNDRAISING
ACTIVITIES IN UKRAINE**

Humeniuk A., Garmatiuk O.

Tourism and recreation

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-036> 59

**SYSTEM-FORMING OBJECTS OF THE SACRED SPHERE
OF THE IVAN-FRANKIV REGION**

Khimich M. I.

History

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-007> 67

**POST-BREST PARTY-POLITICAL TRANSFORMATIONS
IN THE MEDIA DISCOURSE OF GREAT BRITAIN
(JUNE 2016 - JANUARY 2020)**

Tomashevska M. V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-010> 72

**DIDACTIC DEVELOPMENT DESIGN OF THE OBJECT.
PRINCIPLES AND TOOLS OF DESIGN IN ENGLISH
HISTORIOGRAPHY PROBLEMS**

Tyutkina I.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-017> 82

**SPANISH-AMERICAN WAR OF 1898: HISTORIOGRAPHICAL
OBSERVATIONS**

Morozov O.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-032> 90

**STUDY OF THE ROLE OF THE CREDIT AND BANKING SYSTEM
IN THE MODERNIZATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE
(1861 - 1917): CONTEMPORARY HISTORICAL, ECONOMIC AND
LEGAL VIEWS**

Mykhaylyuk V.

Art history and culture

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-019>

101

**CULTUROLOGICAL ASPECTS OF ALIEN HYSTERIA.
IMAGES OF ALIENS IN MOVIE MYTHS AND LEGENDS**

Romanchuk L. A., Dyabina V. M., Shchytyov D. M.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-02-028>

116

**CULTURAL ANALYSIS OF INCLUSIVE WORK IN
THE DRAMA GROUP**

Kabanova I.G.

Scientific publication

International periodic scientific journal

Scientific World Journal

Issue №21
Part 2
September 2023

Indexed in
INDEX COPERNICUS
high impact factor (ICV: 89.14)

Articles published in the author's edition

*Academy of Economics named after D.A. Tsenov
Bulgaria jointly with SWorld*

Signed: September 30, 2023

e-mail: editor@sworldjournal.com

site: www.sworldjournal.com

www.sworldjournal.com

www.sworldjournal.com